

Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

ВІТЧИЗНЯНА НАУКА НА ЗЛАМІ ЕПОХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Матеріали

**VI Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції**

29-30 червня 2014 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

МАТЕРІАЛИ

VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції
«Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»

29-30 червня 2014 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький - 2014

Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 138 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П.Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, проректор з
наукової роботи

Коцур В.В. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології,
голова РМУ університету

Кикоть С.М. – кандидат історичних наук, викладач кафедри політології,
заступник голови РМУ університету

Гайдаєнко І.В. – аспірант кафедри історії та культури України, секретар РМУ
університету

ЧЛЕНИ ОРГКОМІТЕТУ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ:

Коцур В.В., Кикоть С.М., Гайдаєнко І.В.

УПОРЯДНИКИ ЗБІРНИКА:

Кикоть С.М., Гайдаєнко І.В.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА*Аніта Токарева**(Житомир)***ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Молодіжний сегмент ринку праці – найбільш проблемна частка загальнонаціонального ринку праці. Пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці. Недостатня увага з боку держави до таких проблем, відсутність системної програми регулювання, законодавча неврегульованість можуть стати підґрунтям для соціальних та політичних потрясінь. Ці питання актуальні для багатьох країн.

Не вирішені проблеми працевлаштування молоді призводять до зростання безробіття та зниження рівня життя; поширення пасивних (утриманство), нерегламентованих (тіньова зайнятість) і деструктивних (кримінал) моделей поведінки; спонукають до зовнішніх трудових міграцій; спричиняють психологічні зміни (втрату мотивації до праці, зміну структури ціннісних орієнтацій і падіння престижності легальної зайнятості).

Демократизація суспільства і нові реалії ринкової економіки розширили можливості молоді у виборі сфер та видів економічної діяльності, територіальної та професійної мобільності, значно скоригували її вимоги до робочого місця та загалом трудову ментальність. Разом з тим, внаслідок відмови від напівпримусових форм зайнятості, послаблення державного контролю за працевлаштуванням, зокрема, розподілом молодих спеціалістів, скорочення соціальних програм підвищилась незахищеність молоді на ринку праці, суттєво ускладнилась її соціальна інтеграція, загострилися проблеми молодіжного безробіття.

Таким чином, значної актуальності набуває вивчення проблем соціального характеру, які пов'язані з працевлаштуванням випускників вищих навчальних закладів; з'ясування передумов і чинників, що сприяють або перешкоджають їх інтеграції у ринок праці та адаптації до нового статусу працівника; питання соціальних гарантій та необхідності підтримки з боку держави; потреб та мотивів, що зумовлюють міграційні орієнтації. Глибинний якісний аналіз цих питань дає змогу розробити рекомендації, спрямовані на оптимізацію процесу працевлаштування, запобігання безробіттю та масовій трудовій міграції.

Проблематика працевлаштування та зайнятості молоді давно є предметом дослідження учених (економістів, демографів, психологів, соціологів), перебуває у фокусі уваги журналістів, представників державних установ та неурядових організацій.

Водночас суспільно-економічні трансформації часів незалежності України, швидкість світових глобалізаційних тенденцій призводять до загострення ситуації на ринках праці усіх рівнів та сегментів, спонукають до динамічного аналізу ситуації та пошуків оптимальних рішень.

Соціально-економічні аспекти праці та зайнятості, зовнішніх трудових міграцій в межах національного, регіональних та локальних ринків праці досліджуються Д.Богинею, В. Онікієнком, Е. Лібановою, О. Грішновою, С. Бандуром, О. Балакіревою, І. Перегудовою, О. Малиновською, І. Прибитковою та багатьма іншими науковцями. Проблеми розвитку ринку праці вивчалися такими вченими, як А. Венгер, В. Герасимчук, В. Гнибіденко, В. Давиденко, Т. Заяць, С. Зінченко, С. Пазюк, А. Сіленко, П. Шевчук та ін.

Але, саме питання працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, роль державних структур у цьому процесі розглянуті недостатньо.

Метою статті є дослідження основних напрямів, форм і методів державного впливу на процес працевлаштування випускників вищих навчальних закладів України. Проблема молодіжного безробіття сьогодні займає одне з перших місць у державній молодіжній політиці, адже переважна

Більшість молодих людей, котрі виходять на ринок праці, є випускниками навчальних закладів різного рівня акредитації. Щороку навчальні заклади випускають молодих спеціалістів, більшість з яких є зайвими на ринку праці.

Перш за все це пов'язано з тим, що на сьогоднішній день відсутнє державне прогнозування потреб економіки у спеціалістах з вищою освітою. Тому й виникають на ринку праці диспропорції попиту й пропозиції дипломованих фахівців. Сьогодні в Україні, всупереч реальним тенденціям розвитку економіки, продовжується бум загальної вищої освіти. Випуск навчальними закладами фахівців з вищою освітою більш, ніж у двічі, перевищує випуск середньоспеціальних навчальних закладів. А в ряді областей майже три чверті випускників – це фахівці з вищою освітою, хоча 80 % загальної потреби нашої економіки складають саме фахівці робітничих професій [4, с. 10]. Орієнтація підготовки кадрів не на потреби економіки, а на ажіотажний попит молоді на певні спеціальності, вплив мотивів «моди» та «престижності» при виборі спеціальності без урахування реальних можливостей працевлаштування створюють умови для зростання безробіття серед молоді. Отримавши освіту, молодь, не маючи місця застосування знань, все частіше виїжджає за кордон чи обирає незареєстровані трудові відносини з роботодавцями. Однією з головних причин такої ситуації є необізнаність випускників шкіл, абітурієнтів, студентів та випускників навчальних закладів про стан та динаміку ринку праці, попит на конкретні спеціальності, перспективи працевлаштування за обраною професією.

Серед випускників вищих навчальних закладів освіти більшість складають молоді люди, які навчалися за такими напрямками, як освіта, медицина, інженерія, економіка, комерція та підприємництво (зокрема, менеджмент організацій, облік і аудит, фінанси, економіка підприємства, бухгалтерський облік), правознавство. Навіть коли є значна потреба у працівниках певного фаху, головною причиною, через яку роботодавці не зацікавлені у працевлаштуванні випускників, є те, що молоді спеціалісти недостатньою мірою володіють практичними вміннями і навичками роботи в

умовах конкретного робочого місця сучасного виробництва або офісу. Центри зайнятості вимушені направляти їх на стажування для оволодіння практичними навичками, після чого вони влаштовуються на роботу.

Не задоволений умовами роботи за фахом майже кожен п'ятий, а кожному шостому вона просто не подобається. Не працюють за фахом через те, що ця робота не передбачає кар'єрного зростання – 8 % респондентів. Для третини опитаних привабливою є професія банківського працівника, 43 % молоді вважає, що вона забезпечує успіх. Майже для третини опитаних є привабливою професія лікаря, та лише 23 % вважають, що ця професія забезпечить успіх. Найпривабливіша професія – юриста (42 %). Останніми в цьому рейтингу є професії фермера, фахівця в аграрній галузі (5 %), інженера (9 %), працівника торгівлі (11 %) [3, с. 8].

В Україні відсутня державна програма профорієнтації на перспективу. Суттєво вплинути на ситуацію на основі науково обґрунтованого прогнозу може лише одна інституція у державі – служба зайнятості, котра повсякденно спілкується з роботодавцями і виконує їхні замовлення з підготовки потрібних суспільству кадрів. При цьому слід враховувати особливості регіонів. Важливою складовою успіху молоді в пошуку роботи є ініціативність, активна позиція та наявність необхідних знань і навичок особи, яка бажає отримати роботу. Значна частина випускників середніх загальноосвітніх закладів не має визначених професійних намірів, як і усвідомлення необхідності серйозного підходу до справи вибору професії, визначення способів опанування нею. Соціологічні дослідження засвідчують, що практично кожен третій випускник середнього загальноосвітнього навчального закладу обирає собі майбутню професію стихійно, без всебічного аналізу реальних і потенційних ресурсів, оцінювання можливостей їх мобілізації для досягнення визначеної мети, корекції своїх фахових уподобань з довготривалими тенденціями кон'юнктури професій тощо. Існує дуже сильна залежність вибору від випадкових факторів, наприклад, поради друзів або знайомих, гонитва за модною професією.

Отже, можна стверджувати, що законодавством недостатньо визначена відповідальність роботодавців за відмову в працевлаштуванні молодих громадян; відсутні нормативні документи про економічне стимулювання роботодавців, які створюють робочі місця для відповідних категорій молоді понад встановлену квоту. Потрібний досконалий механізм регулювання зайнятості різних категорій молоді, який враховував би фінансово-соціально-економічні можливості держави, регіону та підприємства. У перспективі подальших досліджень було б доцільно розглянути організаційно-управлінські аспекти державного регулювання молодіжного сегменту ринку праці в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про зайнятість населення» // *Голос України*. – 1997. – 30 груд. // <http://www.rada.gov.ua>.
2. Зельонка Г. Правові проблеми працевлаштування молоді / Г. Зельонка // *Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених: Матеріали Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів* // *Вісн. Хмельницького ін-ту регіонального упр. та права*. – Л.: Львівська політехніка, 2002. – № 1. – С. 140–141.
3. Костровець Л. Б. Державна політика у сфері зайнятості / Л. Б. Костровець // *Державне управління та місцеве самоврядування: Тези V Міжнар. наук. конгресу, 23 лютого 2005 р.* – Х.: Вид-во «Магістр», 2005. – С. 11.
4. Щоріч. доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України «Про становище молоді в Україні (Щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соц. захисту дітей та молоді у 2010-2013 рр.)».

Науковий керівник – доцент Бородкіна Н.О.

Тетяна Трященко

(Київ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На сьогодні українська економіка відзначається високим рівнем технологічної відсталості та за політизованості. Враховуючи це виникає потреба активного втручання в економіку зі сторони держави. Для найшвидшого та найефективнішого вирішення проблемних ситуацій в економіці необхідно виконати ряд кроків. Першим кроком необхідно сформулювати стратегію економічної безпеки у державній політиці, визначити чіткі механізми її реалізації, визначити загрози економічній безпеці, чинники, фактори та індикатори, які впливають на економічну безпеку держави. Економічна безпека з одного боку є інструментом економічної політики, а з іншого – метою. Тобто вона має систему показників та критеріїв оцінки стану економіки як інструмент. Крім того, як мета, економічна безпека має гарантувати економічний добробут для злагодженого розвитку економіки країни, що є основною умовою економічного зростання.

Отже, економічна безпека є як, інструментом реалізації економічних інтересів, так і найважливішою умовою національної економічної системи та її основою. Адже, як впливає на повний комплекс економічних відносин, таких як: виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ, так і визначає розвиток та становлення всієї сукупності фінансових та економічних відносин. Взаємозв'язок процесів та складових економічних відносин потребує комплексного підходу до їх регулювання, зумовлює, головним чином, взаємозв'язок напрямів економічної політики

Напрями економічної політики, їх визначення та взаємозв'язок зумовлені комплексним підходом і регулюванням процесів та складових економічних відносин [1, с. 124].

На сьогоднішній день рано говорити про ефективну систему економічної безпеки України, яка б відображала інтереси суспільства та держави і захищала б від можливих небезпек. Проте в науково-теоретичному плані створено цілий ряд напрацювань, щодо можливих моделей системи економічної безпеки.

В обґрунтуванні моделей системи економічної безпеки стосовно української дійсності значну евристичну та методологічну роль відіграє системний підхід, який є конкретизацією діалектичного методу і його застосування до вивчення об'єктів різного рівня складності [2, с. 94].

Основні завдання економічної безпеки України на даний час визначаються, як:

- захист законних прав підприємства, власників і колективу;
- збір, аналіз, оцінка інформації про реальні загрози та їх прогнозування;
- оперативне усунення можливих нападів до підприємства та його співробітників з боку зовнішніх загроз, своєчасне усунення нападів з боку зовнішніх загроз і розробка попереджувальних заходів;
- охорона будівель, території, транспортних засобів;
- збереження активів виробника;
- забезпечення захисту відомостей, що становлять комерційну таємницю, захист інформаційних ресурсів підприємства, недопущення рейдерства, промислового шпіонажу;
- вивчення клієнтів і конкурентів;
- отримання та обробка інформації для прийняття оптимальних рішень з питань стратегії і тактики стійкого економічного розвитку.

Для гарантії економічної безпеки України необхідно розбудувати надійну систему забезпечення економічної безпеки, особливо в зовнішньоекономічному напрямку. Для цього необхідно визначити пріоритети напрямків зовнішньоекономічної сфери. Створити правову базу, що регулюватиме відносини в зовнішньоекономічній діяльності, визначатиме форми та види зовнішньоекономічної діяльності. Крім того створити контролюючих

державних органів, які будуть виконувати функцію забезпечення економічної безпеки України.

Система забезпечення економічної безпеки складається з органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, які діють у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством. До провідних функцій зазначеної системи є здійснення моніторингу та ідентифікації загроз економічній безпеці, вживання випереджальних, адекватних і ефективних заходів щодо їх відвернення чи нейтралізації [3, с. 63].

Запорукою економічної безпеки України є узгоджена державна політика, система заходів, яка адекватно відповідає зовнішнім та внутрішнім загрозам. Дієвою державна політика буде за умови створення стратегії та тактики економічної безпеки. Така стратегія повинна бути основана на мультиваріантності прогнозів розвитку економіки України та коригуватися в залежності від варіантів розвитку подій. Перевагами стратегії з врахуванням різних варіантів подій є можливість вибору того чи іншого заходу для вирішення проблеми, а не застосування екстрених і не завжди ефективних варіантів. При розробці стратегії дуже важливо врахувати світові тенденції розвитку.

Для здійснення ефективного забезпечення економічної безпеки України, необхідно розробити та здійснювати ефективну єдину державну політику. Ефективна узгоджена державна політика є запорукою виходу з кризи, стабілізацією економіки та ефективних механізмів соціального захисту населення.

Для забезпечення зміцнення економічної безпеки на національному рівні необхідно керуватися наступними напрямками у державній політиці держави [4, с. 32]:

- забезпечення умов постійного економічного розвитку;
- підвищення конкурентоспроможності економіки;
- структурні реформи в економіці;

- покращення інвестиційного клімату;
- стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв;
- антимонопольна політика;
- створення механізму регулювання природних монополій;
- подолання тіньової економіки та корупції, як один з визначальних факторів, через реформування фінансово-кредитної і податкової систем;
- стимулювання збереження капіталів в країні, припинення їх відпливу за кордон;
- виважена політика зовнішніх та внутрішніх кредитів;
- енергетична безпека, як пріоритет;
- захист внутрішнього ринку від недоброякісного дешевого імпорту;
- посилення участі держави в міжнародному поділі праці;
- розвиток експорту високотехнологічної продукції;
- інтеграція в світову економічну систему;
- участь в міжнародних економічних та фінансових організаціях.

Варто зазначити, що важливий вплив на економічну безпеку держави має рівень життя її населення. І забезпечення економічної безпеки України неможливе без зростання рівня життя. Кожна країна стикається з проблемою бідності частини населення у тій чи іншій кількості, і задля подолання цієї проблеми необхідний економічний зріст. Проте саме економічне зростання не гарантує подолання бідності та зростання добробуту громадян. Необхідно виконати наступні завдання економіки: економічна стабільність, досягнена ефективним управлінням державними фінансами, структурні реформи у всіх галузях, де це необхідно, з метою відновлення зростання виробництва та перетворення зростання на тенденцію, творення правильного інвестиційного клімату методом стимулювання інвестицій та створення здорового конкурентного середовища, реформи ринку праці і системи соціальних гарантій з метою підтримки різних верств населення, реформування державного сектору.

Україна одна з найбільш забезпечених мінеральними ресурсами країн. Наша держава має родовища різноманітних корисних копалин. Проте занепад економіки, у тому числі в сфері видобування копалин, застарілі неефективні методи зумовлюють серйозний занепад видобувної промисловості, її збитковість та втрату значної кількості корисних копалин через методи видобування прийняті ще за часів радянського союзу. У часи незалежності неодноразово звучали пропозиції експертів, щодо реформування вугільної промисловості, яка наразі є збитковою та дотаційною, диверсифікації джерел надходження газу і нафти, модернізація атомної енергетики з метою отримання енергетичної і, як наслідок, економічної незалежності України. Крім того, необхідно модернізувати всі галузі тяжкої промисловості з метою більш економічного використання паливних ресурсів. У першу чергу модернізація підприємств, які використовують велику кількість природного газу для своєї роботи. Це зумовлює великі збитки у сфері тяжкої промисловості, робить цілі галузі збитковими та неконкурентоспроможними на міжнародному ринку. Це все негативно впливає на забезпечення енергетичної безпеки та економічної зокрема [5].

Фінансово-економічна система України має цілий ряд недоліків. Економіка України дезорієнтована і дезорганізована. Неефективне управління державними фінансами призвело до значного зuboжіння економіки. Великі втрати країна несе і по сей день через надвисокий рівень корупції та величезний обсяг тіньового ринку країни. Криміналізація системи, хаотичне розбазарювання державних коштів несуть дуже велику небезпеку економічної безпеки України і, відповідно, усій державі. Незбалансований Державний бюджет виступає основним дестабілізуючим чинником кризи державних фінансів. Державний бюджет щороку приймається невчасно, з великим дефіцитом прописаним у бюджеті, і так званім недобором бюджету по факту його реалізації, через кризу платежів. Ці всі фактори зумовлюють так звану боргову економіку, де боржником виступає держава. У банківській сфері України давно намітилася нестабільність пов'язана з частою зміною

економічної кон'юнктури, зміною облич при владі, а значить і нестабільність в соціально-політичному плані. Непередбачуваність економіки та її перспектив, непрозора державна економічна політика і великий рівень корупції зумовлює серйозний відтік зарубіжного фінансового капіталу, насамперед європейських банків і серйозну нестабільність українських банків. Крім того, впливає також неспроможність національної валюти виконувати функцію накопичення.

Останні тенденції до збільшення імпорту посилює деградацію промисловості України і сприяє росту безробіття, через закриття вітчизняних підприємств. Українські товари не витримують конкуренції з більш дешевим імпортом. Крім того, хоча протягом останні роки рівень експорту виріс, проте це не можна назвати здобутком, адже збільшився експорт саме сировини, на тлі зменшення експорту інших товарів та загального зниження виробництва і закриття окремих промислових заводів.

Наразі першочерговою необхідністю є перебудова економіки у технологічному плані. Останні події зумовлюють перегляд пріоритетів у промисловості з посиленням ролі військово-промислового комплексу (ВПК) з тенденцією відновлення. Адже за останні 20 років ВПК лише руйнувався. Вся економіка потребує тотальної модернізації з врахуванням сучасних тенденцій інтеграції новітніх технологій в усі сфери виробництва. Необхідною задачею є припинення катастрофічного падіння виробництва. Тому керівництву країни потрібно проводити промислово-технологічну політику, яка б відповідала вимогам сьогодення, реформувати господарський комплекс країни, з ефективним управлінням галузями комплексу. Підтримання належного рівня обороноздатності, вихід з енергетичної кризи, збереження наукового потенціалу, запобігання подальшій руйнації довкілля, підвищення добробуту населення [6, с. 127].

Для забезпечення продовольчої безпеки необхідно підтримувати відповідний рівень продовольчого самозабезпечення країни, що передбачає підтримку вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції з боку

держави та вжиття заходів контролю імпорту з метою захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції

Українська економіка має риси так званої латиноамериканської моделі, відносно тіньового сектору економіки. А саме – спостерігається наявність одного або декількох могутніх фінансових або пов'язаних з природними багатствами джерел валютних надходжень, формуванні вузького кола еліти, так званих «олігархів», людей, або фінансових груп, що служать опорою владі, та мають представників у всіх гілках влади, що лобіюють інтереси окремої фінансової групи чи конкретного представника фінансової еліти. Через це влада тісно зростається з елітами, контролюючими великі фінансові ресурси, що працюють на власні інтереси та не враховують інтереси мас. Що дуже часто призводить до зубожіння населення [7, с. 270].

Проблеми національної безпеки лише поглибилися за часи незалежності. Ми стикнулися з ігноруванням загроз, які були визначені ще 10-15 років тому. Яскравим прикладом ігнорування загроз та поглиблення проблем є так зване «газове питання». Це ілюстрація нехтування національних інтересів України різними представниками влади протягом останніх років. Це нехтування призводить до катастрофічних наслідків в економіці, її спустошення, що постійно загрожує національній безпеці України. Це призвело до того, що Україна платить не ринкову ціну за газ, дорожче ніж європейські партнери Російської Федерації.

Висновки. Отже, для забезпечення проекту національної безпеки в умовах інтеграції до Європейського союзу потрібно врахувати декілька важливих факторів, таких як: стабільність суспільства у соціально-політичній сфері та економічній сфері, політична ситуація в країні, правова культура суб'єктів правових відносин, а також важливий вплив мають геополітична ситуація, зумовлена геостратегічним положенням, історичні аспекти розвитку, глобальні процеси інтеграції суспільства, стан зовнішньополітичної діяльності і політики безпеки Європейського союзу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарь А. В. Экономическая безопасность и экономическая политика: учебное пособие / А. В. Бондарь, В. Н. Ермашкевич, С. Н. Князев, Е. Г. Моисеенко. – Минск : БГЭУ. – 2007. – 423 с.
2. Користін О. Є. Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; за ред. О. М. Джужі. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
3. Часовський С. А. Економічна безпека зовнішньоекономічної сфери України в контексті глобального розвитку / С. А. Часовський // Економіка и управление. – 2007. – №3. – С. 62-66.
4. Федорук О. В. Економічна безпека держави з відкритою економікою: сутність та пріоритети зміцнення / О. В. Федорук // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2013. – № 4. – С. 31-37.
5. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, схвал. розп. Кабінету міністрів України від 15.08.2012 р. №569-р.
6. Мірошниченко О. В. Економічна безпека як складова комплексної системи національної безпеки України / О. В. Мірошниченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – Луганськ, 2010. – №12 (154). – С. 125-132.
7. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 462 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент Черненко Н. О.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

*Ірина Верховцева,
Людмила Мельникова
(Ізмаїл)*

**СЛОВ'ЯНИ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я
В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ІСТОРІЇ КРАЮ**

Одним з актуальних напрямків сучасних гуманітарних студій є дослідження соціокультурного розвитку регіонів, в ході якого відбувається пошук культурних констант, що дозволяють людині відчувати свою «укоріненість». Соціокультурна історія розташованих у пониззі Дунаю і Дністра дев'яти південно-західних районів Одещини має низку характерних явищ через специфічну історичну долю, обумовлену особливостями географічного розташування краю, етнічно строкатим складом населення [1, с. 154; 2; с. 90; 3, с. 261]. Тому ця частина українського соціального простору в історичній літературі виділяється під окремими «іменами»: «Українське Подунав'я», «Придунайський край», «придунайські землі України», «Буджак», «Придунайська Бессарабія» тощо [4]. У палітрі етнічних культур, представники яких опановували край в минулому, чільне місце посідають слов'янські народи. Вивчення їх ролі у соціокультурній історії регіону – справа складна і вимагає вироблення нових підходів до дослідження його минулого, адже перебування у складі області активних етнокультурних процесів в масштабах Євразійського континенту зробило цю територію не просто контактною зоною: дунай-дністровське пониззя перебуває на геополітичному розломі, це частина рухливого кордону між народами Сходу і Заходу, це слов'яно-романо-тюркське пограниччя [5]. Хоча «слов'янська» складова етнокультурної історії регіону активно вивчалась дореволюційними [6], радянськими [7] та вивчається сучасними фахівцями [8-15], натомість у подібному ракурсі проблема практично не розглядалась. Не висуваючи перед

собою «глобальної» мети, спробуємо у вказаному контексті зробити бодай перший крок в осмислення ролі слов'янських народів у складній соціокультурній історії краю.

На початку нашої ери південно-східним слов'янським племенам належала провідна роль в опануванні дунай-дністровського пониззя. Вони започаткували тут господарські й етнокультурні процеси, які тривалий час мали доленосний вплив на формування і розвиток поліетнічного населення краю. Археологічні розвідки 70-90-х років XX ст. і письмові джерела стверджують, що слов'янська колонізація цього краю була провідною, хоча і не єдиною: мали місце тут елементи колонізації фракійської, елінської, римської, пізніше волосько-молдовської тощо. Зіставлення письмових джерел про слов'ян цього регіону (карта римського географа Касторія (360 р.), Певтінгерові таблиці (кінець III ст.), праці Йордана, Прокопія Кесарійського, Менандра, Феофілакта Сімокатти та ін.) з новими археологічними розвідками дозволяють стверджувати: слов'яни приходили у Подунав'я шляхами, якими їх пращури свого часу йшли на Північ і Північний Схід. Спонукали до цього слов'ян демографічні вибухи, необхідність пошуку нових просторів, кращих місць поселення, а також зовнішні чинники: войовничий тиск з боку інших етнічних груп. Слов'янська колонізація мала переважно мирний, землеробсько-скотарський характер. Сила і тяглість її полягала у тому, що південно-східні слов'яни постійно зберігали зв'язок зі своїм етнічним ядром, це забезпечувало їх відносну цілісність. Напередодні вторгнення готів у пониззі Дністра та Дунаю склалась складна етнічна ситуація, відбувалося етнічне змішування різних народів, місцевого населення з мігрантами, проте серед розмаїття взаємовпливів, перехрещення первісних культур у Подунав'ї виразно простежується традиція хліборобсько-скотарського побуту, матеріальної і духовної культури, яка зв'язувала місцеве населення з населенням земель, що склали пізніше ядро формування українського етносу. Слов'яни тут зазнали вплив також з боку сусіднього гето-дакійського етносу, проте вони зберегли своє етнічне обличчя й залишилися домінуючим компонентом на цих землях. У IV-VII ст. землі приморської

частини межиріччя Дністра та Дунаю були опановані племенами антів [10, с. 7]. З приходом у VI ст. аварських орд розпочалася смуга слов'яно-аварських воєних конфліктів. Склавени потрапили під аварську владу, анти, що діяли у союзі з греками, певний час боронили свою незалежність. В кінці VI - на початку VII ст. Східно-Римська імперія під тиском аварів і слов'ян втрачає володіння на Балканах, Дунай як кордон імперії зі світом “варварів” востаннє згадується у договорі імператора Маврикія з аварами 601 р. Приблизно тоді ж зникають зі сторінок візантійських хронік назви міст і фортець північного пограниччя імперії. В кінці VII ст. у Нижньому Подунав'ї з'явилися болгари на чолі з Аспарухом. Підкоривши місцевих слов'ян, вони утворили тут нову державу – Перше Болгарське царство (проіснувало до 1019 р.) Суспільний лад слов'ян Подунав'я того часу відбивав риси перехідного етапу від родового ладу до класового суспільства. На початку VII ст. тут утворився “союз семи племен” та об'єднання “Северів”, яке займало територію Нижнього Подунав'я. Після відходу звідси Аспаруха місцеві слов'яни продовжують тут жити, про що свідчать їхні численні поселення, виявлені археологами південніше Нижнього Троянового валу [11, с. 96-97].

До утворення Київської держави на території Подунав'я жили слов'янські племена тиверців та уличів, яких ще називають “подунайцями”. У “Повісті врем'яних літ” подибуємо: “...а улучи и тиверьци сядяху бо по Днестру, присядяху к Дунаеви”. Тиверці раніше всіх східнослов'янських племен прийняли християнство [10, с. 13]. Саме ця релігійна традиція, поширюючись на північ від Дунаю на початку нашої ери з єпархії Мала Скіфія, стає культуроутворюючою для багатьох етносів дунай-дністровського пониззя і віссю культурної історії на землях Українського Подунав'я [15, с. 108-110]. Дослідники, вивчивши писемні джерела, відмічають: слов'ян тими часами характеризували культ гостинності, високі моральні якості, сміливість, хоробрість, мужність, зневага рабства, традиції фізичної чистоти, водночас фаталізм, кровна помста [16, с. 130-132]. На ранніх етапах своєї етнічної історії східні слов'яни Північно-Західного Причорномор'я розвивались у культурній

взаємодії з східнороманськими народами. Нікейське сповідання віри та візантійська обрядовість спрямовували розвиток державної організації, монастирське життя, літописання, книжну справу, формували історичну пам'ять цих народів [14, с. 3-4]. У 912-972 рр. за київських князів Ігоря, Ольги і Святослава Придунайські землі були приєднані до Київської держави. Святослав у 968 р., прагнучи забезпечити вихід Русі до чорноморських ринків, взяв участь у боротьбі Візантії з Болгарським царством, зайняв ряд міст на Дунаї і, закріпившись у Переяславці, намагався перетворити останній на центр давньоруських земель. Київська держава, що досягла zenіту розвитку за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, справила благодію вплив на подунайські землі, які знаходились у її складі. Проте у X ст. Причорноморський степ був зайнятий печенігами, а потім і половцями (куманами), внаслідок чого було знищено понад 20 слов'янських поселень. Під тиском печенігів і половців зникли з політичного об'єкту і племінні об'єднання уличів та тиверців. Значна їх частина перейшла у межі Галицького князівства, та за Дунай. Лише за Володимира Мономаха дністровсько-дунайське пониззя знову відійшло до Київської держави. У 1116 р. він розбив половців та відкинув їх далеко від руських кордонів, а на Дунай послав свого сина В'ячеслава, воєвод Івана Войтішича і Тому Ратиборовича, які зміцнювали тут князівську владу. Київські князі надавали великого значення цьому краю, адже тут, на Дунаї, лежали важливі торговельні шляхи. В кінці XII - на початку XIII ст., коли посилюється Галицько-Волинське князівство, розглядувані землі увійшли до його складу, однак боротьба за межиріччя Дунаю і Дністра, за вихід до гирла Дунаю і до Чорного моря не припинялася. Протистояння закінчилося на користь галицьких князів. Влада Ярослава Осмомисла на ці землі була визнана чернігівськими, смоленськими, волинськими князями, Угорщиною, Польщею. Стародавні літописи свідчать, що велика територія Галицько-Волинського князівства у цей час включала не тільки міста Полісся, але й поселення на Дунаї (Кілія, Сміл, Галац).

У XIII – першій половині XIV ст. землі межиріччя Дністра і Дунаю перебували у зоні впливу монголо-татар. Частина слов'ян вимушена була переміститися на північ, ближче до лісових масивів. Східнослов'янська колонізація в цьому краї помітно скорочується, проте основний етнічний масив зберігся. У першій половині XIV ст. починається витіснення монголо-татар з Подунав'я, територія Буджацьких степів на короткий час опинилась під владою болгарського царя Федора Святослава, якому хан Золотої Орди Токта подарував ці землі за допомогу у боротьбі з Ногайською ордою. В хроніці 1328 р. повідомляється: на півночі від Дунаю населення “сповідує ту ж саму релігію, що і болгари”, тобто християнство. У 1396 р. об'єднані литовсько-руські війська витіснили залишки монголо-татарських військ з Північного Причорномор'я. Проте з початком турецької окупації східнослов'янська колонізація пониззя Дністра та Дунаю на тривалий час різко скорочується. Приплив втікачів з центральних українських земель посилювався після Люблінської унії 1569 р. Основний потік переселенців був спрямований до молдовського князівства, де існувало так зване “молдовське право” (селяни виконували повинності переважно на користь держави). Тікали учасники козацько-селянських повстань кінця XVI - початку XVII ст., пізніше - учасники повстання 1702-1704 рр. на Правобережній Україні. Довготривале турецьке панування руйнувало ті господарсько-культурні процеси, які започаткували тут слов'янські племена. На початок XVIII ст. майже зовсім зникають стародавні українські боярські родини військового походження, постійні війни, пограбування, голод, епідемії розорювали й спустошували край, внаслідок чого господарське і культурне життя тут занепадало. Турецьке панування привело до значних змін в етнічному складі населення регіону. Проте могутній слов'янський елемент на цих землях, постійне прагнення слов'янських народів до зближення зі слов'янськими державами Європи були серйозною перешкодою турецькій експансії, тому Туреччина намагалась заселити підлеглі території іншими народами. Перевага надавалася волохам, що мешкали в гірських районах Болгарії і Трансільванії, грекам, ногайцям, татарам.

Одночасно Туреччина робила усе можливе, аби розірвати віковий зв'язок зі слов'янськими митрополіями Галичини, України, Болгарії і зміцнити їхню залежність від Константинопольської патріархії [11, с. 101-104].

У XIII-XV ст. етнокультурні процеси у Подунав'ї були пов'язані з діяльністю романів, слов'яни на кілька століть культурно перестають домінувати в регіоні, хоча залишаються важливою складовою багатоплемінного світу дунай-дністровського пониззя. З прийняттям татарськими ханами Берке та Узбеком іслама і проникненням у XIV ст. в Подунав'я османів та півладненням їм Молдавії з Валахиєю тюркська експансія в краї посилюється, етнополітичні відносини тут набирають характер християнсько-ісламського протистояння. Тими часами край перебував «на вістрі» геополітичних інтересів Порти, долина Дунаю на три століття стає головним театром військових дій у протистоянні Отоманської імперії та християнських держав Заходу. В умовах активної експансії Туреччини завдяки Дунаю, що пов'язував регіон з Заходом, стали можливими контакти європейських народів, їх консолідація у протистоянні з мусульманами. У такій ситуації Подунав'я - «християнське вікно» Європи, слов'яно-романо-тюркське пограниччя та форпост християнського світу перед обличчям світу ісламського. З кінця XVII ст. слов'янське населення краю поповнюється за рахунок колонізації Подунав'я руськими старообрядцями, поява яких в регіоні, безумовно, сприяла зміцненню тут позицій християнства. Втеча за Дунай запорожців після руйнації Січи у 1775 р., переселення слов'янських біженців з Балкан, більшість з яких були християнами, що рятувались від османського гніту, - усе це створило ґрунт для «християнського ренесансу» в регіоні, що, безумовно, слугувало збереженню самобутності слов'янських народів [13, с. 47; 14, с. 4-5]. Основною силою східнослов'янської колонізації земель Подунав'я у XVIII-XIX ст. були українські козаки та селяни, ця колонізація Буджацького степу і пониззя Дунаю була стихійною. Створюються Задунайське, Усть-Дунайське (Буджацьке), Дунайське (Новоросійське) козацькі формування, засновано понад 30 поселень. Під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр. за Дністер і Дунай тікають, рятуючись

від кріпацтва, українські та російські селяни, солдати, учасники гайдамацького руху. По зруйнуванні у 1775 р. Запорозької Січі тут з'явилося багато запорозьких козаків. Після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. народна колонізація Задністров'я, Буджацького степу та пониззя Дунаю посилюється за рахунок чорноморського козацтва, кріпаків-селян з західних та центральних українських земель, значними були втечі селян з Подільської і Волинської губерній. На місцях свого нового поселення українські і російські поселенці займалися рибальством, скотарством, хліборобством, працювали на соляних промислах, чумакували, наймалися на різні поденні роботи. Поселенці, що осіли біля фортець Акерман, Ізмаїл, Бендери, біля Вилково, Кілії, Рені, займалися ремісництвом, дрібною торгівлею. Турецький уряд, сподіваючись використати козаків у боротьбі проти Росії, в 1778 р. приймає їх у своє підданство, виділяє їм острів святого Юрія, Сулинське та Катирлезьке (Георгієвське) гирла Дунаю, тут козаки і заснували свій Кіш. Султан ствердив їхні вольності. Щоб поповнити свої лави, задунайці відправляли в Росію та Україну емісарів, на Дунай йшли державні селяни, кріпаки, міщани, рекрути, солдати. Перехід селян за Дністер, у Буджацькі степи посилювався після ревізії 1795 р. та указу 1796 р., які, відповідно, закріплювали селян за поміщиками та забороняли вільний перехід селян від поміщиків у південних губерніях Росії. Особливо збільшилося число українців і росіян у Подунав'ї в 1804-1805 рр., коли задунайські запорожці одержали від султанського уряду дозвіл селитися «по ордах татарських» в округах Кілійському й Акерманському. Внаслідок російсько-турецької війни 1806-1812 рр. територія Придунайських земель увійшла до складу Російської імперії. Після цього процес стихійної народної колонізації посилювався і протягом двох перших десятиліть ХІХ ст. був основним. Саме цими роками в регіон прибула основна маса українського населення, було засновано більшість поселень, станиць і хуторів. Разом з іншим населенням українці орали степ, розбудовували придунайські міста, в яких вони становили провідну національну групу, тут складались міщанські «малоросійські» товариства, українське населення міст продовжувало зберігати

власні традиції в утворенні шлюбно-сімейних відносин, воно становило одну з активних, мобільних і працездатних у соціально-економічному плані груп віком від 21 до 50 років [8, с. 164; 12, с. 285]. Нова влада сприяє масовому переселенню сюди болгар, сербів, українців, росіян. Етнокультурною домінантою в регіоні знов стають слов'яни. І хоча Подунав'я залишається слов'яно-романо-тюркським пограниччям, «християнськість» та домінування слов'ян тут знов стають прикметою соціокультурного буття регіону, оскільки край заселяють католики-поляки, серби тощо. У взаємовідносинах між представниками різних етнічних культур краю сформувався унікальний клімат, що характеризується терпимістю, шанобливим ставленням до представників іншої культури, іншої релігійної конфесії. Комунальний устрій, церковно-освітня діяльність влади сприяли стабілізації етнокультурних взаємин [14, с. 8; 17, с. 357; 18, с. 457].

Хоча у часи румунської окупації 1918-1939 рр. край зазнав хвилі колонізації романськими народами, слов'яни тими роками, як довели сучасні дослідники, залишились потужним етнокультурним чинником розвитку краю. У часи радянзації в 1940-1950-і рр. завдяки активному сприянню переселенням сюди людності з інших регіонів УРСР та СРСР Подунав'я знов стає слов'янським, українці, росіяни разом з іншими слов'янськими народами є сьогодні в регіоні етнокультурною домінантою [9, с. 189; 20, с. 5; 21, с. 80], що сприяє тут тяглоті культурних традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Верховцева І.Г. Соціокультурна спадщина Українського Подунав'я: регіон як ментальне утворення // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник. – Вип. 24. – Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 153-164.
2. Богуславська Ю.Ю. Етнічна мозаїчність Одеської області (друга половина ХХ ст.) // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник. – Вип. 5. – Серія: Історія. – Одеса, 2005. – С. 86-91.
3. Верховцева І.Г. Базові чинники соціокультурного розвитку Українського Подунав'я // Актуальні проблеми археології, історії та історичного

- краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: Збірник наук. праць. – Умань: ПП Жовтий. – С. 260-264.
4. Верховцева І.Г., Пригарин О.А. Буджак: історичний зміст топоніму у контексті історико-етнографічного районування України // Постфактум: історико-антропологічні студії. – 2013. – № 1. – С. 98-111.
  5. Верховцева И.Г. Украинское Придунавье – славяно-романо-тюркское пограничье: базовые факторы формирования коллективной идентичности населения // Актуальные проблемы социологии, политологии, философии и истории: материалы международной заочной научно-практической конференции (19 декабря 2011 г.). – Новосибирск: Изд. «Сибирская ассоциация консультантов», 2011. – С. 159-164.
  6. Бузук П. Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян. – М.: Синодальная типография, 1917. – С. 317-336.
  7. Славяне на Днестре и на Дунае. – К.: Наукова думка, 1983.
  8. Мельникова Л.С. Східнослов'янська колонізація Південної Бессарабії (V – перша половина XIX ст.): Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. –Ізмаїл, 1999. – 195с.
  9. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.
  10. Мельникова Л.С. Населення пониззя межиріччя Дністра і Дунаю в період Великої слов'янської колонізації // Българска Бесарабия (Страници от историята на българите в Бесарабия и Приазовието). – Вип. 2. – Болград, 2003. – С. 6 – 17.
  11. Мельникова Л.С. Славянская колонизация Южной Бессарабии // Эпохи. Историческо списание на Великотърновския университет “Св.св. Кирил и Методий”. – Велико Търново, 2010. – С. 89 - 110.
  12. Бачинська О. А. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (Заселення й економічне освоєння): Монографія. – Одеса: Астропринт, 2002. – 328 с.
  13. Пригарин А.А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. – Одесса-Измаил-Москва, 2010. – 528 с.

14. Верховцева І.Г. Українське Подунав'я в етноконфесійних слов'яно-романо-тюркських відносинах // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 32. – Ізмаїл, 2013. – С. 3-8.
15. Верховцева І.Г., Прігарін О.А. Християнська спадщина Українського Подунав'я // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2012. – С. 107-115.
16. Теплицкий Ю.М. Откуда пошла земля славянская и какого мы рода-племени. Этногенез славянства и становление государственности Киевской Руси в контексте взаимоотношений «Запад» – «Восток». – К.: Аристей, 2004. – 288 с.
17. Верховцева І.Г. Іудеї, вірмено-григоріани та католики у Подунав'ї (XIX ст.) // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник: 2014 рік. – Кн. 1. – Львів: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігій; Вид-во «Логос», 2014. – С. 349-359.
18. Верховцева І.Г. Церковно-освітня діяльність у Подунав'ї в другій половині XIX – на початку XX ст. // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2013. – С. 453-460.
19. Верховцева І.Г. Комунальне самоврядування на Ізмаїльщині (кінець XIX – початок XX ст.): pro et contra // Матеріали V Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 9-10 листопада 2012 р.): Зб. наук. праць. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – С. 26-29.
20. Верховцева І.Г. Етнічні культури Українського Подунав'я в умовах радянської країни // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 29. – Ізмаїл, 2010. – С. 3-6.
21. Верховцева І.Г., Луньова О.К. Реалізація сталінської переселенської політики в Українському Подунав'ї (етносоціокультурні аспекти) // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (січень 2013 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 79-81.

*Ірина Верховцева**(Ізмаїл)*

КОМУНИ ІЗМАЇЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ

Вивчаючи розвиток окремих регіонів у минулому, історики сприяють вирішенню багатьох не тільки наукових, а й суспільно-практичних завдань: створення уявлень про минуле свого краю формує у місцевих мешканців почуття спільної долі, що сприяє відповідальному ставленню до своєї малої батьківщини, соціальній солідарності, без чого, у свою чергу, не можливі господарська і культурна розбудова регіонів.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Ізмаїльщина – територія південного повіту Бессарабської губернії, межі якого окреслювались Дунаєм та кордонами сусідніх Акерманського і Бендерського повітів. Саме у такому значенні вживатимемо цю назву у нашій розвідці, проте слід зауважити, що тими часами Ізмаїльщиною можна називати і територію міста Ізмаїл разом з його околицями. Особливе географічне розташування (у Північно-Західному Причорномор'ї, на березі могутньої європейської ріки Дунай) чималою мірою обумовило складну історичну долю краю: перебуваючи на перехресті між Європою та Азією, у зоні активних геополітичних процесів євразійського масштабу, регіон часто змінював «державну прописку», неодноразово ставав плацдармом для підготовки наступу однієї країни на іншу. У палітрі етнічних культур, представники яких опановували край в минулому, чільне місце посідають слов'янські народи, разом з ними двома останніми сторіччями ці землі розбудовували романські, тюркські народи, євреї, вірмени, греки, німці тощо [1; 2]. Зрозуміло, в управлінні таким краєм мали бути специфічні риси, які б враховували складну структуру його населення, запобігали перетворенню цієї ділянки на вогнище сепаратизму, міжусобиць. До таких рис слід віднести

комунальний устрій Ізмаїльщини, що залишився краю у спадок після його перебування в складі Дунайських князівств протягом 1856-1878 рр. Перемога Росії у війні 1877-1878 рр. з Туреччиною відкрила нову сторінку історії регіону: розпочався 40-річний період його перебування в складі імперії Романових. Нова влада, прагнучи стабільності на цьому прикордонні, залишила комунальний устрій без змін. Дореволюційні [3], радянські [4; 5] та сучасні [6-9] історики висвітлили деякі аспекти функціонування комун на Ізмаїльщині, натомість формулювання остаточного вердикту щодо ролі цього явища у розвитку краю попереду. Не висуваючи перед собою подібне «глобальне» завдання, у даній розвідці спробуємо обґрунтувати деякі особливі моменти, що були пов'язані з функціонуванням комун на вказаних землях в мирні та військово-революційні часи.

У XIX ст. Ізмаїльщина чотири рази переходила зі складу однієї держави до складу іншої. Розуміло, за таких умов в краї не могли сформуватись сталі традиції соціального життя, кожний новий державний «хазаяїн» провадив власну політику, сприяв заселенню краю або представниками тюркських, або романських, або слов'янських народів. В результаті Ізмаїльщина стала складовою слов'яно-романо-тюркського прикордоння; історична доля привела сюди також чимало інших вигнанців, які тікали від соціального, релігійного тиску зі своєї історичної батьківщини. Край не мав природних копалин, часто наражався на посухи, окремі його ділянки представляли собою солончаки, придатних для орного землеробства земель було мало. Скотарство (дрібне, переважно вівчарство), городництво, бахчівництво, садівництво, рибальство були поширеними способами господарювання, їх продукція задовольняла потреби місцевого населення, але не носила стратегічного характеру, який би сприяв експорту і міг дати потужний імпульс розвитку міжнародної торгівлі в регіоні. Характерними рисами природно-географічного становища Ізмаїльщини є розташування на важливих з геополітичної точки зору магістралях континентального масштабу: це потужні комунікаційні і торговельні артерії – ріка Дунай та Чорне море. Вхідження краю до складу Росії у 1878 р. стало

початком тут певної соціально-політичної стабілізації і мало сприяти утвердженню імперії у Причорномор'ї, її просуванню на Балкани та Близький Схід. За румунськими законами 1864 та 1874 рр., усе населення Ізмаїльщини об'єднувалось у громади-комуни, при чому кожен мешканець краю мав обов'язково бути приписаним до певної комуни і сплачувати відповідні податки. Комуна – чи-то міська (об'єднувала населення міста та прилеглих територій), чи-то сільська (об'єднувала населення одного або кількох селищ) – були самостійними юридичними особами, формально – установами всестанового характеру, але у сільській місцевості вони фактично були установами селянського самоврядування [10, с. 2; 11, ар. 3].

У межах Ізмаїльського повіту наприкінці ХІХ ст. існувало 108 сільських комун [3, с. 181]. Проте у 1917 р. офіційні видання повідомляють про 64 комунальні правління в краї: Алботське, Алаутське, Анадольське, Бадико-Молдованське, Бакчалійське, Баннівське, Баурчи-Молодованське, Болбокське, Борисовське, Бороганське, Бринзинське, Брокосештське, Бурлакське, Ваду-Луй-Исакське, Вайсальське, Василевське, Гаваносське, Галилештське, Ганасени-Науське, Ганасени-де-Падурське, Готештське, Джурджулештське, Дмитривське, Дракульське (Баймакля), Єникіотське, (Чичма), Ескиполосське, Етулійське, Жебріяньське, Зернештське, Казанжикське, Калмацуйське, Капакля-Резешське, Карагачське, Каракуртське, Карамахметське, Карпетшське, Картальське, Качулійське, Кирганське, Кислицьке, Китайське, Кугурлуйське, Калібашське, Конгаузське, Корячковське, Купкуйське, Ларгутське, Мушенське, Мантовське, Менжирське, Ново-Карагачське, Підковське, Порумбештське, Роштське, Сарато-Резешське, Слободзейське, Старо-Троянівське, Ташбунарське, Томайське, Точенське, Фантинадзинилорське, Фракацейське, Фурманське, Циганське, Чишма-Варуйтське, Чишмеклойське, Шамайлійське [12, с. 4-213]. Управлялись комуни комунальними радами в складі 9-17 осіб. Ради обирались усіма членами комуни, які досягли 21 року, мешкали в комуні не менш двох років та сплачували державі належні податки. Виборці ділились на дві колегії, залежно від суми сплачуваного податку; вибори проводились раз

на чотири роки. Очолював комунальну раду примар, його особа затверджувалась губернатором. По затвердженні примар ставав представником місцевої адміністрації, отримував платню з комунального бюджету. Таким же, по суті, місцевим чиновником низового рівня ставав комунальний писар, який, як і примар, отримував відшкодування з комунальних фінансів за виконання свої обов'язків. Самостійність комуни проявлялась у її праві вирішувати деякі питання внутрішнього буття, зокрема, утримання церкви, священників, при чому жодний член комуни не міг бути примушений утримувати служителів та установи культу конфесії, до якої не належав; утримання соціально незахищених членів, приміром, дітей-сиріт, опіка над майном яких була важливою справою, що постійно перебувала під контролем комунальної ради та рішення з якої виносились загальними зборами членів комуни. Не менш важливим напрямком діяльності комуни було опікуватись ефективністю місцевого господарства, вживати заходи щодо підвищення аграрної культури. Фінанси комуни складались з 20-відсоткових відрахувань від загальної суми прямих державних податків, що стягувались з населення, та від надання у оренду закладів, які торгували міцними напоями. До обов'язкових для комуни видів діяльності, що були визначені румунськими законами і залишились без змін по входженню краю до складу Росії, були утримання комунального управління, початкових шкіл, громадських будівель, цвинтарів, видатки на фінансове і загалом господарське планування та справочинство. Також, за згодою адміністрації, комуна мала право запроваджувати додаткові податки. Дореволюційні історики відмічають, що на відміну від інших регіонів Росії, мешканці Ізмаїльщини мали більше прав у вирішенні проблем свого життя, при чому усі члени комуни мали рівні права в комунальному самоврядуванні. Аналоги загальноросійських земських установ – земські ради та «непремінні земські комітети» разом з місцевими комунами становили єдину систему «земсько-господарського управління місцевістю». Це дійсно на формальному рівні включало селян Ізмаїльського повіту до складу системи установ місцевого самоврядування. Проте у реальному житті селянське самоврядування тут у

розглядуваний період, як і в інших регіонах Росії, зазнавало надмірних контролю та тиску з боку поліцейсько-адміністративних установ. Приміром, поліцейське керівництво змушувало примара та сільського старосту виконувати певні поліцейські функції у межах комуни чи села, жорстко контролювало та регламентувало виконання ними усіх обов'язків, оскільки ті вважались представниками місцевої адміністрації. Чинovníки освітнього відомства також доволі прискіпливо контролювали і по суті управляли освітньою діяльністю комуни, примушуючи примара впливати на рішення комунального сходу щодо освітньої діяльності в місцевості. Через це самостійність комуни у вирішенні деяких питань зводилась нанівець. Особливо жорстким за діяльністю комуни був контроль з боку бюрократичних і поліцейських установ у справах землекористування і, як зазначалось вище, виконання фіскальних функцій. Усе це, на наш погляд, робило комунальне самоуправління на Ізмаїльщині, по суті, складовою місцевого поліцейсько-адміністративного апарату, а селянське самоврядування в регіоні – малоефективним інструментом соціальної активізації населення, втім – як і в інших регіонах Росії тими часами, головним чином через надмірний контроль та адміністративний тиск з боку управлінських структур краю. Важелів впливу на діяльність установ самоврядування на селі у мешканців Ізмаїльщини через неписьменність селян, традиціоналізм та консерватизм, низький рівень громадської активності та культури загалом було не більше, ніж у селян переважної більшості інших повітів Росії. Натомість в умовах культурного різноманіття краю, де, як вказували у 1910 р. російські чиновники, землеволодіння було «строого одноосібним», комунальний устрій перетворював комуни на маленькі самостійні республіки, кожна з яких мала свій «уряд», специфічне етнічне «обличчя», традиції господарювання, побутового спілкування тощо [8, с. 27-28; 11, ар. 4].

Отже, нащадкам колишніх переселенців, які вкорінились тут і жили за рахунок власного господарства, напередодні світової війни, що розпочалась 1914 р., було *що* захищати перед загрозами реквізиції харчів, худоби для потреб

армії, оскільки доля прифронтової зони, на яку перетворювався цей аграрний край з її початком, висувала перспективи, м'яко кажучи, усіх незручностей такого становища. В умовах війни Ізмаїльщина стала російським тилом та об'єктом експансії для Центральних держав. Після більшовицького перевороту 1917 р., як уся Бессарабія, військовими Антанти регіон розглядався в якості своєрідного коридору, що ним мали рухатись білогвардійські частини та сили союзників на Кубань і Дон для з'єднання з військами Каледіна. Водночас сюди прагнули поширити свій вплив радянські сили, Румунія, Українська Центральна Рада, новоутворена молдавська «Сфатул Церій». Справжньою критичною фазою у перебігу бурхливих подій для краю став початок 1918 року, коли протистояння військових і політичних сил увійшло в «гарячу стадію», а збройні сутички між політичними опонентами і людські жертви стали свідченням того, що на заключному етапі світової війни Ізмаїльщина – один з епіцентрів європейської політики, порубіжжя між імперіалістичним та радянським «світами». Швидко зрозуміли усі принади сумісного з російськими військовими використання ресурсів Ізмаїльщини і румунські союзники. Наприкінці 1917 р. у повіті суттєво збільшилась румунська присутність, російська влада зобов'язала місцеве населення надавати пристанище, постачати харчи та фураж румунським військовим, які поступово перебирали контроль над ситуацією в краї і спрямовували її у бік захисту інтересів Румунії та румунських підданих. Румунські військові залучались до збору податків з місцевого населення, оскільки в умовах руїни військового часу та інфляції люди відмовлялись їх сплачувати, піддавшись, як повідомляють документи, на агітацію «ворожих» сил (під якими, певно, слід розуміти сили революційні). Характеризує складне становище Ізмаїльщини на цьому етапі і той факт, що, крім білогвардійських сил та Румунії, було чимало бажаючих використати для реалізації своїх політичних намірів вигідне географічне розташування краю (цією територією найскоріше було дістатись як з Північного Причорномор'я на Балкани і Близький Схід, так й у зворотному напрямку – з півдня Європи на Дон, Кубань і далі) та його природні ресурси, передусім - сільськогосподарські,

для забезпечення армії. Доклали значних зусиль для встановлення контролю над Ізмаїльщиною і більшовики. Як відомо, у контексті ідей пролетарського інтернаціоналізму та світової революції, що активно поширювались цими часами агітаторами в армії та на флоті, в якості соціальної бази для майбутніх соціалістичних перетворень розглядався пролетаріат. На півдні Бессарабії його фактичного не було. Історики не заперечують того факту, що з півночі, а саме з Одеси, цими часами йшли потужні більшовицькі імпульси та велась активна агітація серед місцевого населення. У Москві голова раднаркому РСФСР тов. Ленін уважно стежив за подіями в Бессарабії і давав чіткі вказівки щодо якнайшвидшого проголошення радянської влади у цьому регіоні. Складовою більшовицьких заходів по опануванню краєм стала революціонізація румунських військових частин, розташованих у регіоні. Румчерод та місцеві більшовицькі осередки в Ізмаїлі, Рені, Вилковому, Болграді узяли на себе місію проповідування серед місцевого селянства ідей соціалістичної революції. Натомість, як зазначають радянські дослідники, спираючись на спогади учасників подій та інформацію, що містилась на шпальтах тогочасної преси (переважно більшовицької), найзапекліші збройні сутички між політичними опонентами і повна поразка більшовиків мали місце саме на Ізмаїльщині.

Не гребували агітацією заради встановлення контролю над Ізмаїльщиною і румунські та білогвардійські сили, їх чисельні союзники й опоненти. Представники США, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини мали свої представництва у цьому регіоні, спостерігали за подіями та впливали на кроки місцевих політиків і військового командування. Брالی участь у складних політичних комбінаціях представники молдавської «Сфатул церій», яка зазнала розколу на проселянську і пропоміщицьку фракції (відповідно, прорадянські та прорумунські налаштовані), та Української Центральної Ради. Як слідує з опису подій радянськими та сучасними російськими вченими, ситуація у краї змінювалась мало не щогодини, жоден з учасників протистоянь не мав переваги у перипетіях перших місяців 1918 р. І хоча, на відміну від опонентів з більшовицького табору, представники решти політичних сил послуговувались

не інтернаціональними соціалістичними гаслами, а пропонували місцевому населенню гасла етнічної солідарності, зокрема, румунізації, у цьому специфічному регіоні, де питому вагу населення складали далекі від будь-яких політичних уподобань селяни, стан етнічної та національної самосвідомості яких в силу об'єктивних обставин (низький рівень освіти та традиційна ментальність) був низьким, розраховувати на підтримку населення згаданим силам навряд чи було доцільно. Не меншу роль, певно, відіграв і той факт, що на Ізмаїльщині в етнічному відношенні домінували слов'янські (росіяни, малороси-українці), а не романські народи [13, ар. 77]. Разом з тим, варто враховувати, що попри гасла етнічної чи національної солідарності, усі військові сили, разом з більшовиками, не гребували реквізиціями харчів, збіжжя, худоби. Особливо жорстко у цьому відношенні діяли румунські військові, які до того ж, ставши союзниками Центральних держав, мали зобов'язання перед останніми, та ще й намагались обґрунтувати свої дії тим, що через більшовицьку революцію Москва не повертала золотий запас Румунії – колишнього союзника царської Росії. Місцеве селянство взяло активну участь у збройних діях цими часами. Більшість дослідників, не демонструючи належної уваги, побіжно повідомляють про організацію в селах та містах краю загонів самооборони та партизанських формувань. Опір населення румунам радянські вчені кваліфікують як солідарність місцевої людності з радянськими силами. Ретельні дослідження подій тих часів ще попереду, натомість зрозуміло наступне: обороняючи свою землю, місцеві мешканці ізмаїльських комун, маючи історичні традиції самоврядування та самозахисту власних господарських і соціальних інтересів, не тільки були активними учасниками військово-політичного протистояння означеними часами, а й чималою мірою вплинули на перебіг подій, не дозволивши зовнішнім по відношенню до ізмаїльських комун-республік силам (чи то більшовицького, чи то проницького або прорумунського «гатунку») швидко і легко взяти під контроль цей особливий край. У квітні – на початку травня 1918 р. влада на Ізмаїльщині фактично перейшла до Румунії. Її повною мірою можна вважати

окупаційною, оскільки історичні традиції, етнічний склад місцевої людності, військово-політичні процеси не дають жодного аргументу для обґрунтування законності її утвердження тут.

Підсумовуючи висловлене, слід зазначити: у мирний час комунальний устрій Ізмаїльщини в умовах культурного різноманіття краю забезпечував його соціальну стабільність та виконання важливих для держави фіскальних функцій у регіоні. В часи ж війни і революційних потрясінь саме комуні, ставши маленькими республіками, своєю участю у боротьбі з окупантами, зламали плани швидкого встановлення тут більшовицької влади, перетворили Ізмаїльщину на «гарячу» ділянку антибільшовицького фронту, чинили відчайдушний опір румунським загарбникам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Верховцева І.Г. Ізмаїльщина у ХІХ ст.: соціокультурна спадщина / І. Г. Верховцева // Матеріали ХІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (червень 2013 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 80-82.
2. Верховцева І. Г. Социально-политические условия развития региона в ХІХ – начале ХХІ века / І. Г. Верховцева, І. М. Пушков // Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. Книга для чтения. – Одесса: PostScriptUm – СМІЛ, 2014. – С. 16-46.
3. Гессен І.В. Сельская коммуна в Измаильском уезде Бессарабской губернии / І. В. Гессен // Мелкая земская единица: Сборник. – С-Пб. : б. в., 1902. – С. 179-185.
4. Гроссул Я. Крестьянская реформа 60-70-х годов ХІХ в. в Бессарабии / Я. Гроссул, И. Будак. – Кишинев, 1956. – 269 с.
5. Будак И.Г. Буржуазные реформы 60-70-х годов ХІХ в. в Бессарабии / И. Г. Будак. – Кишинев : Карта молдовеняскэ, 1961. – 219 с.
6. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика / В. А. Григорьев. – К. : Истина, 2005. – 424 с.

7. Лебеденко О.М. Українське Подунав'я : минуле та сучасне / О. М. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 208 с.
8. Верховцева І.Г. Комунальне самоврядування на Ізмаїльщині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): pro et contra / І. Г. Верховцева // Матеріали V Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 9-10 листопада 2012 р.): Зб. наук. праць. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – С. 26-29.
9. Верховцева І.Г. Військово-політичне протистояння на Ізмаїльщині у 1918 р. / І. Г. Верховцева // Матеріали ХVІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» » (29-30 грудня 2013 р.): Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 101-103.
10. Румынский устав об общинах городских и сельских 1864 г. (с изменениями, введенными Законом 13 марта 1874 г.). – Болград : Тип-я Красиловского, б.р. – 28 с.
11. Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург. – Ф. 1291. – Оп. 50. – Спр. 26. О составе сельских коммун Бессарабской губернии за 1910 г.
12. Список волостных, станичных, аульных, улусных, кочевых правлений, коммунальных и сельских управлений и инородных управ Российской империи с обозначением ближайших к ним учреждений почтово-телеграфного ведомства. – Петроград : Тип-я тов-ва «Екатерингофское печатное дело», 1917. – 216 с.
13. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 747. Протоколи засідання комунального совета за 1918 г., в том числі о назначении нового состава коммунального совета в связи с оккупацией города боярской Румынией, о сохранении городских и сельских самоуправлений в Измаильском уезде по типу румынского после присоединения его к России в 1878 г. вплоть до 1918 г

*Олег Ночовний**(Полтава)*

РОЛЬ ПРЕСИ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ РОБОТИ ПОСТІЙНИХ КОМІСІЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Радянський період історії України становить понад 70 років, із них 53 роки припадає на функціонування Верховної Ради. Специфіці діяльності державних і партійних органів присвячена низка праць, у яких автори наголошують на декоративності перших і впливовості останніх. Наше дослідження зорієнтоване на визначенні місця преси у висвітленні діяльності постійних комісій Верховної Ради.

Мета розвідки полягає у з'ясуванні ступеню обізнаності радянського суспільства про розглядувані питання Верховною Радою і можливість упливати на її роботу. Реалізація мети залежить від вирішення поставлених нами завдань: визначити повноваження постійних комісій і порівняти ставлення закордонної та республіканської преси до дієвості радянського парламенту.

До створення нового для радянської владної системи органу – Верховної Ради, функції найвищої законодавчої інстанції виконував Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК). Відповідно до положень Конституції 1919 р. він являв собою вищий орган влади УСРР в період між двома з'їздами Всеукраїнського з'їзду рад [1]. Через 17 років ВУЦВК було замінено новим державним інститутом. Й. Сталін на VIII надзвичайному Всесоюзному з'їзді Рад говорив: «Законодавча влада в СРСР повинна здійснюватися тільки одним органом – Верховною Радою СРСР» [2, с. 14]. Наслідком з'їзду було ухвалення Конституції СРСР, що отримала назву «сталінської».

З прийняттям Конституції 1936 р. відповідно до нових завдань і умов роботи Верховної Ради з'явилася нова організаційна форма – постійні комісії [3, с. 88]. Це були допоміжні органи парламенту, що за його дорученням

виконували необхідну підготовчу роботу. Вони сприяли законодавчій діяльності Верховної Ради шляхом самостійної розробки проектів законів, вивченню та узагальненню зауважень, поправок і пропозицій до законопроектів, що надходили від депутатів та громадськості, давали висновки на проекти законів, здійснювали контроль за діяльністю державних органів і організацій.

Чималий перелік повноважень цих органів охоплював широкий спектр суспільно значущих питань, вирішення яких потребувало висвітлення у тогочасній пресі. Останню класифікуємо на: публікації передовиць органів КПРС, Верховної Ради й Ради Міністрів, інші республіканські газети і журнали та закордонну пресу.

Різноманіття і кількість радянської преси вражає, адже вона не лише інформувала про реалії життя чи хроніку діяльності органів влади, а й була дієвим інструментом компартійної пропаганди і контролю. Лише за повоєнне двадцятиліття в УРСР видавалося понад 2 тисячі назв газет загальним накладом близько 3 млн. примірників, у тому числі 17 – республіканських, 40 обласних, 436 міських і районних назв [4, с. 73].

Будні українського парламенту передвоєнної доби друкували «Вісті Центрального Виконавчого Комітету Рад Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів Української Радянської Соціалістичної Республіки» або просто «Вісті ВУЦВК». Газета вперше вийшла друком у 1919 р. в Києві і видавалася українською та російською мовами, згодом – тільки українською. У липні 1938 р., вже після першого засідання Верховної Ради дебютного скликання, змінила назву на «Вісті Рад депутатів трудящих УРСР». Газета публікувала офіційні повідомлення ВУЦВК, а з 1938 – Президії Верховної Ради і Уряду УРСР, звіти про з'їзди рад з аналізом прийнятих рішень, матеріали про соціалістичне будівництво в країні, статті про дружбу народів СРСР, інформацію із за кордону тощо. 14 травня 1941 р. «Вісті» об'єдналися з центральним органом партії – газетою «Комуніст» [5].

Офіційним виданням органу законодавчої влади був журнал «Відомості Верховної Ради Української РСР». Перший номер побачив світ у лютому 1941 р., виходив щотижня українською і російською мовами [6]. До речі видається по сьогоднішній день, але у 1991 р. у назві змінено «Українську РСР» на «Україну». У ньому містилася інформація про все, що відбувалося у законодавчому органі під час сесій і між ними. Серед законів УРСР, указів і постанов Президії Верховної Ради, третій розділ «Відомостей» був присвячений допоміжним органам і мав назву «У постійних комісіях Верховної Ради Української РСР».

Газета «Правда Украины» широко висвітлювала політичне, економічне і культурне життя республіки, діяльність партійних, радянських і громадських організацій та міжнародні події. У газеті систематично друкувалися офіційні партійні і державні документи. Виходила з січня 1938 р. по серпень 1991 р. шість разів на тиждень російською мовою. Газета «Радянська Україна» має спільну історію із «Правдою», адже із 1938 по 1943 рр. вони були одним виданням [7].

Газети «Радянська Україна» та «Правда Украины», будучи друкованими органами ЦК КП(б)У та вищих органів влади і управління УРСР, надавали інформацію про вибори до Верховної Ради УРСР, її сесії, склад постійних комісій та прийняті рішення на їх засіданнях. Подібні публікації не викликають здивування, адже згадані вище видання були зобов'язані подавати інформацію про роботу постійних комісій, відповідно до статті 21 Положення про постійні комісії Верховної Ради Української РСР 1966 р. [8, с. 286].

Слід наголосити на тому, що газетні статті не завжди подавалися із сухим формулюванням тексту, на відміну від «Відомостей Верховної Ради УРСР». Так, «Правда Украины» від 25 травня 1966 р. містила статтю «И одежда красит» та підзаголовок до неї «Заметки с заседания Комиссии по легкой промышленности Верховного Совета УССР». У тексті йшлося про те, що однойменна комісія стала ініціатором поліпшення якості одягу, підняла це питання на своєму засіданні і направила свої рекомендації до міністерства

легкої промисловості для подальшого вирішення [9, арк. 216]. Пересічний читач разом із цікавою інформацією отримував ще й відповідь на питання, куди звернутися у випадку незадоволення продукцією легкої промисловості тощо.

Широкий розголос у пресі, порядку денного постійних комісій, залучав громадян до спільного вирішення того чи іншого питання. Так, у 1960 р. після появи у пресі інформації про засідання Комісії по охороні здоров'я і соціальному забезпеченню щодо недоліків у роботі лікарсько-трудова експертних комісій (ЛТЕК), інваліди війни написали колективного листа голові комісії із своїми пропозиціями щодо покращення роботи ЛТЕК [10, арк. 144-145]. Окрім листів про вирішення питання по суті траплялися й інші. Зокрема, громадянин Гринюк просив допомоги у придбанні мотоцикла [10, арк. 164].

Хто ж і яким чином ініціював публікації роботи комісій у газетах та журналах? Зазвичай, голова комісії надсилав повідомлення до відповідних інстанцій із зазначенням дати і теми засідання. Приміром, голова Комісії по торгівлі і громадському харчуванню О. Іващенко повідомляла директора Радіотелеграфного агентства України І. Сиромолотного про засідання комісії від 2 березня 1960 р. для подальшого опублікування у пресі [11, арк. 8].

Інша справа, коли членами комісій були редактори видань, тоді потреби кудись звертатися не було, достатньо просто дати наказ за місцем своєї основної роботи. Головою Комісії у закордонних справах у 1947-1951 рр. був редактор газети «Радянська Україна» Л. Паламарчук. Із 1951 по 1971 рр., тобто упродовж п'яти скликань Верховної Ради, редактори газет очолювали Комісію законодавчих передбачень: 1951-1955 рр. – згадуваний нами Л. Паламарчук, 1955-1959 рр. – редактор газети «Колгоспне село» О. Сидоренко, 1959-1963 рр. – «Радянської України» І. Педанюк, 1963-1971 рр. – «Комуніст України» Я. Пашко.

Авторами статей були як працівники видавництва, так і запрошені представники влади. Так, багаторічний очільник уряду УРСР (1972-1987 рр.) О. Ляшко у 1968 р., суміщаючи роботу в ЦК КПУ із народним депутатством, у одному з видань присвятив свою статтю популяризації партії і розвитку

соціалістичної демократії. Окрім того, він наголошував на продуктивності роботи постійних комісій та залученні до роботи в них численного активу. Серед останніх фігурували інженери, агрономи, лікарі, економісти, педагоги та інші спеціалісти, передовики промисловості і сільського господарства [12, с. 20].

Про обізнаність громадян із станом речей у законодавчому органі до 1956 р. годі й говорити, адже й самі депутати не лише не брали участі у роботі з підготовки до сесії, але й з великим запізненням дізнавалися про повістку денну Верховної Ради. Після XX з'їзду КПРС Президії Верховних Рад союзних республік почали вчасно повідомляти депутатів про внесені питання на наступну сесію, направляти їм матеріали порядку денного сесії. Це дозволило депутатам завчасно зустрічатися з виборцями, ознайомлюватися з станом справ на підприємствах і в установах. Великого значення на той час набула практика залучення депутатів до складу згадуваних нами постійних комісій, що займалися підготовкою відповідних питань [13, с. 33-34].

Координацією постійних комісій займався Відділ по роботі постійних комісій Президії Верховної Ради. На одному із його засідань у 1969 р. йшлося про надто обмежений обсяг інформації про діяльність комісій у друкованих виданнях. Висувалася пропозиція розширити подібну інформацію за рахунок публікацій у «Відомостях Верховної Ради УРСР» або ж випуску спеціального «Бюлетеня» [14, арк. 97]. Остання пропозиція так і залишилася без ухвали.

Станом на 1971 р. діяльність постійних комісій систематично висвітлювалася не лише як офіційні повідомлення у республіканських газетах «Радянська Україна», «Правда Украины» та у «Відомостях Верховної Ради УРСР». Було опубліковано статті про досвід роботи комісій в журналах «Советы депутатов трудящихся», «Радянське право», «Україна» [14, арк. 71]. Галузеві комісії отримували розголос у пресі відповідної тематики. Так, Комісія з питань науки і культури, окрім згадуваних вище видань, знаходила відображення на шпальтах газети «Культура і життя» та на українському радіо [14, арк. 135].

Кардинально інше ставлення до Верховної Ради УРСР, її сутності, дієздатності та легітимності знаходимо на сторінках закордонної газети «Свобода». Це одне з перших україномовних видань бере свій початок ще з кінця ХІХ ст. як газета української діаспори в США. Її номери справно виходять щодня і по сьогодні, але нас цікавитимуть випуски радянської епохи.

То як же сприймали радянський парламент українці за походженням, але не за громадянством? Чи бачили у Верховній Раді початки демократії, яка так добре була прописана у Конституції СРСР та союзних республік 1936-1937 рр.?

Проглядаючи номери «Свободи», майже не знаходимо згадок про постійні комісії, окрім, хіба що відомостей з першої сесії Верховної Ради дев'ятого скликання у 1975р. У цьому ж номері подано список утворених комісій та їх голів [15]. У іншому випуску наштовхуємось на цікаву статтю про долю колишнього «губернатора» Чернівецької області, депутата Комісії законодавчих передбачень Верховної Ради УРСР (1963-1967 рр.), члена ЦК КПУ і Ревізійної комісії Федіра Мацидонського, який потрапив у опалу до радянської влади через недоліки і перегини у своїй роботі. Матеріал даної публікації викладений у дещо саркастичному стилі, у ній головний герой задається питанням про те, що він зробив не так, коли від представника номенклатури опустився до простого директора Чернівецького технікуму радянської торгівлі і чи можливе падіння ще нижче [16].

Незважаючи на мізерну кількість згадок постійних комісій, натрапляємо на цінну інформацію про діяльність радянського парламенту загалом. Газета за 10 серпня 1948 р. повідомляла про ухвалу Верховною Радою рішення про побудову в Києві метрополітену і замовлення на значну кількість тролейбусів і автобусів, які мали б зв'язати столицю із її околицями, зокрема Дарницею [17].

У рік смерті Сталіна, а в «Свободі» про те, що «вождь конає», знали ще 1 березня 1953 р., було опубліковано статтю, яка розвінчувала суверенність радянських республік. Критиці було піддано рішення Верховної Ради СРСР від 1 лютого 1944 р. про перетворення наркоматів оборони і закордонних справ із загальносоюзних у союзно-республіканські. Цей акт розцінювався, як дозвіл

Москви створити згадані вище маріонеткові міністерства у Києві та Мінську з метою отримання в ООН більше голосів для комуністичного блоку[18].

Говорячи про Верховну Раду, не можна оминати увагою виборчі кампанії, що передували її утворенню. Справедливій критиці піддавалися підсумки голосування. Відмічалася ідентичність і прогнозованість кожних наступних виборів, що в підсумку перетворювалися на «пародію парламентської демократії». Цікавим видається пояснення непомірно високого відсотка явки виборців до дільниць – у середньому 99,95 %, це вказує на те, що в СРСР у день виборів взагалі не було ані важко хворих, ані помираючих, ані зайнятих настільки, що не було фізичної змоги голосувати. Підсумкові списки обраних депутатів у радянській пресі називали «цвітом і гордістю робітничого класу, селянства та інтелігенції». Іншої думки були дописувачі діаспорного видання, котрі вказували на переважаючій кількості народних обранців із середовища бюрократії – 80 %. Наголошувалося на тому, що до Верховної Ради входять представники виконавчих органів, які самі себе потім до цих органів обирають і самі себе контролюють [19].

Закордонна преса дивувалася і специфіці сесійних засідань депутатів. Звертаючи увагу на обмеженість однієї сесії двома днями двічі на рік, указувалося на відсутності розгляду будь-яких законопроектів. Натомість, робота депутатів зводилася лише до вислуховування доповідей членами уряду і одноголосного прийняття рішень. Відмічався і той факт, що Верховна Рада України вирішувала питання явно третьорядного значення [20], адже зовнішньополітичні справи, питання про військо чи фінанси належали до компетенції і функцій Верховної Ради СРСР, яка в цих ділянках «і думає, і діє» за Українську РСР, заперечуючи цим її незалежність і суверенність [21].

Звичайно, писати такі, здавалося б очевидні, але не для радянського громадянина, факти про справжню роль Верховної Ради та її допоміжних органів краще спостерігаючи «з боку». Суспільство тогочасної України, як і інших республік, не мали такого широкого уявлення про справжні суспільно-

політичні процеси, що їх оточували. Їм було достатньо того, що вони отримували зі сторінок доступної для них преси та іншої літератури.

Підсумовуючи, відмітитимо, що роль друкованих видань у популяризації діяльності парламенту через висвітлення роботи постійних комісій доволі значна. Цей факт стає аргументом у тому значенні, що комісії, особливо після ХХ з'їзду, своєю роботою вказували на безперервність функціонування Верховної Ради, на те вони й створювалися, як постійно діючі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотова Т. Г. Апарат найвищого органу влади України у радянський період: структурно-функціональний аспект / Т.Г. Зотова // Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс] / Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=542>.
2. Нижник В. Верховна Рада Української РСР – найвищий орган державної влади Радянської України / В. Нижник. – К., 1951. – 24 с.
3. Могутня Радянська Держава / Кер. авт. кол. Ю. Ю. Кондуфор/. – К.: Вид. Київського ун-ту, 1972. – 206 с.
4. Киридон П. В. Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.): [Монографія] / П.В. Киридон. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 576 с.
5. Вісті ВУЦВК [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://leksika.com.ua/11921008/ure/visti_vutsvk.
6. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://leksika.com.ua/18590306/ure/vidomosti_verhovnoyi_radi_ukrayinskoyi_radyanskoyi_sotsialistichnoyi_respubliki.
7. Правда Украины [Електронний ресурс] / режим доступу: http://leksika.com.ua/11300306/ure/pravda_ukrainy.
8. Положення про постійні комісії Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. – № 25. – С.283-286.

9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1, оп. 22, спр. 112, арк. 216.
10. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 28, 269 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 43, 205 арк.
12. Ляшко А. Партия и развитие социалистической демократии / А. Ляшко // Коммунист. – 1968. – №. 1. – С. 14-26.
13. Беспалый И. Т. Президиум Верховного Совета союзной республики / И. Т. Беспалый. – М.: Госюриздат, 1959. – 152 с.
14. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 401, 157 арк.
15. Відбулася сесія Верховної Ради УРСР // Свобода. – 1975. – № 130. – С. 1.
16. Май О. Правда, принесена з Буковини / О. Май // Свобода. – 1972. – № 168. – С. 2.
17. Мають будувати метро // Свобода. – 1948. – № 184. – С. 4.
18. Узаконена, але не здійснена державна реформа // Свобода. – 1953. – № 69. – С. 2.
19. Советська пародія виборів // Свобода. – 1962. – № 57. – С. 2.
20. В Україні є вже 28 «союзно-республіканських міністерств» // Свобода. – 1970. – № 3. – С. 1.
21. Пародія парламенту // Свобода. – 1962. – № 133. – С. 2.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА*Надія Круглицька,**Лідія Ляш**(Мирогоща)***КОМПЛЕКСНІ ЧИСЛА В ЕЛЕКТРОТЕХНІЦІ**

Оскільки математика є основною фундаментальною дисципліною, теоретичною базою і інструментарієм наукового пізнання для більшості інженерних дисциплін, тому глибокі знання з математики дуже важливі при навчанні спеціалістів різних технічних профілів.

Роль і якість математичної освіти можна поліпшити підсиленням її прикладного, практичного та політехнічного спрямування.

Прикладне спрямування включає вміння студента засобами математики досліджувати реальні явища, складати математичні моделі задач та співставляти знайдені результати з реальними.

Практичне спрямування курсу математики передбачає формування в студентів умінь використовувати здобуті знання під час вивчення як самої математики, так і інших дисциплін, особливо спеціальних.

Політехнічне спрямування передбачає використання математичних знань для пояснення виробничих циклів, процесів обслуговування та керування, полегшення вивчення спеціальних дисциплін. Відомо, що ефективним є також навчання, яке в єдності з вихованням забезпечує активізацію мислення студентів і свідоме засвоєння ними системи наукових знань, спонукає у них бажання та потребу в цих знаннях і викликає інтерес до математики, допомагає розвитку здібностей кожного студента, розвиває вміння та навички застосовувати отримані знання на практиці, а також самостійно здобувати ці знання.

Зв'язок математики з практикою в процесі її викладання полегшує розуміння та засвоєння, тому що викладач конкретизує складні математичні поняття за допомогою аналізу їх відношення до реальних об'єктів.

Підвищенню ефективності навчання математики сприяє розв'язування задач практичного змісту. Звернення до прикладів з життя і навколишньої дійсності полегшує викладачу організацію цілеспрямованої навчальної діяльності студентів.

В програму з вищої математики для вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації для технічних спеціальностей введено розділ «Вираження основних характеристик кіл змінного струму комплексними числами». Мета даної роботи – допомогти викладачам математики розібратися в питанні застосування комплексних чисел в електротехнічних розрахунках, а викладачам електротехнічних дисциплін – в математичних операціях над комплексними числами при розрахунку кіл змінного струму.

Застосування комплексних чисел дає можливість використовувати всі закони, формули і методи розрахунків, які застосовуються в колах постійного струму, для розрахунку кіл змінного струму, спростити деякі розрахунки, замінивши графічний розв'язок з використанням векторів алгебраїчним рівнянням, розраховувати складні кола, які іншим методом вирішити неможливо, і, на кінець, уніфікувати розрахунки кіл постійного і змінного струму.

При розрахунках кіл доводиться проводити математичні операції з комплексними числами, тому на уроках математики студенти повинні навчитися виконувати наступні операції: 1) знаходити модуль і аргумент комплексного числа і комплексне число по модулю і аргументу; 2) переводити комплексне число з однієї форми в іншу; 3) виконувати додавання і віднімання, множення і ділення комплексних чисел.

Крім цього, дуже важливо навчити студентів будувати криву і вектор по рівнянню синусоїди, вектор по комплексному числу, визначати комплексне число по вектору і рівнянню, рівняння по комплексному числу.

В електротехніці тема «Змінний струм» посідає значне місце. Це пояснюється тим, що більшість електротехнічних установок працюють на

змінному струмові. Електричні станції у всьому світі виробляють змінну напругу, яка створює в звичайних електричних колах змінний струм. Але електричні станції створюють напругу (і струм) не просто змінну, а таку, яка змінюється синусоїдально.

Рівняння змінної напруги в загальному вигляді має такий запис:

$$u = U_m \sin(\omega t + \psi), \quad (1)$$

де u – миттєве значення напруги; U_m - максимальне значення (амплітуда) напруги; ω - кутова частота; при стандартній частоті 50 Гц $\omega = 314$ рад/с; t - час; ψ – початковий фазовий кут; $\omega t = a$ – так званий електричний кут.

Це рівняння пов'язує дві змінні величини : напругу u і час t . З плином часу напруга змінюється синусоїдально.

Графік рівняння (1) зображений на рис. 1.

Аналогічний вид мають рівняння (і графіки) інших величин, які змінюються синусоїдально:

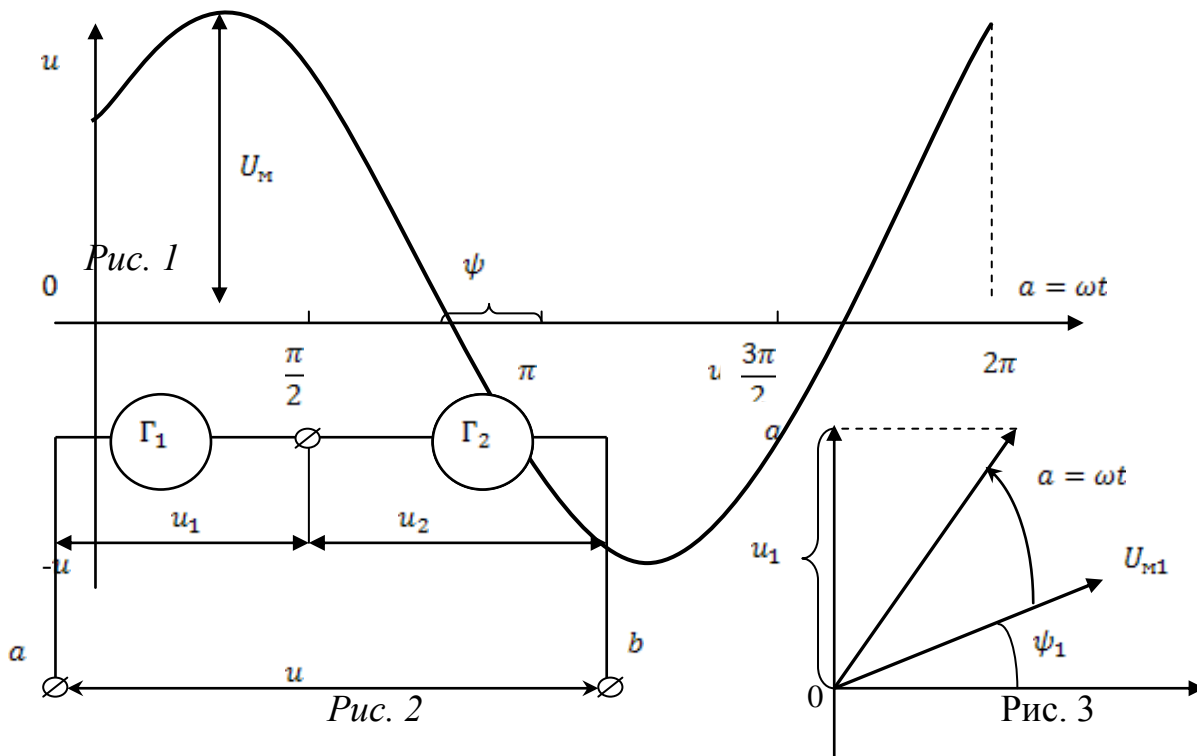
$$\text{струму} - i = I_m \sin(\omega t + \psi),$$

$$\text{ЕРС} - e = E_m \sin(\omega t + \psi), \text{ і т.д.}$$

При розрахунку кіл змінного струму доводиться оперувати величинами, які змінюються синусоїдально, тобто проводити додавання, віднімання, множення і ділення рівнянь вказаного вище типу. Наприклад, є два генератори, які з'єднані між собою послідовно (рис. 2). Визначити напругу на клеммах кола, тобто сумарну напругу.

Перший генератор дає напругу $u_1 = U_{m1} \sin(\omega t + \psi_1)$, а інший –

$u_2 = U_{m2} \sin(\omega t + \psi_2)$. (Тут і надалі будуть розглядатись синусоїдальні величини, які мають однакову кутову частоту ω).

Щоб отримати напругу між клемми a і b , потрібно додати задані напруги:

$$u = u_1 + u_2, \text{ або } u = U_{M1} \sin(\omega t + \psi_1) + U_{M2} \sin(\omega t + \psi_2).$$

В результаті додавання двох синусоїдальних рівнянь з однаковою кутовою частотою отримаємо рівняння синусоїди з такою самою кутовою частотою:

$$u = U_M \sin(\omega t + \psi), \text{ де}$$

$$U_M = \sqrt{U_{M1}^2 + U_{M2}^2 + 2U_{M1}U_{M2} \cos(\psi_1 - \psi_2)};$$

$$\psi = \arctg \frac{U_{M1} \sin \psi_1 + U_{M2} \sin \psi_2}{U_{M1} \cos \psi_1 + U_{M2} \cos \psi_2}$$

Однак, додавання синусоїдальних величин є трудомісткою задачею, а саме, коли потрібно додати не два, а більше рівнянь. Тут приходить на допомогу та обставина, що змінна синусоїдальна величина може бути однозначно представлена вектором, який обертається, довжина якого рівна

амплітуді, і початкове положення визначається кутом ψ , обертання вектора має проходити з кутовою частотою ω .

На рис. 3 представлений вектор, який відповідає рівнянню $u_1 = U_{m1} \sin(\omega t + \psi_1)$. Вектор має довжину U_{m1} і в початковому положенні направлений під кутом ψ_1 до осі абсцис. Якщо обернути цей вектор з кутовою частотою ω , то проекція цього вектора на вісь ординат буде давати миттєві значення напруги. Інакше кажучи, значення, які будуть визначатися з допомогою проекції вектора і рівняння, будуть однаковими. На рис. 3 показано, що через час t вектор повернеться на кут $a = \omega t$, тоді його проекція на вісь ординат дасть відрізок $0a$. Легко показати, що

$$0a = U_{m1} \sin(\omega t + \psi_1), \text{ тобто } 0a = u_1.$$

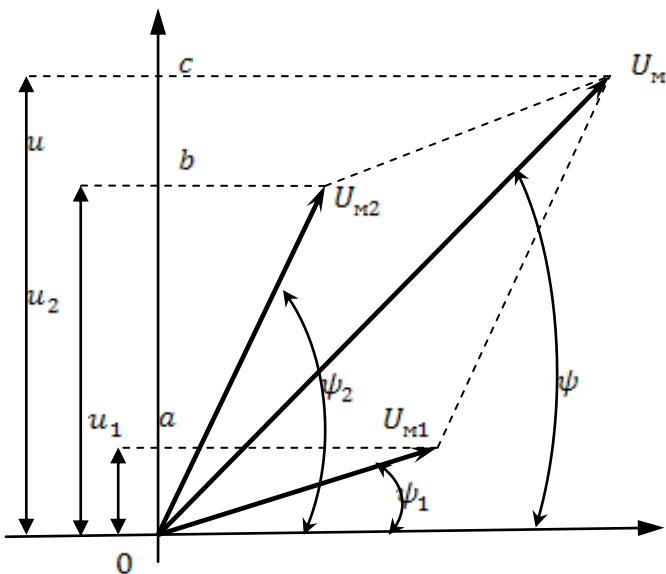

Рис. 4

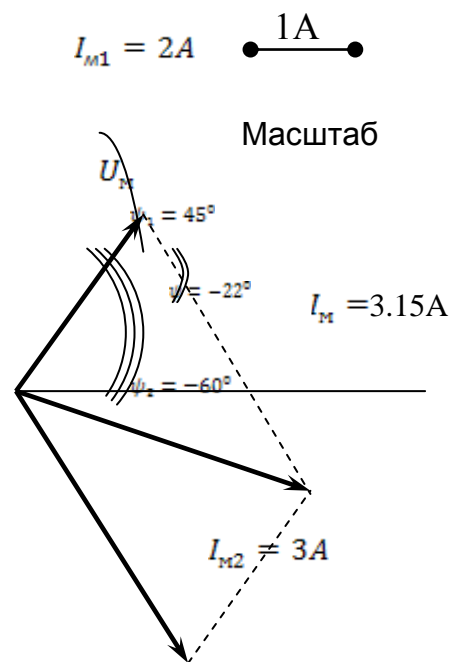

Рис. 5

Так як операції проводяться з рівняннями, які мають *однакову кутову частоту*, то всі вектори, які замінюють рівняння, мають обертатися з однаковою кутовою частотою, і, відповідно, їх *взаємне положення не змінюється*. Завдяки цьому відпадає необхідність обертання векторів; їх зображують при $t = 0$.

Для нашого прикладами з двома генераторами (див. рис. 2) рівняння напруги $u_1 = U_{M1} \sin(\omega t + \psi_1)$ і $u_2 = U_{M2} \sin(\omega t + \psi_2)$ зображені на рис. 4 векторами U_{M1} і U_{M2} . Виконавши сумування цих векторів, отримаємо вектор U_M , який дасть можливість записати рівняння сумарної напруги: $u = U_M \sin(\omega t + \psi)$. (При побудові умовно прийнято, що $U_{M2} > U_{M1}$, $\psi_2 > \psi_1$).

Додавання (чи віднімання) векторів дає правильний результат на основі теореми, яка показує, що проекція суми дорівнює сумі проекцій, тобто $0c = 0a + 0b$ чи $u = u_1 + u_2$.

Приклад. Дані рівняння синусоїдальних струмів: $i_1 = 2 \sin(\omega t + 45^\circ)$, $i_2 = 3 \sin(\omega t - 60^\circ)$. Знайти рівняння сумарного струму $i = i_1 + i_2$.

Розв'язок. З даних рівнянь знаходимо:

$$I_{M1} = 2A, \psi_1 = 45^\circ, I_{M2} = 3A, \psi_2 = -60^\circ,$$

По цим даним будуюмо вектори (рис. 5).

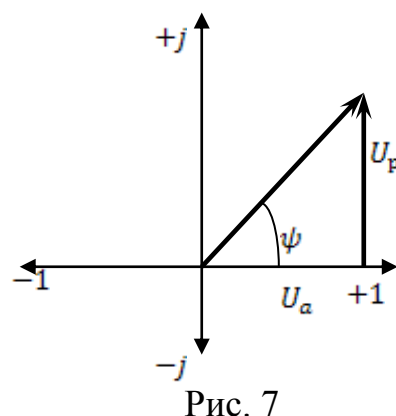
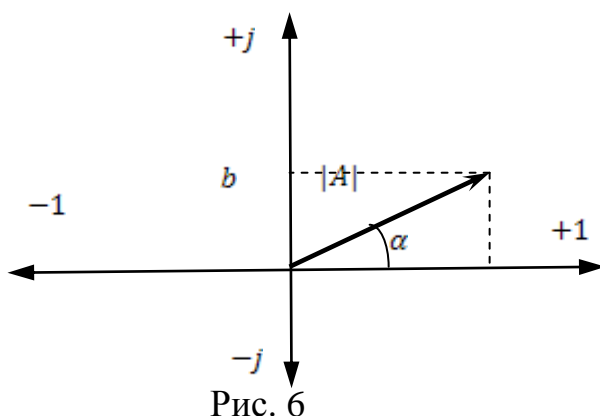
По результатам побудов можна записати рівняння сумарного струму:

$$i = I_M \sin(\omega t + \psi) = 3.15 \sin(\omega t - 22^\circ).$$

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Змінна синусоїдальна величина може бути однозначно представлена вектором. Довжина вектора дорівнює амплітуді; кут нахилу дорівнює початковому фазовому куті.

2. Додавання (і віднімання) синусоїдальних величин можна замінити додаванням (і відніманням) векторів.

Однак, крім додавання і віднімання синусоїдальні величини доводиться множити і ділити. І тут на допомогу приходять комплексні числа.

Комплексне число може бути зображене на площині вектором, довжина якого дорівнює модулю комплексного числа, а кут нахилу – аргументу. В електротехніці, на відміну від математики, уявна одиниця позначається буквою j . Якщо є комплексне число $A=a+jb$, то його можна представити вектором (рис. 6). На цьому рисунку $|A| = \sqrt{a^2 + b^2}$ - модуль комплексного числа; $\alpha = \arctg b/a$ – аргумент комплексного числа.

Комплексне число має три форми:

- 1) Алгебраїчну - $A=a+jb$;
- 2) Тригонометричну – $A = |A|(\cos\alpha + jsin\alpha)$;
- 3) Показникову - $A = |A|e^{j\alpha}$.

(Кут α - як показник степеня – має бути безрозмірним числом, тобто виражатися в радіанах, але для наглядності прийнято виразити його в градусах).

Головним при розгляді комплексного числа є наступне: комплексне число може бути однозначним представлено вектором, і, як наслідок, визначеному вектору відповідає визначене комплексне число.

Таким чином, якщо змінна синусоїдальна величина може бути представлена вектором, а визначеному вектору відповідає визначене комплексне число, то **змінна синусоїдальна величина може бути представлена комплексним числом.**

Розглянемо, як виражаються різні величини комплексними числами.

Напруга та струм. Маємо рівняння $u = U_m \sin(\omega t + \psi)$. Вектор, який відповідає цьому рівнянню, представлений на рис. 7. В електротехніці за довжину вектора береться не максимальне, а діюче значення. Воно позначається буквою U без індексу і обчислюється шляхом ділення максимального U_m значення на $\sqrt{2}$. На рис. 7 показані дві проекції цього

вектора: на вісь дійсних чисел - U_a (активна складова напруги) і на вісь уявних чисел - U_p (реактивна складова напруги).

Синусоїдальна величина, яка виражена комплексним числом, називається *комплексом* і позначається писаною буквою з крапкою зверху - $\dot{U}$.

У відповідності з рис. 7 можна записати комплекс напруги в трьох формах:

- 1) Алгебраїчна - $\dot{U} = U_a + jU_p$;
- 2) Тригонометрична - $\dot{U} = U(\cos\psi + j\sin\psi)$;
- 3) Показникова - $\dot{U} = Ue^{j\psi}$.

Таким чином, в комплексі напруги модуль дорівнює діючому значенню, а аргумент – початковому фазовому куті. Крім того, активна складова напруги дорівнює дійсній частині комплексу напруги, а реактивна – уявній частині.

Аналогічно для струму:

- 1) Алгебраїчна - $\dot{I} = I_a + jI_p$;
- 2) Тригонометрична - $\dot{I} = I(\cos\psi + j\sin\psi)$;
- 3) Показникова - $\dot{I} = Ie^{j\psi}$.

Приклад 1. Дано: $i = 2\sin(314t - 60^\circ)$. Виразити струм комплексним числом.

Розв'язок. $I_m = 2A$; $\psi = -60^\circ$; $I = I_m\sqrt{2} = 2\sqrt{2} = 1.41A$.

Простіше за все записати комплекс струму в показниковій формі:

$\dot{I} = 1,41e^{-60^\circ}$. Переведення в алгебраїчну форму виконується через тригонометричну:

$$I = 1.41[\cos(-60^\circ) + j\sin(-60^\circ)] = 1.41(0.5 - j0.866) = 0.705 - j1.24,$$

звідки $I_a = 0,705 A$; $I_p = -1,24 A$.

Приклад 2. Дано: струм в комплексній формі $\dot{I} = 3 - j4$. Написати рівняння струму.

Розв'язок. Для того, щоб записати рівняння, потрібно знати амплітуду і початковий фазовий кут. Тому потрібно знайти модуль – дійсне значення і аргумент – початковий фазовий кут даного комплексу струму:

$$I = \sqrt{3^2 + (-4)^2} = 5A; \psi = \arctg \frac{-4}{3} = -53^\circ$$

$$I_M = I\sqrt{2} = 5\sqrt{2} = 7.07A$$

$$i = I_M \sin(\omega t + \psi) = 7.07 \sin(\omega t - 53^\circ).$$

Для стандартної кутової частоти замість ω можна записати 314 рад/с.

2. Опір і провідність.

Нехай маємо коло (рис. 8): r – активний опір, наприклад лампа накали; x_L – індуктивний опір, наприклад котушка; z – загальний опір кола, який називається повним.

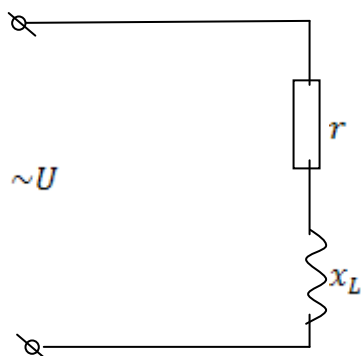

Рис. 8

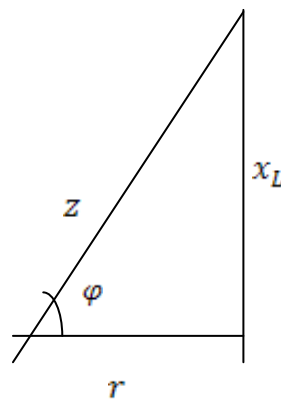

Рис. 9

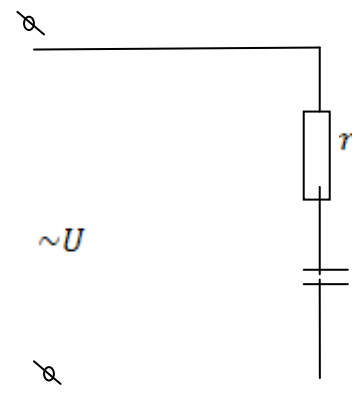

Рис. 10

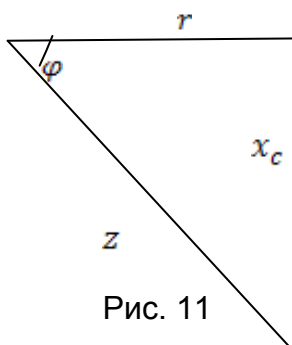

Рис. 11

Опори r , x_L , z утворюють прямокутний трикутник опорів (рис.9). Кут φ називається кутом зсуву фаз. Хоча опори не є синусоїдальними величинами, однак відрізок z може бути вираженим комплексним числом, якщо вважати, що відрізок r відкладається по осі дійсних чисел, а відрізок x_L

- по осі уявних чисел.

Опір в комплексній формі позначається буквою Z . Для кола на рис. 9 комплекс опорю запишеться так:

$Z = r + jx_L$ – алгебраїчна форма;

$Z = z(\cos\varphi + j\sin\varphi)$ – тригонометрична форма;

$Z = ze^{j\varphi}$ – показникова форма.

Модуль $z = \sqrt{r^2 + x_L^2}$; аргумент $\varphi = \arctg x_L/r$. Таким чином, в комплексі опору модуль дорівнює повному опору, а аргумент – зсуву фаз.

Аналогічно для кола, яке представлено на рис. 10, де x_C – ємнісний опір, наприклад конденсатор. Трикутник опорів зображений на рис. 11. Комплекс опору для даного кола:

$Z = r - jx_C$; $Z = z(\cos\varphi + j\sin\varphi)$; $Z = ze^{-j\varphi}$. Модуль $z = \sqrt{r^2 + x_C^2}$; аргумент $\varphi = \arctg(-\frac{x_C}{r})$.

Провідність – це величина обернена опору. $Y = 1/Z$ – комплекс провідності. Для знаходження Y скористаємось виразом для комплексу опору: $Z = r + jx_L$ (див. рис. 8):

$$Y = \frac{1}{r + jx_L} = \frac{1}{r + jx_L} \frac{r - jx_L}{r - jx_L} = \frac{r - jx_L}{r^2 + jx_L^2} = \frac{r}{r^2 + x_L^2} - j \frac{x_L}{r^2 + x_L^2} = \frac{r}{z^2} - j \frac{x_L}{z^2}$$

Позначивши $\frac{r}{z^2} = g$; $\frac{x_L}{z^2} = b_L$, отримаємо:

$$Y = g - jb_L$$

Де g - активна провідність, b_L - реактивна провідність.

В показниковій формі

$$Y = ye^{-j\varphi}, \text{ де } y = \sqrt{g^2 + b_L^2}; y - \text{ повна провідність};$$

$$\varphi = \arctg(-\frac{b_L}{g}).$$

Аналогічно для кола на рис. 10:

$$Y = g + jb_C; Y = ye^{-j\varphi}$$

де b_C – реактивна провідність, $y = \sqrt{g^2 + b_C^2}$; $\varphi = \arctg(-\frac{b_C}{g})$.

3. **Потужність.** Комплекс потужності отримуємо, якщо комплекс напруги помножити на спряжений комплекс струму:

$$\tilde{S} = \dot{U}I^*,$$

де $\tilde{S}$ – комплекс потужності, I^* – спряжений комплекс струму.

Після множення отримаємо комплексне число, у якого дійсна частина дорівнює активній потужності, а уявна частина – реактивній потужності :

$\tilde{S} = P + jQ$, де P – активна потужність, Q – реактивна потужність.

Приклад. Дано: $U = 43.5 + j55.6$; $I = 10.4 + j9.35$. Визначити активну P і реактивну Q потужності.

Розв’язок. Переводимо комплекси напруги і струму в показникові форму. Для цього знаходимо модуль і аргумент струму і напруги:

$$U = \sqrt{43.5^2 + 55.6^2} = 70.7\text{В}; \quad \psi_1 = \arctg\left(\frac{55.6}{43.5}\right) = 52^\circ; \quad \dot{U} = 70.7e^{j52^\circ};$$

$$I = \sqrt{10.4^2 + 9.35^2} = 14\text{А}; \quad \psi_2 = \arctg\left(\frac{9.35}{10.4}\right) = 42^\circ; \quad \dot{I} = 14e^{j42^\circ};$$

Далі знаходимо спряжений комплекс струму: $I^* = 14e^{-j42^\circ}$.

$$\begin{aligned} \tilde{S} = \dot{U}I^* &= 70.7e^{j52^\circ} * 14e^{-j42^\circ} = 990e^{j10^\circ} = 990(\sin 10^\circ + j\sin 10^\circ) \\ &= 990(0.984 + j0.173) = 975 + j171. \end{aligned}$$

Знаходимо активну і реактивну потужність:

$$P=975 \text{ Вт}; \quad Q = 171 \text{ Вар}.$$

Алгебраїчна форма комплексного числа зручна при додаванні і відніманні, показникова – при множенні і діленні; тригонометрична служить для переведення показникової форми в алгебраїчну.

Викладачі математики можуть використовувати, не вдаючись в електротехніку, приклади, приведені вище, розглядаючи їх з чисто математичного боку. Крім того, можна рекомендувати наступні приклади.

$$\begin{aligned} 1) \quad \text{Дано: а) } z &= 8 + j6; \text{ б) } Z = 3 - j4; \text{ в) } Z = 2; \text{ г) } Z = j2; \text{ д) } 1.7e^{-j83^\circ}; \\ \text{е) } Y &= 0.18e^{j24^\circ}. \end{aligned}$$

Знайти модуль і аргумент комплексного числа.

$$2) \quad \text{Дано:}$$

$$\text{а) } z = 5, \varphi = 30^\circ; \text{ б) } z = 3, \varphi = -27^\circ;$$

$$\text{в) } z = 0.7, \varphi = -120^\circ; \text{ г) } I = 2.3, \psi = 25^\circ;$$

д) $U = 150, \psi = -65^\circ$; е) $y = 0.16, \varphi = 0^\circ$;

ж) $y = 0.1, \varphi = -90^\circ$ (z – модуль, φ – аргумент).

Записати комплексні числа в показниковій і алгебраїчній формах.

3) Дано:

а) $Z = 6 - j8$; б) $Y = 0.2 + j0.2$; в) $Z = 3$; г) $Z = -j5$; д) $\dot{I} = -3 - j4$; е) $\dot{U} = -100 + j120$; ж) $\dot{U} = -220$.

Перевести алгебраїчну форму комплексного числа в показникову.

4) Дано:

а) $Z = 10e^{j30^\circ}$; б) $Y = 0.4e^{-j45^\circ}$; в) $\dot{I} = -2e^{-j90^\circ}$; г) $\dot{I} = 3e^{j90^\circ}$; д) $Z = 1e^{j0^\circ}$; е) $\dot{U} = -100e^{j0^\circ}$; ж) $\dot{U} = 127e^{-j150^\circ}$.

П

Перевести показникову форму комплексного числа в алгебраїчну.

5) Дано:

а) $Z_1 = 3 - j4$; $Z_2 = 4 - j3$; б) $\dot{U} = 50e^{-j30^\circ}$, $\dot{I} = 4e^{-j50^\circ}$; в) $\dot{I} = 0.2 - j0.5$, $\dot{U} = -15 - j10$; г) $\dot{E} = 220 + j100$, $\dot{I} = 2$; д) $\dot{U} = 100 + j100$; $\dot{I} = -j2$; е) $\dot{U} = -100$, $\dot{I} = 5e^{-j50^\circ}$; ж) $Z_1 = -3 + j7$, $Z_2 = 3 - j7$; з) $\dot{E} = 220e^{-j30^\circ}$, $\dot{I} = 2e^{j30^\circ}$;
и) $\dot{E} = 127e^{j120^\circ}$, $Y = 2 - j3$.

Виконати додавання, віднімання, множення і ділення комплексних чисел.

6) Дано:

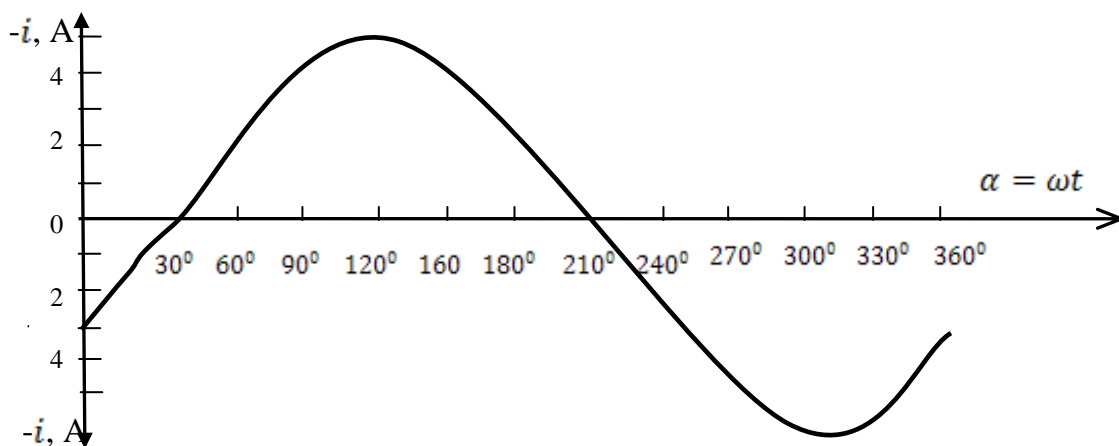
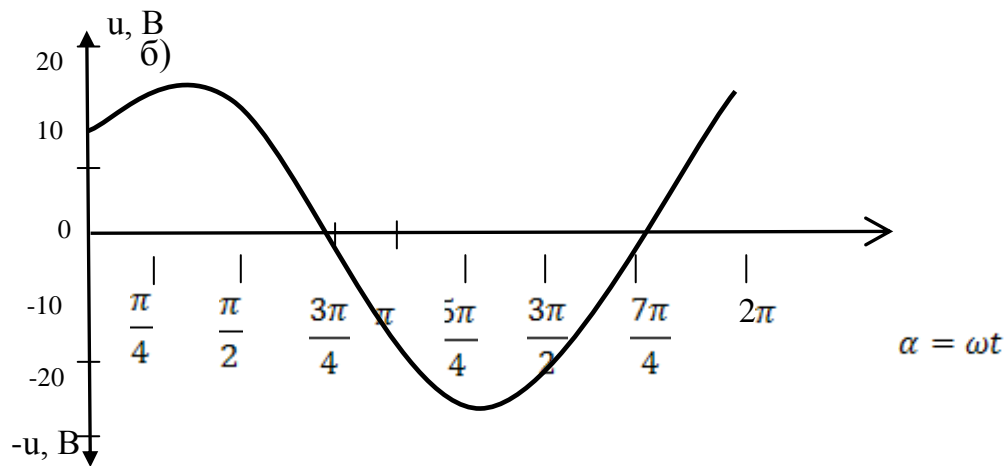
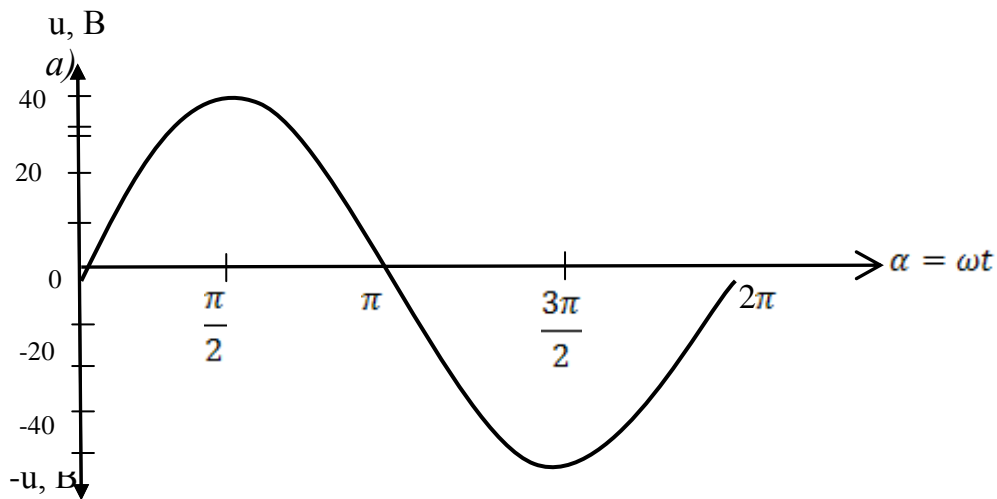
а) $i_1 = 4\sin(\omega t + 60^\circ)$; б) $i_2 = 15\sin(\omega t + 20^\circ)$; в) $i_3 = 0.1\sin(\omega t - 30^\circ)$; г) $i_4 = 3.6\sin(\omega t - 42^\circ)$; д) $u_1 = 100\sin(\omega t - 90^\circ)$; е) $u_2 = 220\sin(\omega t - 120^\circ)$; ж) $u_3 = 380\sin(\omega t + 120^\circ)$; з) $u_4 = 100\sin\omega t$; и) $e_1 = 127\sin(\omega t - 150^\circ)$; к) $e_2 = 127\sin(\omega t + 90^\circ)$ ($\omega = 314$ рад/с = 1800 град/с).

П

отрібно:

- 1) побудувати за рівняннями синусоїди в масштабі на міліметровці.
- 2) побудувати за рівняннями вектори;
- 3) виразити задані синусоїдальні величини комплексним числом в алгебраїчній і показниковій формі.

7) Дано синусоїди на рис 12, а, б, в.

Потрібно: 1) записати рівняння, яке відповідає синусоїді;

2) побудувати вектор, який відповідає синусоїді.

8) Дані вектори на рис. 13.

Записати: 1) рівняння по заданим векторам, прийнявши $\omega = 314 \frac{\text{рад}}{\text{с}}$;

2) комплексні числа, які відповідають векторам.

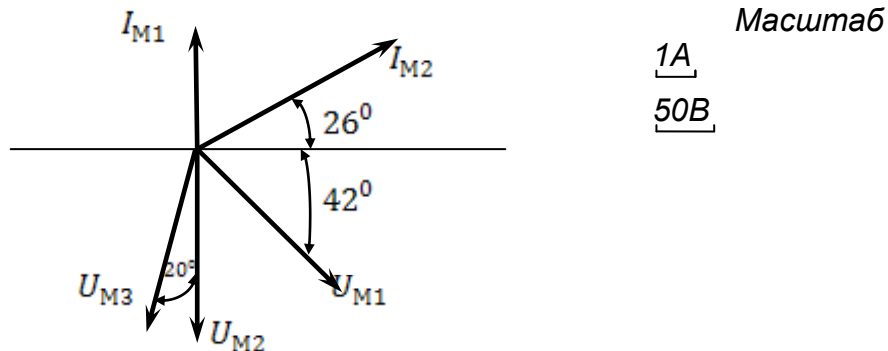

Рис. 13

9) Дано: а) $Z = 3e^{j15^\circ}$; б) $Z = 2 + j3$; в) $Z = 0.5e^{j45^\circ}$; г) $Z = 6 - j8$.

Знайти комплекси, які обернені заданим, по формулі $Y=1/Z$.

10)

Дано:

а) $\dot{I} = 2e^{j30^\circ}$; б) $\dot{I} = 0.3e^{-j75^\circ}$; в) $\dot{I} = 20 - j15$; г) $\dot{I} = -20 + j15$; д) $\dot{I} = 2 - j4$; е) $\dot{I} = 2 + j4$

Знайти спряжений комплекс струму.

10) Дано:

а) $\dot{I} = 2 + j4$; б) $\dot{I} = 2e^{j17^\circ}$; в) $\dot{I} = -3 - j4$; г) $\dot{U} = -200$; д) $\dot{U} = -j150$; е) $\dot{U} = 150e^{-j90^\circ}$; ж) $\dot{U} = -20 + j30$

Записати рівняння по заданим комплексам, враховуючи, що $\omega = 314 \frac{\text{рад}}{\text{с}}$.

11) Дано:

а) $\dot{I} = 6e^{j120^\circ}$, $\dot{U} = 30e^{-j40^\circ}$; б) $\dot{U} = -100 - j150$, $\dot{I} = 3 + j4$; в) $\dot{I} = -4 + j3$, $\dot{U} = 120e^{j30^\circ}$;

Знайти опір за формулою $Z=\dot{U}/\dot{I}$, попередньо перевівши алгебраїчну форму в показникову.

12) Дано:

$$\begin{aligned} \text{а) } \dot{I} &= 1.5e^{-j40^\circ}, \dot{U} = 120e^{j5^\circ}; \text{ б) } \dot{U} = 200e^{-j40^\circ}, \dot{I} = 5e^{j40^\circ}; \text{ в) } \dot{I} = \\ &1e^{j40^\circ}, \dot{U} = 100e^{-j30^\circ}; \text{ г) } \dot{U} = 100, \dot{I} = 2e^{-j60^\circ}, \text{ д) } \dot{U} = 100e^{j90^\circ}, \dot{I} = 5; \\ \text{е) } \dot{U} &= -j100; \dot{I} = j2. \end{aligned}$$

Знайти комплекс потужності по формулі $\tilde{S} = \dot{U}\dot{I}^*$, попередньо визначивши спряжений комплекс струму. Виразити комплекс потужності в алгебраїчній формі.

Відрив теорії від практики в викладанні математики в вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації особливо неприпустимий, тому що веде до формалізму в викладанні, робить тих, хто навчається повністю безсилим перед простими задачами прикладного характеру. Потрібно підкреслити важливість застосування тих чи інших розділів математики для глибшого і якіснішого вивчення спеціальних дисциплін.

Для цього необхідно при вивченні математики приводити конкретні приклади її використання в спеціальних дисциплінах.

Спільна робота викладачів математики і спеціальних дисциплін може бути дуже плідною в збагаченні стабільного курсу математики конкретними, не математично сформульованими задачами, які потребують математичного розв'язання. Це допомагає розвитку в студентів навиків у побудові логічних схем спостережуваних явищ, в умінні абстрагувати дані від конкретного змісту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алтухов Е.В. Методика преподавания математики, информатики и вычислительной техники. – М., 1989.
2. Бевз Г.П. Методика викладання математики. – К.: Вища шк., 1989.
3. Бурбаки Н. Очерки по истории математики. – М.: ИЛ, 1963.
4. Веняминов М.Р. Математика и сельское хозяйство. – М., 1968.
5. Власенко О.І. Методика викладання математики. – К.: Вища шк., 1974.
6. Гнеденко Б.В. Математическое образование в вузах. – М.: Высш. шк., 1981.
7. Груденов Я.И. Психолого-педагогические основы методики обучения

математики. – М.: Педагогика, 1987.

8. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») // Газета «Освіта». – 1993. – № 44-46.
9. Жовнір Я., Євдокимов В. 500 задач з методики викладання математики. – Х.: Основа, 1997.
10. Крылов А.Н. Прикладная математика и ее значение для техника. – М.-Л., 1931.
11. Кудрявцев Л.Д. Современная математика и ее преподавание. – М.: Наука, 1980.
12. Моторіна В.Г. Організація самостійної роботи студентів з методики викладання математики. – Х., 1992.
13. Фаермарк Д.С. Развитие интереса к математике. – М.: Учпедгиз, 1962.
14. Вірченко Н. Вибрані питання методики вищої математики. – К., 2003.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА*Євген Богуш**(Переяслав-Хмельницький)***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Сучасне суспільство характеризується зростанням ролі інформації в соціальних відносинах, швидкості її опрацювання завдяки комп'ютерній техніці та впровадженню заснованих на ній нових інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя. Саме ці процеси зумовили те, що таке суспільство назвали інформаційним.

Зростання ролі інформації підтверджується низкою законодавчих і підзаконних актів вищих органів державної влади. Серед них чільне місце займають Закони України „Про інформацію”, „Про захист інформації в автоматизованих системах”, „Про Концепцію Національної програми інформатизації”, „Про Національну програму інформатизації” та ін. Інформатизація суспільства ставить перед собою завдання інформатизації освіти, яка готує кваліфіковані кадри для всіх сфер і галузей суспільного життя. В епоху інформатизації суспільства різко зростає роль освіти, оскільки з усіх соціальних інститутів саме освіта є основою соціально- економічного і духовного розвитку постіндустріального суспільства [1, ст. 59].

Очевидно, що інформатизація освіти вимагає відповідності професійної підготовки вчителів сучасному рівню інформатизації суспільства. Тому однією з глобальних цілей інформатизації освіти є підготовка педагогів, які володіють високим рівнем інформаційної культури, готові застосовувати нові інформаційні телекомунікаційні технології (ІТКТ) у процесі навчання й управління освітою, беруть активну участь у процесі інформатизації освіти. Інформаційну культуру ми розглядаємо як інтегроване особистісне утворення,

що є чинником і показником професійної підготовки і представляє систему знань, умінь і навичок із формулювання потреби в інформації, здійснення пошуку необхідної інформації з усієї сукупності інформаційних ресурсів, із відбору, оцінювання, збереження, інтеграції, структуризації та створення нової інформації.

Необхідність формування інформаційної культури в майбутніх учителів зумовлена тим, що змінюється інформаційне забезпечення навчального процесу у ВНЗ і школах, формується інформаційна інфраструктура, розширюється мережа інформаційних баз знань, електронних освітніх і міжнаукових комунікацій. Крім того, процес інформатизації педагогічної освіти ініціює:

- удосконалення методології і стратегії відбору змісту, методів і організаційних форм навчання, виховання, що відповідають завданням розвитку майбутнього вчителя в сучасних умовах інформаційного суспільства;
- проектування та реалізацію науково-методичних систем навчання, орієнтованих на розвиток інтелектуального потенціалу студентів, на формування вмінь самостійно здобувати знання, переробляти інформацію;
- створення і застосування засобів нових ІТКТ, систем інформаційного обміну, що забезпечують функції збирання, продукування, накопичення, зберігання і передавання інформації.

На необхідності розвитку в майбутнього вчителя інформаційної культури постійно наголошує Міністерство освіти і науки України, яке інформаційними листами №1/9-336 від 15.07.02 та 1/9-439 від 03.10.03 рекомендувало ввести до стандартів вищої освіти відповідних вищих закладів як обов'язкову дисципліну „Інформаційна культура студента”.

Проте аналіз наукових досліджень і досвіду роботи педагогічних ВНЗ України дають підстави констатувати, що формування та розвиток інформаційної культури майбутнього вчителя початкових класів ще не стали предметом цілісного педагогічного дослідження:

- не проводилося теоретико-методологічного обґрунтування проблеми;

- не було здійснено комплексного дослідження на основі діяльнісного, особистісного, критеріального, праксеологічного, аксіологічного та технологічного підходів до розвитку інформаційної культури студента;
- не розглядався взаємозв'язок і взаємозалежність між теоретичною і практичною підготовкою вчителя до роботи з інформацією;
- не були виявлені закономірності розвитку інформаційної культури студентів педагогічних ВНЗ.

Очевидно, що професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів вимагає детальнішого дослідження, корекції та оновлення відповідно до вимог інформаційного суспільства. Вивчення процесів інформатизації в системі освіти, спроби зрозуміти сутність інформаційної культури педагога і визначити чинники ефективності інформаційно-комунікаційних нововведень у педагогіку вимагають теоретичного підходу і вивчення практики, а також аналізу спеціально зібраного емпіричного матеріалу.

Сучасне суспільство характеризує зростання ролі інформації в соціальних відносинах, швидкості її опрацювання за рахунок комп'ютерної техніки та впровадження заснованих на ній нових інформаційних телекомунікаційних технологій (ІТКТ) у всі сфери суспільного життя. На сучасному етапі розвитку суспільства, як показують численні наукові дослідження (Р.С.Гуревич, М.І.Жалдак, О.В.Картунов, В.О.Кудін), характерним є процес перетворення інформації, знань в один із найважливіших ресурсів суспільства, який усе більше визначає і рівень розвитку, і напрям прогресу суспільства, його структур, систем, інститутів.

Усвідомлення зростання ролі інформації підтверджується низкою законодавчих і підзаконних актів вищих органів державної влади. Серед них чільне місце займають Закони України „Про інформацію“, „Про захист інформації в автоматизованих системах“, „Про Концепцію Національної програми інформатизації“, „Про Національну програму інформатизації“ та ін.

Суспільство, в якому інформація стає найголовнішим ресурсом, що визначає розвиток як виробничих відносин, так і продуктивних сил, і має всі

необхідні для цього (якісно і кількісно) інформаційні магістралі й інформаційні потоки, ресурси, методи, технології, засоби, називають *інформаційним суспільством* (О.В.Картунов, С.П.Кудрявцева, В.В.Колос, С.О.Семеріков, Н.Т.Тверезовська, І.О.Теплицький, О.Б.Щолок). Науковці наголошують, що комп'ютеризація в усіх сферах людського життя зумовила виникнення інформаційного суспільства, основою соціальної динаміки в якому є не традиційні матеріальні, а інформаційні ресурси (наука, знання, інтелектуальні здібності, ініціатива, організаційні чинники) [2, с. 36]. На думку дослідників, в інформаційному суспільстві зростає частка людей розумової праці, а процес створення та одержання нових знань та інформації є складовою їхнього робочого часу. Освіту сьогодні розглядають як „спосіб оволодіння ефективними засобами отримання інформації та набуття навичок самоосвіти” [3, с. 112].

Хто володіє інформацією – той володіє світом. Для багатьох країн світу ця метафора стає реальністю. XXI століття – період панування інформації, розвитку інформаційних технологій, побудови інформаційного суспільства. На думку американського соціолога і найбільш впливового економіста М.Кастельса [4, с. 29], термін *інформаційне суспільство* підкреслює роль інформації в суспільстві у найширшому значенні – як передавання знань. Інформація є даними, що були організовані й передані. Оскільки в даний історичний період генерування, оброблення та передавання інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади, М.Кастельс пропонує вживати термін „інформаціональне суспільство”, який вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації і символічної комунікації. Специфічним для інформаціонального способу розвитку, на думку науковця, є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності [4, с. 29].

Українські науковці все частіше вживають термін „інформаційне суспільство”, але також зазначають, що “планетарне співтовариство переходить

у нову стадію – стадію "інформаційного соціуму", яка характеризується, насамперед, різким зростанням ролі знань" [5, с. 80]. Погоджуючись із тим, що „реальні світові процеси експоненційного росту обсягів інформації, потреба та реальне збільшення сфери послуг, перехід праці в основній своїй масі на високоінтелектуальні основи, зростання ролі високоякісної освіти свідчать про те, що людство рухається саме до інформаційного суспільства" [6], ми надалі використовуватимемо саме цей усталений в Україні термін.

Знання й інформація – складові інтелектуального капіталу, цього могутнього чинника цивілізаційної трансформації. Якщо Україна органічно не впишеться в цей процес сьогодні, вона не буде мати перспективи завтра, назавжди буде перебувати позаду нового типу цивілізації.

Оптимістичною є думка, що „процес входження в інформаційний простір йде досить бурхливо, і в Україні існують усі передумови для успішного розвитку інформаційних технологій, інтеграції у світовий інформаційний простір" [7, с.122]. Проте "від людини сьогодні вимагається не стільки володіння якоюсь спеціальною інформацією, скільки уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, бути мобільною, освоювати нові технології, самонавчатися, шукати і використовувати відсутні знання чи інші ресурси" .

Науковці найбільш розвинених країн світу [4; 8], основними соціально-економічними проявами інформатизації суспільства вважають такі:

- вибуховий процес залучення до формалізації знань мільйонів працівників у найрізноманітніших сферах з різним освітнім рівнем та індивідуальними інтересами;
- різке прискорення технологічного циклу „знання - навчання - знання" провідних галузей суспільного виробництва, активне включення формалізованих професійних знань безпосередньо у виробничий процес;
- масове тиражування знань, що накопичуються у величезних масштабах. Знання зберігаються в готовій для автоматизованого пошуку формі, що створює необхідні технічні передумови для постійного розширення сфери

практичного використання індустріальних методів виробництва нових елементів знань;

- соціально-економічна структуризація й індустріалізація інформаційного обслуговування (включаючи й розв'язання проблем людини в інформаційних середовищах);

- розвинуті інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів у обсязі, необхідному для підтримання науково-технічного і соціально-історичного прогресу, який постійно прискорюється;

- суспільство спроможне виробляти всю необхідну для життєдіяльності інформацію і, насамперед, наукову;

- перетворення інформації в товар із його класичними атрибутами (ціна, вартість, попит, пропозиція, грошовий еквівалент, витрати, реклама та ін.), розвиток і віртуалізація ринку таких товарів;

- потенційно вільний доступ кожного до інтелектуального багатства суспільства, всього світового співтовариства (наприклад, через мережу Інтернет), консолідація суспільства навколо ідеї інформаційного зростання і побудови інформаційного суспільства в регіоні;

- перетворення праці в здебільшого розумову й інтелектуальну, звільнення значного часу для духовного розвитку або саморозвитку людини, високий рівень інформаційного сервісу;

- забезпечення інформаційного захисту і безпеки членів суспільства (особливо від шкідливого впливу негативних засобів масової інформації, наприклад, реклами);

- високий рівень прийняття рішень на основі економічних баз даних, знань, експертних систем та інших нових технологій і комп'ютерних систем (рівень, що дозволяє усувати негативні економічні й соціальні чинники);

- використання класичних математичних моделей соціально-економічних систем і некласичних, що дозволяють, наприклад, враховувати просторову структуру системи (клітинні автомати і фрактали), структуру й

ієрархію в системі (графи і структури даних), досвід і інтуїцію (евристичні й експертні процедури), а також різноманітні операції моделювання (агрегування, декомпозиція, лінеаризація й ін.).

- відкритість (особливо, інформаційна, тобто доступність загальнонеобхідної інформації);
- технологічність (особливо, інформаційна, тобто наявність і доступність нових ІТКТ і необхідних для відкритості інформаційних магістралей, потоків і ресурсів);
- інтелектуальність праці;
- електронізація, комп'ютеризація виробництва, споживання, послуг;
- якість, надійність і достатність систем зв'язку (особливо, супутникового), актуалізація передавання інформації, моніторингу різноманітних сфер суспільства, включаючи і соціально-економічну, а також захищеність таких систем;
- доступ до світових інформаційних ресурсів;
- високий ступінь забезпечення безпеки (особливо, інформаційної, економічної й екологічної");
- гнучкість і самоорганізація вищезазначених систем.

В інформаційному суспільстві акцент уваги і значущості зміщується з традиційних видів ресурсів на інформаційний ресурс, який, хоча завжди існував, проте не розглядався як економічна або як інша категорія.

Незважаючи на науково-технічний і соціально-історичний прогрес, нинішній етап розвитку суспільства характеризує наявність цілої низки криз: економічної, екологічної, енергетичної, інформаційної, політичної тощо. У кожній із названих галузей науковці здійснюють дослідження, спрямовані на визначення пріоритетів їхнього розвитку, але еволюція суспільства визначається саме своєчасністю і збалансованістю досягнень у кожній його структурній одиниці.

Проблематика розвитку інформаційного суспільства, як і багато інших актуальних проблем сучасності, багатовимірна, комплексна й інтегративна. Це

означає, що успіх її розв'язання залежить від скоординованості зусиль політологів, соціологів, психологів, культурологів. Тому проблеми розвитку суспільства треба розглядати з системних позицій, що до цього часу було прерогативою лише соціологів, політологів і філософів. Політолог О.В.Картунов [9, с. 24], наприклад, звертаючи увагу наукової громадськості на те, що „виникнення глобального інформаційного суспільства та проблеми його формування в Україні вимагають модернізації всіх сфер суспільного життя, і насамперед - освітянської", (пропонує теоретико-методологічною основою модернізації освіти вибрати інформаціональну парадигму (informational paradigm), яка йде на зміну інформаційній парадигмі (information paradigm).

На думку О.В.Картунова, інформаціональна парадигма вже значно модернізувала основні процеси генерування знань і засобів комунікації тих держав, де успішно формується інформаційне суспільство (Японія, США, Скандинавські та деякі інші країни). Аналіз зарубіжних досліджень дозволив українському політологу визначити основні положення інформаціональної парадигми:

інформаційне суспільство - це суспільство, засноване на знаннях;

основний чинник зростання національного продукту – це прогрес знання і технології;

джерело продуктивності полягає у технології генерування знань, обробки інформації;

осьовим принципом постіндустріального суспільства є величезна соціальна значимість теоретичного знання та його нова роль як спрямовуючої сили соціальних змін;

знання і кваліфікація стають предметом влади й неодмінною умовою для входження в еліту.

Усі названі положення визначають нову роль вищої освіти і педагогічної еліти в розвитку інформаційного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Коломієць А.М. Інформаційна культура вчителя початкових класів. – К., 2007.
2. Тверезовська Н.Т. Динаміка становлення і розвитку інформаційних технологій // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб. наук. Праць. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006.
3. Бірюк Л.Я. Сучасні тенденції професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів у світлі вимог Болонського процесу // Досвід та проблеми країн Європи (Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, України) з реалізації ідей Болонської конвенції. Матеріали Міжнар. наук.-пр. конф., Ч.2. – Біла Церква. – 2007.
4. Castells, Manuel, Internet y La Sociedad Red, Discurso inaugural del programa de Doctorado sobre la Sociedad de la information y el conocimiento. – Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2001 // <http://www.uoc.es>
5. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии. – Волгоград: Перемена, 1994. – 152 с.
6. Ковалевський В.О. Висновки // Українське інформаційне суспільство. – Режим доступу: <http://Kovalevsky.diallink.net/concl.html>.
7. Федорчу В. Інтернет та інформаційне суспільство // Науково-методичні аспекти професійного зростання педагогічних кадрів у системі післядипломної освіти. – Біла-Церква, 2003.
8. Masuda Y. Information Society as Postindustrial Society /Wash/World Future Soc ., 1983.
9. Картунов О.В. Маруховський О.О. Інформаційна парадигма як теоретико-методологічна основа модернізації вищої освіти // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – Ірпінь Національна академія ДПС України, 2005.

Юрій Кривенко
(*Переяслав-Хмельницький*)

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВУЗУ ДО ФІЗИЧНОГО САМОВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. Реформація освітнього процесу, яка здійснюється в останнє десятиріччя, передбачає виховання випускників вищих навчальних закладів здібних до самоосвіти і самовиховання, не тільки у сфері своєї спеціальності, але й у тих сферах діяльності, які є життєво важливими [6]. Так, проблема формування готовності студентів до фізичного самовиховання є значущою як з позицій зміцнення та збереження здоров'я, так і з позицій майбутньої професійно - трудової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси виховання і самовиховання найтіснішим чином взаємозв'язані [6]. Освітній процес із фізичного виховання у вузі повинен бути побудований так, щоб в ході його у майбутніх випускників розвивалися потреби, здібності і уміння у фізичному самовихованні, формувалася готовність до його здійснення з метою власного фізичного вдосконалення [6].

Мета дослідження – проаналізувати стан готовності студентів педагогічного вузу до фізичного самовиховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Готовність студентів до фізичного самовиховання визначалася за станом у них інтелектуального, психологічного і діяльного компонентів та стану їхньої фізичної підготовленості.

В експерименті було проведено обстеження 120 студентів (52 хлопців і 68 дівчат) у віці від 17 до 20 років. При анонімному анкетуванні питання були згруповані відносно компонентів готовності студентів до фізичного самовиховання.

Питання, що відображають інтелектуальну готовність, включали теоретичні та практичні знання в галузі природничо-наукових основ фізичного виховання, знань впливу на людину навколишнього середовища, знань теорії і методики фізичного виховання, знань про необхідний руховий режим. Відповіді на поставлені питання більшою мірою були правильними, як у хлопців, так і у дівчат (табл. 1).

**Інтелектуальний компонент готовності студентів
до фізичного самовиховання (в %):**

Таблиця 1

Показники	Рівні	Хлопці n = 52			Дівчата n = 68		
		високий 5	середній 4	низький 3	високий 5	середній 4	низький 3
1	Природно-наукові знання про людину.	47,5	17	36,5	42,0	20,0	38,0
2	Знання дії навколишнього середовища на людину.	46,5	36,*	16,7	50,2	34,5	15,3
3	Знання основ теорії ф.к.	56,8	24,2	19,0	62,2	18,4	19,4
4	Знання основ методики ф.к.	50,8	22,4	26,8	52,5	5,8	41,7
5	Знання свого фізичного стану	19,2	28,4	52,4	20,0	19,4	60,6
Середні дані		44,1	25,7	30,2	45,4	19,6	35,0

Різко контрастували оцінки відповідей на питання, що стосуються знань студентів про дані свого фізичного розвитку. В цьому відношенні респонденти були недостатньо обізнані, а саме: тільки 24% хлопців і 25,2% дівчат назвали свій артеріальний тиск; свій пульс у спокої вказали лише 15,8% хлопців і 17,6% дівчат; свій результат в бігу на 100 м пам'ятають 31,5% хлопців і 18,4% дівчат. Необхідно відмітити, що більша частина опитаних студентів знають свою вагу (60% хлопців і 84% дівчат). В цілому, відповіді на вище перелічені питання, віднесені до інтелектуального блоку, в процентному відношенні розподілилися

таким чином: менша половина опитаних хлопців і дівчат дали правильні відповіді (44,1% і 45,4%), середні показники у 25,7% хлопців і 19,6% дівчат і низький рівень знань показали відповідно 30,2% і 35% респондентів. Самі слабкі знання, як у хлопців, так і у дівчат, були виявлені у відповідях на питання про дані власного фізичного розвитку. Це говорить про поверхневий інтерес значної частини студентів до своїх функціональних можливостей і свого фізичного розвитку. Можливо, це пов'язано з тим, що студенти не володіють в достатній мірі вміннями вивчення себе, або з тим, що не відчують в цьому потреби.

Стан психологічної готовності ми визначали по блоку питань, які включають: ставлення студентів до фізичної культури в цілому, їхню думку про значення і можливості самовиховання, рівень життєвих вимог студентів, оцінювання емоційно-психологічного стану під час навчальних або самостійних занять фізичною культурою. Отримані дані представлені в таблиці 2.

Високу оцінку значущості фізичної культури для людей будь-якого віку дали 62,2% хлопців і 68% дівчат. На значення фізичної культури залежно від ситуації (фізична культура прийнятна, коли немає інших занять) вказали 16,1% хлопців і 11,2% дівчат, а що фізична культура необов'язкова, що це особиста справа кожного, вважають 21,7% хлопців і 20,8% дівчат. Характерно, що жоден з респондентів не оцінив фізичну культуру як пусте, непотрібне заняття.

На питання про значення самовиховання в житті людини, позитивно відповіла більша частина обстежених. З них важливе значення у формуванні особистості надають самовихованню 46,4% хлопців і 32,2% дівчат, що самовиховання може змінити людину вважають 39,8% хлопців і 54,8% дівчат. Низько оцінили можливості самовиховання 13,8% хлопців і 13,0% дівчат.

Цікавими були відповіді молоді на питання про життєвий статус, про їхній рівень вимог в суспільстві. Так, сильно хвилює престиж своєї особистості 36,8% хлопців і 16,2% дівчат, хотіли б бути на достатньому рівні відповідно 51,8% і 77,4%. Значно менша частина молоді вважає за краще або бути як всі

(не виділятися), або байдужі до свого іміджу (11,4% хлопців і 6,4% дівчат). Як бачимо, рівень вимог переважної більшості опитаних достатньо високий (сумарно 88,6% хлопців і 93,6% дівчат).

Таблиця 2

**Психологічний компонент готовності студентів
до фізичного самовиховання (%):**

	Показники	Рівні I	Хлопці n=52			Дівчата n = 68		
			високий	середній	низький	високий	середній	низький
			5	4	3	5	4	3
1	Ставлення до фізичної культури		62,2	16,1	21,7	68,0	11,2	20,8
2	Оцінка можливостей фізичного самовиховання		46,4	39,8	13,8	32,2	54,8	13,0
3	Рівень вимог в суспільстві	в	36,8	51,8	11,4	16,2	77,4	6,4
4	Емоційний стан при заняттях ф.к.	при	42,4	38,8	18,8	30,2	50,4	19,4
Середні дані			46,9	36,6	16,5	36,6	48,4	15,0

Цікавими були відповіді молоді на питання про життєвий статус, про їхній рівень вимог в суспільстві. Так, сильно хвилює престиж своєї особистості 36,8% хлопців і 16,2% дівчат, хотіли б бути на достатньому рівні відповідно 51,8% і 77,4%. Значно менша частина молоді вважає за краще або бути як всі (не виділятися), або байдужі до свого іміджу (11,4% хлопців і 6,4% дівчат). Як бачимо, рівень вимог переважної більшості опитаних достатньо високий (сумарно 88,6% хлопців і 93,6% дівчат).

У відповідях на питання про емоційний стан під час навчальних і самостійних занять фізичною культурою були отримані наступні дані: стан комфорту і задоволення відчувають 42,4% хлопців і 30,2% дівчат, заняттями задоволені і приймають їхню необхідність відповідно 38,8% і 50,4%. На

негативний емоційний стан під час занять фізичною культурою вказали близько 20% осіб обох статей.

Отримані дані дозволяють виявити наявність позитивного психологічного настрою на фізичне самовиховання і певний позитивний потенціал мотивації у фізкультурно-спортивній діяльності. Багатолітні спостереження дозволяють відзначити, що таке ставлення до фізичної культури виробляє у студентів активну життєву позицію, яка виражається і в прагненні до фізичного самовиховання.

Висновки та перспективи подальших досліджень:

1. Відповіді на питання, віднесені до інтелектуального блоку, в процентному відношенні розподілилися таким чином: менша половина опитаних хлопців і дівчат дали правильні відповіді (44,1% і 45,4%), середні показники у 25,7% хлопців і 19,6 % дівчат і низький рівень знань показали відповідно 30,2% і 35% респондентів. Найслабші знання, як у хлопців, так і у дівчат, були виявлені у відповідях на питання про дані власного фізичного розвитку. Це говорить про поверхневий інтерес значної частини студентів до своїх функціональних можливостей і свого фізичного розвитку. Можливо, це пов'язано з тим, що студенти не володіють в достатній мірі вміннями вивчення себе, або з тим, що не відчують в цьому потреби.

2. Отримані дані дозволяють виявити наявність позитивного психологічного настрою на фізичне самовиховання і певний позитивний потенціал мотивації у фізкультурно-спортивній діяльності. Багатолітні спостереження дозволяють відзначити, що таке ставлення до фізичної культури виробляє у студентів активну життєву позицію, яка виражається і в прагненні до фізичного самовиховання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Виленский М. Я. Физическая культура и самовоспитание личности будущего учителя : учебн. пособие / Виленский М. Я., Русанов В. П. ; под общ. ред. Слостенина В. А. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1985. – 57 с.

2. Кочетков А. И. Педагогические основы самовоспитания / А. И. Кочетков. – М. : Знание, 1974. – 135 с.
3. Куценко В. Г. Управление самовоспитанием учащихся / В. Г. Куценко. – Л., 1973. – 38 с.
4. Отбор и прогнозирование как элемент управления соревновательной деятельности в футболе / [Г. Лисенчук, В. Догадайло и др.] // Наука в олимпийском спорте. – 1997. – №1. – С. 57-62.
5. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в Олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийс. лит., 2004. – 808 с.
6. Полишкис М.С. Тактическая подготовка юных футболистов: метод. разработ. для студен. ГЦОЛИФКа / М.С. Полишкис. – М.: ГЦОЛИФК, 1984. – 20 с.
7. Севостьянова Е. Динамика формирования морфологической структуры юных футболистов / Е. Севостьянова, Е. Титова // Теория и практика футбола. – 1999. – №1. – С. 21-23.
8. Сергієнко Л.П. Тестування рухових здібностей школярів / Л.П. Сергієнко. – К.: Олімпійс. літ., 2001. – 489 с.
9. Сіренко Р.Р. Комплексний контроль працездатності юних футболістів: методика, оцінка та корекція / Р.Р. Сіренко. – К.: Федерац. футболу України: ВКФ «Комбі ЛТД», 2006. – 116 с.

СЕКЦІЯ: ПРАВО*Вікторія Темирова**(Маріуполь)***ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ В УКРАЇНІ**

В Україні сформовано сучасну систему екоправа, що базується на положеннях Конституції, Основних напрямків державної екополітики у сфері довкілля, природокористування та забезпечення екобезпеки і включає закони і кодекси, міжнародні правові документи, інші документи, схвалені Верховною Радою України, а також нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, Укази Президента України тощо. Водночас необхідне розроблення та прийняття політичних рішень щодо фундаментальних питань, пов'язаних з біоресурсами та їх невиснажливим використанням, зокрема в галузі рибного господарства, охорони ландшафтів, біооб'єктів, що зазнали чи зазнають технологічних та генетичних змін, у тому числі агробіорізноманіття, ренатуралізацією біотопів, а також функціональних актів щодо системи державного контролю (охорони), моніторингу, інформації, освіти, системи впровадження, кадастрів, статистики, стандартів. Іншою законодавчою сферою є сфера територіального регулювання типу закону про берегову смугу (інтегроване управління), екомережу, регіональні екопрограми тощо. Наступними кроками повинні стати внутрішнє узгодження чинного законодавства та нормативно-правових документів, їх концептуалізація й укладання Екологічного кодексу, а також забезпечення його реального впровадження та моніторингу.

Актуальність збереження дикої флори і фауни, а також природних середовищ їхнього існування була підкреслена ще 25 років тому Бернською Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Пізніше, Конвенцією про охорону біологічного

різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992) і Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного і біологічного різноманіття (1995) було наголошено на глобальному значенні охорони біорізноманіття шляхом збереження середовищ існування популяцій рослин і тварин. Європейський процес обґрунтування і провадження заходів збереження біорізноманіття відбувається, зокрема, в рамках програми NATURA-2000. Вона спрямована на розбудову мережі територій особливого значення для збереження природних середовищ існування дикої фауни та флори. Ці ж завдання покладаються і на програму створення Смарагдової мережі Європи. Стратегічним планом дій цієї стратегії передбачено створення Всеєвропейської системи екологічної мережі.

У Законі України „Про екологічну мережу України” з'ясовано основні поняття завдання та принципи побудови екомережі. За визначенням, що подане у Законі, екомережа це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природнозаповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні. Об'єкт екомережі окрема складова частина екомережі, що має ознаки просторового об'єкту певну площу, межі, характеристики тощо. До об'єктів екомережі відносяться території та об'єкти природнозаповідного фонду, водного фонду, лісового фонду, сільськогосподарські угіддя екстенсивного використання (пасовища, сіножаті) тощо.

Проблема збереження природного біологічного різноманіття лісів сьогодні набула особливої актуальності у зв'язку з розробкою глобальних ініціатив у рамках Конвенції з біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992). Зокрема, особливу увагу ця проблематика привернула після обговорення результатів семінару „Ліси і біологічне різноманіття”, який відбувся в Аккрі

(Гана, січень 2002 р.). На 6-й Конференції Сторін Конвенції з біологічного різноманіття рішенням VI/22 „Forest Biological Diversity” була затверджена „Розширена програма роботи з біологічного різноманіття лісів”. В її контексті підкреслена терміновість встановлення пріоритетів у галузі збереження біорізноманіття, особливо стосовно найбільш вразливих і екологічно значущих лісових екосистем і видів. Найбільш вразливими до негативних зовнішніх впливів визнано види, популяції яких мають територіально обмежене природне поширення. Більшість цих завдань, які повинні бути реалізовані на землях Держлісфонду, на жаль недостатньо відображені у нормативних матеріалах діючого „Лісового кодексу”, а тому вирішення їх носить проблематичний характер.

Також є Загальнодержавна програма збереження біорізноманіття України на 2007-2025 роки (далі – Програма). Мета Програми: впровадження державної політики у сфері збереження та невиснажливого використання біорізноманіття, спрямованої на істотне зменшення антропогенного впливу на біорізноманіття, забезпечення природних умов для існування та відтворення біорізноманіття, невиснажливого використання біоресурсів, а також збереження біорізноманіття. Основними завданнями Програми є збереження та невиснажливе використання біорізноманіття, включаючи різноманіття свійських та культивованих форм живих організмів і створених людиною природно-культурних комплексів; справедливий розподіл вигід від використання біотичних, насамперед (генетичних) ресурсів; організація застосування відповідних технологій екологічно - збалансованого використання біорізноманіття для розвитку ефективного та невиснажливого господарювання та організація фінансування зазначених завдань за рахунок коштів державного бюджету.

Аналізуючи цю велику сукупність проблем, ми можемо зробити дуже важливі висновки щодо екологічної дійсності нашої Держави, виявити чинники та особливості життєдіяльності та природокористування.

Базовими недоліками України на сучасному етапі є складні, багатогранні фактори, які здійснюють комплексний, тотальний вплив на всі галузі економіки, діють у різних сферах, на різних рівнях господарювання, і тому вони потребують особливої уваги, особливих рішень, тобто системного розв'язку з боку Держави. Цими факторами є:

- макроекономічна політика, яка примушує суб'єктів господарювання до екстенсивного використання природних ресурсів;
- інвестиційна політика, яка орієнтована на розвиток ресурсомістких секторів економіки;
- помилкова секторальна політика (паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство, лісове господарство та інше);
- нестабільне законодавство;
- відсутність прав власності на природні ресурси;
- відсутність еколого-збалансованої довгострокової економічної стратегії;
- інфляція, економічна криза й нестабільність економіки заважають здійсненню довготривалих проектів, к числу яких відноситься більшість екологічних проектів;
- природно-ресурсні властивості експорту;
- існування дійсно великого стимулу до отримання значних й швидких прибутків від продажу природних ресурсів (ліс, руди);
- відсутність екологічного мислення, екологічної свідомості.

Виконання намічених заходів дасть можливість зупинити руйнівну тенденцію до знищення живої компоненти довкілля і сприятиме практичному втіленню засад збалансованого розвитку та невиснажливого природокористування, а також реформування економічної системи і перехід до ринку повинен не тільки підвищити ефективність національної економіки, а й сприяти ліквідації субсидій на використання таких природних ресурсів як енергія, корисні копалини і вода та поліпшенню стану довкілля завдяки

застосуванню жорстких заходів щодо відповідальності за масове нераціональне використання природних ресурсів.

На межі третього тисячоліття екологічну ситуацію на Україні можна розглядати як кризову. Для її вирішення потрібні дуже значні фінансові, кваліфікаційні ресурси, значний відрізок часу. Все це повинно прискорюватись ефективними державними механізмами. Але всі ці властивості притаманні економічно розвинутим країнам, якою Україна не є.

Проаналізувавши всю складність проблеми, виявивши чинники, а також враховуючи що питома вага бюджетних витрат на природозахисні проекти має тенденцію до скорочення, ми можемо зробити прогноз з великим рівнем імовірності, що стан довкілля наступні 10-15 років не стане краще.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Екологічне право України: Підручник / МОН України, НЮА України імені Я. Мудрого; за ред. А.П.Гетьмана, М.В.Шульги. – Х.: Право, 2005. – 384 с.
2. Петрова Л.М., Петров С.В. Екологічні засади збереження рослин: рідкісні та зникаючі види // Науковий вісник. – 2007. – Вип. 17(6). – С.14-19.
3. Петрова Л.М., Третяк П.Р. Проблеми охорони біорізноманіття на лісових територіях екологічної мережі / Лісівнича академія наук України: Наукові праці. – 2005. – Вип. 4. – С. 119-123.
4. Игнатъева И.А. Принципы экологического законодательства // Государство и право. – 2003. – № 9.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Барбашова Н. В.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ*Ольга Грейліх,**Карина Заїка**(Переяслав-Хмельницький)***ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ**

Спілкування відіграє важливу роль у житті людини, особливо необхідним є вивчення особливостей спілкування на різних етапах онтогенетичного розвитку, врахування їх у роботі, вихованні підростаючого покоління психологами та педагогами.

Дослідження спілкування в підлітковому віці є важливим, оскільки в цей період усі сторони розвитку якісно перебудовуються, виникають та формуються нові психологічні новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні установки. Цей процес перетворення й визначає всі основні особливості особистості дітей підліткового віку.

Оскільки спілкування є важливим процесом діяльності та формування особистості, слід з'ясувати труднощі, які виникають у процесі спілкування.

В підлітковому віці збільшуються дві крайні групи дітей: популярні та ізольовані, зростає стабільність положення дитини в колективі. Погана соціальна адаптація, яка пов'язана з негативною Я-концепцією і низькою самооцінкою, може проявлятися по-різному. Оточуючі часто відштовхують підлітків з низькою самооцінкою, хоча нерідко причиною неблагополуччя у відносинах буває і завищена самооцінка підлітка, яка робить його несприйнятливим до критики і вимог товаришів. Підлітки з низькою самооцінкою мають тенденцію до повної непомітності в групі, їх не "бачать" і не вибирають в лідери, вони рідко беруть участь в шкільній, позашкільній і суспільній діяльності. Вони не вміють постояти за себе і не висловлюють свої думки щодо хвилюючих їх питань. У таких підлітків частіше розвиваються

почуття ізоляції і самотності, в них проявляється нездатність дружити або знайомитися з новими людьми, вони несміливі, сором'язливі, тривожні, відчувають труднощі в спілкуванні і більше всього страждають від неприязні з боку ровесників, в групі вони відчувають незручність і напруження. Однак підліткам з низькою самооцінкою, як і всім іншим, притаманне бажання подобатися іншим. Тому на них легше здійснювати вплив і управляти ними; вони нерідко дозволяють іншим приймати за них рішення, оскільки їм не вистачає впевненості в собі, в своїх силах. Для того, щоб сподобатися іншим, такі підлітки йдуть на будь-які жертви. Якщо ж підліток глибоко зневажає і ненавидить, він буде ненавидіти інших, але якщо він відчуває до себе повагу і довіру, то буде так само довіряти іншим і поважати їх [1, с. 107].

Як відомо, підлітки непостійні у своїх інтересах, тому легко можуть змінити свій погляд на ту чи іншу справу. Це, зокрема, виявляється у стосунках з однолітками. В численних ситуаціях підліток поводить відповідно до норм, прийнятих у певному середовищі.

Ровесники можуть дати поштовх до виникнення в нього цікавості в тій сфері, яка раніше не привертала його уваги. Проте спілкування з однолітками може нести за собою і руйнівний характер, тобто, гасити будь-який інтерес до того, що раніше приваблювало, захоплювало. Часом підліток може потрапити в колектив, в якому можуть не визнати його поглядів. В такому колективі підліток не здатний буде задовольняти свою потребу у спілкуванні, знайти друзів для обміну цінностями. Це можливо стане причиною його пасивності, замкнутості тощо.

Відповідно у спілкуванні з батьками у підлітків виникають труднощі. Здавалося б, батьки як найближчі, найрідніші люди, повинні насамперед задовільнити потребу у спілкуванні підлітка. Але в реальності їм важко домогтися прихильності своїх дітей, власне, через своє невміння або небажання зрозуміти ким стала їхня дитина і чого вона потребує. Підліток просто відвертається від рідних, не бажаючи мати відвертих стосунків з ними, і шукає собі «рідних» в середовищі, в якому він перебуває, і формує свою особистість.

Збільшену образливість, негативізм, агресивність дитини Л.І. Божович пов'язує із незадоволенням потреби в спілкуванні, в реалізації особистості значних вимог [2, с. 327]. Вивчаючи спілкування школярів, А.В. Мудрик прийшов до висновку, що в підлітковому віці воно спрямоване на задоволення потреби в новій інформації, емоційних зв'язках і соціально особистісному ствердженні.

Підлітковий вік – це період, коли дитина вчиться спілкуватися, і відповідно до того на скільки вона є комунікативною, залежать її стосунки з іншими людьми

Однією з складних проблем спілкування є труднощі, з якими людина стикається в діяльності, спілкуванні. Проблема труднощів та «бар'єрів» спілкування, в якості об'єкту спеціального дослідження вивчається з середини ХХ - го століття.

В навчальній діяльності проблеми та труднощі взаємодії між учнями всередині класу або групи досліджуються досить інтенсивно з метою визначити фактори, які впливають на труднощі, причини, які їх викликають, значення цих ускладнень в діяльності і т.д.

Учений В.А. Кан-Калик називав складнощі у спілкуванні якимись «психологічними бар'єрами», які перешкоджають нормальному спілкуванню, впливають на діяльність суб'єктів [3, с. 105].

Труднощі, вважає О.К. Маркова, виявляються у вигляді зупинки, перерви діяльності, самого спілкування, неможливості його продовження [4, с. 47]. Труднощі мають кілька функцій. Позитивна функція труднощі (по О.К. Маркової) має дві значення: а) індикаторне (залучення уваги слухача-партнера); б) стимулююче, мобілізуюче (активізація діяльності під час аналізу і подоланні труднощі, набуття досвіду).

У той самий час О.К. Маркова фіксує і негативну функцію труднощів, що має дві функції: а) стримуючу (у разі відсутності умов подолання труднощі чи наявності незадоволеності собою, наприклад, занижену самооцінку); б)

деструктивну, руйнівну (труднощі призводять до зупинці, розпаду діяльності, догляду від спілкування) [4, с. 52].

І.А. Зимняя розглядала труднощі у спілкуванні як «збою», які суб'єктивно переживаються людиною, в реалізації прогнозованого (планованого) спілкування внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дій, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміна комунікативної ситуації, власного психологічного стану [3, с. 56].

Так, серед основних труднощів, які трапляються у спілкуванні, виділяють наступні:

1. Невміння налагодити контакт з аудиторією;
2. Нерозуміння внутрішньої психологічної позиції учня;
3. Складнощі керування спілкуванням під час уроків;
4. Невміння перебудовувати стосунки з учнями відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
5. Труднощі мовного спілкування і передача власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
6. Невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування [5, с. 207].

Часто причиною виникнення даних труднощів може бути відсутність або недостатня розвиненість педагогічної спостережливості, емпатії та психологічної проникливості у внутрішній стан людини, що призводить до серйозних помилок в оцінці вчинків. Тому не треба поспішати з оцінкою вчинку, а краще вислухати людину, зрозуміти її. Допомагає розумінню людини активне слухання, адже вміння слухати - велике мистецтво. На слухання ми втрачаємо 45% часу, і лише 10% людей уміють слухати (дані П.Ю.Сухова). Труднощі сприймання нової інформації викликають у нас бажання чути те, що хочемо чути, або ми неуважні, якщо зміст інформації не торкається наших інтересів. Для ефективного слухання потрібен інтерес до партнера, спрямування уваги на сприймання його мови, виразу обличчя. Щоб навчитися розуміти співрозмовника, треба розвивати в собі рефлексію: об'єктивно

оцінювати себе, критично ставитися до себе. Це дає можливість вчителю бачити себе очима учнів, полегшує йому знайти свої помилки, прорахунки, аналізувати причини їх виникнення.

Тоді, спілкування, яке передбачає прийняття партнерами спілкування цінностей один одного, орієнтацію кожного на розуміння і визнання один одного, можна назвати діалогом – формою продуктивного, безконфліктного, конструктивного спілкування, яке дає можливість встановити щирі, довірливі, суб'єкт-суб'єктні стосунки вчителів та учнів.

Таким чином, у спілкуванні треба уважно вислуховувати аргументи співрозмовника, пояснення ним причин своєї поведінки. Бути проникливим до змісту і мотивів повідомлення, вникати в проблеми, не бути упередженим, не поспішати з критичним і категоричним висновком. Інакше виникає взаємо непорозуміння - комунікативний бар'єр, який веде спочатку до неповаги до вчителя, а потім до небажання спілкуватися з ним.

Так, найбільш типовими бар'єрами спілкування є:

Смисловий «бар'єр», коли одне і те саме явище (слово, фраза, подія) мають різний смисл для різних людей.

Моральний «бар'єр», який полягає у відмінностях між людьми в засвоєних ними соціальних нормах і обмеженнях; споконвічний „конфлікт батьків і дітей” у неприйнятті ними манер поведінки і спілкування, спрямованості інтересів, моди тощо (вчитель у спілкуванні з учнями: «В учнівські роки ми були інакшими», тобто кращими, що не завжди відповідає дійсності).

Інтелектуальний «бар'єр» відображає відмінності в рівні інтелекту, глибині передбачення та розуміння ситуації і проблем. Він часто виникає в спілкуванні з вчителем, який характеризується чітко вираженою спрямованістю на навчальну діяльність, якщо йому не вдається адаптувати мову предмету та науки до інтелектуально-пізнавальних можливостей учнів.

Ригідний «бар'єр» – відсутність гнучкості міжособистісних настанов, утруднення перебудови сприйняття, системи мотивів, емоційних відгуків у

ситуації, що змінюється. Інерція, відсталість від реалій життя, звичні схеми спілкування характерна для досвідчених вчителів, хто не працює над самоосвітою, професійним самовдосконаленням, критичним переосмисленням своїх наукових та педагогічних здобутків.

Емоційний «бар'єр» – відмінності в емоційних станах вчителів та учнів, відсутність емпатії, а також недоступність розуму доводів логіки в ситуації емоційного збудження та афективних реакцій.

Естетичний «бар'єр», який пов'язаний з дотриманням вимог до форми (привабливість зовнішності, охайність одягу тощо), а також до педагогічного такту й етикету взаємин [6, с. 78].

Труднощі спілкування в підлітковому віці багато в чому зумовлені суперечливістю внутрішнього світу молодих людей, амбівалентністю їхніх прагнень і бажань. Нестійкість самооцінки може виражатися в коливаннях між демонстрацією навмисної впевненості й проявом сором'язливості, впливати на динаміку рівня амбіцій. Не вивіреність моральних орієнтирів часто виявляється в перепадах між альтруїзмом та егоїзмом, тонкою чутливістю в одних ситуаціях й емоційною глухотою, що межує із бездушсям, в інших. Емоційна нестійкість може провокувати несподівані зміни настрою, впливати на ступінь контактності. Різкий перехід від вираженої потреби у спілкуванні до замкнутості – не рідкість для підлітка. Становлення індивідуальності поступове й суперечливе. Ця дисгармонія, незрілість особистості підлітка багато в чому спричиняє проблеми у стосунках з однолітками. Багато міжособистісних проблем є наслідком недостатнього врахування молодими людьми соціально-культурного контексту взаємин. На цьому віковому етапі подібні неточності й помилки робляться через недорозвиненість навичок оперування значеннями різних соціальних ситуацій відповідно до культурного контексту [8, с. 116].

Проблеми виникають у підлітків, для яких характерні: слабка рефлексія різних аспектів міжособистісної взаємодії, потреб й очікувань інших людей, нюансів рольових ситуацій, причинно-наслідкових взаємозв'язків власних та реакцій партнера.

Незадоволеність потреби у спілкуванні негативно відбивається на поведінці підлітка, впливає на неуспішність, штовхає на протиправні вчинки. У такому випадку виникає ряд психологічних проблем.

Насамперед, проблема статусу ізольованого підлітка-учня, якого ніхто в класі не вибирає, ніхто не любить, а це може призвести до появи дезадаптивних форм поведінки.

Взаємини молодих людей часто порушені через невміння виражати власні почуття без ризику викликати ворожі й інші захисні реакції оточення. Властива цьому віку спонтанність поведінки нерідко ускладнює ситуацію міжособистісної взаємодії підлітків, виявляючи в багатьох випадках недостатню продуманість дій, а точніше, небажання й невміння прогнозувати наслідки своїх вчинків. Перешкоди у взаєминах нерідко породжують у підлітків переживання, пов'язані з почуттям відкинутості або незадоволеності реальним статусом у групі, незадоволеності собою, невпевненості, підвищеної вразливості. Подібна тенденція, у свою чергу, призводить до обмеження спілкування, перешкоджає набуттю досвіду й навичок взаємодії, зрештою, редукуючи активність підлітка взагалі. За умови довготривалого й гострого конфлікту з колективом чи окремою його частиною, в атмосфері, коли дитина погано відчувається у значущому для неї колі явищ, коли нові негативні емоційні переживання нашаровуються одне на одне, коли необхідно з декількох варіантів розв'язки обрати один, оптимальний, з'являється відчуття тривожної вразливості, різко погіршуються можливості саморегуляції, може відбутися нервовий зрив, виникнути невротичний стан, що впливає на подальший розвиток особистості.

Труднощі взаємодії підлітків з навколишніми людьми розглядаються сучасними дослідниками як результат внутрішніх й зовнішніх протиріч, властивих цьому віку (Б.С. Волков, Л.І. Божович, М.В. Волошина). Зовнішніми факторами, що впливають на підлітка, є вимоги батьків, учителів, групи однолітків, моральні норми, обов'язки. Індивідуальними особливостями самого підлітка, що визначають його стосунки, можна вважати властиві йому ціннісні

орієнтації, мотиви, інтереси, потреби. Відстоюючи свій особистий і фізичний простір, підліток ще не здатний серйозно і з повагою ставитися до автономії інших людей. У сім'ї ця його риса породжує чимало труднощів. Підліток егоцентричний і вимагає поважати свою інтимність: не слухайте його розмов, не розпитуйте про справи, не заважайте спілкуватися з друзями, не заходьте до його кімнати без дозволу. Проте він не припускає, що й інші члени сім'ї мають право на відпочинок, таємницю, відособленість; живе так, ніби інші мають присвятити йому своє життя. У такому випадку батькам важко спілкуватися з дітьми, й замість того аби зрозуміти в чому причина таких реакцій, вони здебільшого карають своїх дітей. Підліток зазвичай не розуміє за що його карають і вважає себе жертвою несправедливості, що, у свою чергу, породжує негативні реакції у відповідь.

На думку О.В. Хухляєвої, більшість труднощів у спілкуванні підлітків пов'язані з порушенням проходження ними нормативної кризи й формуванням его-ідентичності. Так, якщо у результаті кризи у підлітка формується слабка ідентичність, слабке "Я", яке боїться втратити себе в близьких стосунках, то він використовує самоізоляцію або встановлює велику кількість досить поверхневих контактів, які не приносять йому задоволення й не даватимуть відчуття близькості. Спілкуючись з однолітками, невпевнений у собі підліток може обирати переважно два шляхи взаємодії.

Шлях перший – це сором'язлива поведінка. Такі підлітки не проявляють своїх відчуттів, живуть у власному внутрішньому світі. Оточуючим вони здаються абсолютно спокійними, проте у душі можуть відчувати сильне переживання та незадоволеність потреб. Як правило, молоді люди мають підвищену схильність до самоаналізу і через це постійно порівнюють себе з іншими, відчуваючи, що не відповідають бажаним стандартам. І хоча може здатися, що підлітки не прагнуть до спілкування, що їм подобається самотність, насправді вони глибоко страждають від неможливості близьких контактів.

Шлях другий – це надмірне прагнення до лідерства, що має у цій ситуації захисний характер: через лідерство підлітки намагаються довести оточуючим,

а, в першу чергу, самим собі, власну компетентність, повноцінність, силу. Зрозуміло, що такий шлях призводить до частих конфліктів між підлітками та однолітками, оскільки через невпевненість в собі, прихованій від оточуючих й від себе, підліток не може виконувати лідерські функції [7, с. 117].

Звісно, можливий одночасний прояв і сором'язливості і прагнення до лідерства. Цей шлях найтяжчий, тому що ні підліток, ні оточуючі не розуміють, чого він хоче насправді.

Також у групі ризику, пов'язаної з проблемами у спілкуванні опиняються підлітки з неблагополучних сімей: родин, де нема одного з батьків, сімей, де обоє батьків працюють і мало приділяють уваги своїм дітям, сироти та неповнолітні безпритульні, що живуть на вулиці. У таких сім'ях не формуються навички спілкування, оскільки вони просто відсутні. Підліткам дуже важко висловлювати свої думки, або, навпаки, вони не знають, коли краще зупинитися. У сім'ях, де підлітку не вистачає батьківського тепла негативні наслідки будуть не таким масштабними щодо формування вміння спілкуватися, як для "вуличних" підлітків, але це істотно вплине на формування вміння розуміти інших. Якщо родина надмірно опікає дитину, то це відбирає у неї самостійність, тому у майбутньому їй буде важко проявляти активність не тільки в діях, але й у процесі спілкування. Однією з бажаних умов забезпечення підлітка від проблем у спілкуванні є демократичне ставлення батьків до проблем пубертатного періоду й терпляча допомога в подоланні перешкод.

Якщо ж узагальнити, то основними причинами виникнення комунікативних труднощів та бар'єрів спілкування, особливо при взаємодії з дорослими та педагогами є: різниця в досвіді дорослих і підлітків; відсутність чітких станів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності та певних правил, які сприяють послабленню влади дорослих, що зумовлюється потребами підлітків у автономії; конфліктні ситуації через зовнішність підлітка, що зумовлено появою усвідомленого бажання подібатися протилежній статі, поводитись відповідно до власних вимог; наявність змістових бар'єрів, який характеризується тим, що дитина ніби не чує, що говорить їй дорослий, тобто

втрачається виховне значення слова; невідповідність зовнішніх вимог внутрішній позиції підлітка; обмеженість свободи дій та відповідальності підлітка за власні вчинки; необхідність побудови спілкування з підлітками на основі взаємної поваги.

Все це та багато іншого можуть полегшити або ускладнити взаємодію людей, вкрай до її припинення.

Проте, подолання перерахованих вище труднощів та бар'єрів спілкування, особливо в процесі педагогічного спілкування, можливе лише тоді, коли педагог знає та приймає до уваги психологію учня, враховує його інтереси та переконання, минулий досвід, рахується з його перспективами та труднощами і, що найголовніше, враховує в процесі організації спільної з ним взаємодії його вікові особливості та те значення, яке відіграє для нього спілкування на даному етапі онтогенетичного розвитку.

Труднощі взаємодії підлітків з навколишніми людьми розглядаються сучасними дослідниками як результат внутрішніх й зовнішніх протиріч, властивих цьому віку. Зовнішніми факторами, що впливають на підлітка, є вимоги батьків, учителів, групи однолітків, моральні норми, обов'язки. Індивідуальними особливостями самого підлітка, що визначають його стосунки, можна вважати властиві йому ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси, потреби. Відстоюючи свій особистий і фізичний простір, підліток ще не здатний серйозно і з повагою ставитися до автономії інших людей. У сім'ї ця його риса породжує чимало труднощів. Підліток егоцентричний і вимагає поважати свою інтимність: не слухайте його розмов, не розпитуйте про справи, не заважайте спілкуватися з друзями, не заходьте до його кімнати без дозволу. Проте він не припускає, що й інші члени сім'ї мають право на відпочинок, таємницю, відособленість; живе так, ніби інші мають присвятити йому своє життя. У такому випадку батькам важко спілкуватися з дітьми, й замість того аби зрозуміти в чому причина таких реакцій, вони здебільшого карають своїх дітей. Підліток зазвичай не розуміє за що його карають і вважає себе жертвою несправедливості, що, у свою чергу, породжує негативні реакції у відповідь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодалёв А.А. Личность и общение: Избранные труды / А.А. Бодалёв. – М.: Просвещение, 1983. – 368 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебное пособие / И.А. Зимняя. – Ростов на Дону: Феникс, 1997. – 564 с.
4. . Маркова А. К. Психология обучения подростка / А. К. Маркова. – М.: Знание, 1975. – 61 с.
5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 598 с.
6. Грехнев В.С. Культура педагогического общения / В. С. Грехнев. – М.: Просвещение, 1990. – 602 с.
7. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – М.: Академия, 1999. – 456 с.
8. Волков Б.С. Причины конфликтов подростка и взрослого / Б.С. Волков. – М.: Академия, 2002. – 248 с.

Ольга Грейліх,

Надія Олійник

(Переяслав-Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У вітчизняній психології зроблено досить ґрунтовний історичний огляд досліджень проблеми емпатії відомими психологами, зокрема Т.П.Гавриловою [6]. Упродовж останніх років він був доповнений оглядом досліджень емпатії в рамках особистісно центрованого підходу, в контексті дослідження соціально-психологічної емпатії та визначення основних положень у вивченні цього явища. Після класичної роботи Т.П.Гаврилової з'явилася низка нових досліджень емпатійних явищ не тільки в зарубіжній, але й у вітчизняній психології. Л.П.Журавльова спробувала доповнити згадані погляди, систематизувала різні підходи до розв'язання проблеми емпатії і намітила деякі перспективи їх подальшого дослідження «Перед дослідниками стоїть завдання, – наголошує Т.П.Гаврилова, – створення теорії емпатії, проникнення у її природу, аналізу функції емпатії в житті людини, вивчення генезису емпатії і умов її формування» [6, с. 156-176].

Поняття «емпатія» згадується ще філософами-стоїками. Під ним стоїчна філософія розуміла духовну об'єктивну спільність усіх речей, через яку люди співчують один одному. Проте серйозні дослідження емпатії були започатковані лише в ХІХ столітті у Європі в лоні філософських дисциплін – етики і естетики. Етики називали це поняття симпатією, співчуттям [7].

У ХІХ столітті вважалося, що емпатія – це природжена властивість людини. А.Сміт визначав емпатію як здатність співчувати іншому, «... відчуття, яке пробуджує в нас страждання іншої людини» [7, с. 18]. Механізмом симпатії філософ називає уяву, хоча фактично, за змістом вона тотожна механізму проєкції, оскільки А.Сміт вважає, що «...відчуття наші не можуть

викликати у нас нічого, що є в нас» [3, с. 16].

У 1906 році німецький учений-мистецтвознавець В.Воррінгер написав дисертацію, яка вийшла окремою книгою під назвою «Абстракція та емпатія». В ній крім усього іншого розглянуто співвідношення двох найважливіших психологічних понять – абстракції та емпатії. Два різновиди творчої еволюції (класичний натуралізм і абстракціонізм), які представлені В.Воррінгером один одному, на його думку, знаходять своє віддзеркалення безпосередньо в психіці людини у вигляді двох антагоністичних імпульсів: емпатії та абстракції. Емпатією вчений називав проекцію відчуття життя на простір картини.

На сучасному етапі розвитку сучасної психології емпатія та її еквіваленти – емпатійне переживання, співпереживання, співчуття – досліджуються багатьма психологічними школами, течіями, які пов'язані з проблемами вивчення спілкування, розвитку особистості, її взаємодії в різних видах діяльності. Емпатія вважається важливим чинником морального розвитку особистості. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння внутрішнього єства моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги. Емпатійність розглядається як один із засобів обмеження людиною своєї агресивності. І, нарешті, емпатія – необхідна умова розвитку особистості, її емоційної зрілості, міжособистісного взаєморозуміння [5]. В останні десятиріччя, у зв'язку з розвитком психологічної антропології, гуманітарної психології, суб'єктного підходу до вивчення особистості, а також зі зростанням популярності гуманістичної парадигми, значно збільшилася кількість досліджень емпатії.

Досліджуючи емпатію як механізм сприймання слід розглянути емоційно-почуттєву сферу дітей молодшого шкільного віку. Для того, щоб дослідити особливості емоційно-вольової сфери у дітей молодшого шкільного віку, слід проаналізувати особливості її психічного та фізичного розвитку. Перехід дитини в школу супроводжується формуванням складних і часто

суперечливих почуттів. Вони зумовлені насамперед новим становищем молодшого школяра як серед дітей, так і в сім'ї.

Вступаючи у школу, дитина набуває не тільки нових обов'язків, а й нових прав. Вона носить форму, їй купують ранець, книжки, пенал, фломастери, зошити, альбом. Вона, як і дорослі члени сім'ї, має справжню, відповідальну справу, з якою рахуються всі, в тому числі і батьки. Їй треба готувати уроки, треба мати стіл, полицку для книжок, розрізну азбуку тощо. Зміна суспільного положення маленького учня сповнює його почуттям гордості, радості і задоволення. Проте в дитини виникає й багато тривожних почуттів: «Що буде в школі? Чи зуміє вона справитись з навчанням? З якими товаришами вона зустрінеється? Якою буде вчителька?». Виникають і нові турботи: щоденне готування домашніх уроків; постійне переживання за те, щоб не забути чогось принести в клас: малюнки, буквар, лічильні палички, кольорові олівці, і до того ж не спізнитися до дзвінка – усе це викликає в першокласника невідоме йому раніше почуття тривоги. «Школа болить!» – зітхає маленький учень, повертаючись з боку на бік у своєму ліжку і не засипаючи в звичний час. Це почуття тривоги поступово розсіюється і дитини звикає до школи, до вчителя, до товаришів. Робота в класі і приготування домашніх уроків стають звичною справою. Своєрідно змінюються й інші почуття дітей: пізнавальні, естетичні і, особливо, моральні.

Виникнення, сила і особливо протікання інтелектуальних почуттів залежить не стільки від віку дітей, скільки від змісту й організації їх діяльності, насамперед навчальної.

Навчання побудоване на активній, різноманітній розумовій діяльності дітей, швидко виховує в маленьких школярів любов до розумової праці, радість пошуків і велике задоволення від знайдених вирішень. «Як цікаво, навіть лоскоче», – із захопленням заявляє першокласник Андрійко, знаходячи щось цікаве в двох різних математичних вправах, між якими можна, виявляється, поставити знак рівності. Роблячи спробу побудувати на папері малюнок-розгортку виробу, задану на уроці праці, діти відмовляються від відпочинку під

час перерви. «Яким може бути відпочинок під час думання», заявляє досадливо другокласник Вітя, коли йому перешкодили працювати.

Інтелектуальні почуття дитини цього віку виявляються в допитливості, що зростає, у ненаситній жадобі до знань. Вони підсилюються читанням книжок, журналів, дитячих газет. При цьому молодших школярів приваблюють вже не окремі яскраві і дивні факти, як це мало місце у дошкільників. Учні I-III класів цікавляться глибшими причинами явищ, які вивчають, події, про які дізнаються. Дітям подобається читати, вони прагнуть набувати все нових і нових знань. Т.С.Назарова зазначала, що так народжуються в молодших школярів навчальні, а потім і пізнавальні інтереси.

Глибокі зміни відбуваються у дітей початкових класів і в сфері моральних почуттів. Як показали дослідження І.М.Коган, стосунки, що складаються у молодшого школяра з класом, багато в чому визначаються його успішним навчанням [1, 3]. Якщо для першокласників вирішальну роль в оцінці того чи іншого учня відіграють оцінки й оцінка вчителя, то в учнів III-IV класів особливе значення заслуговує не відмінник, а той, хто багато знає, хто легко розв'язує складні задачі, може правильно відповісти на будь-яке запитання, той, хто показав себе як хороший спортсмен, шахіст. При цьому в класі в цілому складається певне ставлення до кожного учня. Б.Г.Ананьєв говорив, що відносини стають дедалі більш незалежними від оцінки вчителя.

Визначаючи, що якийсь учень заслуговує на повагу, що він у чомусь сильніший від інших, дитина в III-IV класі сама не хоче бути гіршою, ніж він. І.М.Коган зазначав, що неусвідомлене в старших дошкільників прагнення «бути як інший» перетворюється в школяра IV класу в постійну оглядку на громадську думку [8].

В учнів молодших класів виразно виступає рівняння на іншого (у тому числі і не на найкращого), легке наслідування «незалежної» поведінки учня, який виділяється, бажання дружити з ним і ні в чому не відставати від нього. Ось чому деякі діти, що прийшли в школу з вихованими гігієнічними навичками і звичками, іноді їх втрачають, наслідуючи менш культурних

товаришів. Вони швидко переконуються в тому, що мити руки після туалету і перед їжею зовсім не обов'язково, а акуратні зошити і книжки бувають тільки в «матусиних синків».

Прагнучи постійно посісти однакове місце в класі і не бути нижче і гіршим за інших, діти іноді навмисно позують перед товаришами, хваляться своєю «незалежністю» або успіхами, часто уявними, в якій-небудь галузі. Вони бояться визнати своє невміння щось зробити, свою слабкість і неспроможність у чомусь.

В умовах спільної діяльності, колективної класної роботи на новий щабель піднімаються колективістські відносини між дітьми, виникають почуття справжньої товариськості і дружби.

Оцінка товариша за його основною діяльністю – навчанням лише поступово замінюється оцінкою за іншими параметрами: шестикласники, мотивуючи своє позитивне або негативне ставлення до товаришів, відзначають вже позитивні або негативні риси їх особистості.

Однак в учнів третіх класів можна спостерігати певну розбіжність між загальною оцінкою і особистим ставленням до того чи іншого товариша. Це чітко виявляється, наприклад, у широті відомих випадків фальшивого товаришування. Підказувати, дати списати свою роботу учні II-IV класів вважають виявом справжньої дружби, товариськості. Причому, якщо хто-небудь з дітей відмовляється підказувати, його звинуватять у байдужості. Звідси видно, що діти цього віку ще не знають рис справжньої товариськості.

Велике значення для розвитку в дітей колективістських почуттів і правильного ставлення до себе має добра організація роботи козачат в молодших класах. Стаючи козачатком і виконуючи перше доручення, діти починають відчувати почуття співдружності, а потім і справжньої товариськості, тривогу за успіхи і невдачі своєї групи, класу. Вони радіють, коли бачать на загальношкільній виставці малюнки членів свого класу.

Почуття товариськості народжує почуття відповідальності за себе і за інших, піклування про виконання доручення, яке дають класу, наприклад,

надати допомогу дітям дошкільного дитячого закладу. Школярі I-IV класів з великою відповідальністю і зворушливим піклуванням готують малятам маски до свята, іграшки. Збираючи макулатуру чи металобрухт, діти виявляють великий інтерес до успіхів свого класу. Вони радіють, якщо їх клас зайняв перше місце серед інших класів.

Учні, які навчаються в початковій школі, вже можуть виявляти високі моральні почуття: піклування і чуйність до матері, до вчительки і навіть до чужих людей, якщо вони хоробрі, благородні, віддані один одному. Бесіди з учнями I-III класів і обговорення разом з ними вчинків літературних персонажів або реальних людей розвивають у них уміння правильно оцінювати факти, якщо, звичайно, вони їм зрозумілі і не виходять за межі їх життєвого досвіду. Однак оцінки, які дають діти цього віку, дуже часто прямолінійні.

Для дітей молодшого шкільного віку дуже характерні різні оцінки своїх вчинків і вчинків інших людей, а також судження про них. Ця суперечність властива самому життю, самим фактам людських відносин, в які включається школяр. У них дуже важко розібратися дев'ятирічним дітям.

Невміння розібратися в складних взаємовідносинах людей позначається на відносинах молодшого школяра з дорослими. Розглядаючи цей аспект проблеми почуттів, П.М.Якобсон показав, що у взаємовідносинах з дорослими у школяра виступають дві суперечливі тенденції: з одного боку, зростаюче усвідомлення необхідності підкорятися вимогам старших як вимогам, що їх ставить суспільство, з другого боку, зростаюча самостійність, почуття незалежності, впертості для захисту прав на власну ініціативу і самодіяльність [4].

П.М.Якобсон використав оригінальну методику: діти повинні були роз'яснити зміст спеціально підібраних картин, де були зображені різні факти зіткнень підлітка з дорослими (факти заборони чогось, насмішки, піклування, іронічного ставлення, осуду). Експеримент показав, що почуття, які школяр переживає у різних ситуація його спілкування з батьками або вчителями часто дуже складні і не дають можливості підліткові завжди успішно знайти кращий

вихід з становища, що склалося. Особливо важко це зробити учням шостих класів. Учні сьомих класів вже частіше можуть міркувати з позиції загальних моральних вимог, а молодші школярі (IV клас) більш прямолінійно та ситуативно.

Дослідження також показало, що реакція школяра на ту або іншу подію безпосередньо залежить від «міри зачепленості» школяра або від рівня його домагань. Чим вищий рівень домагань, тим важче керуватися навіть добре відомими нормами поведінки, загальними моральними оцінками.

Формування в школяра ставлення до самого себе залежить від ставлення до дорослих, до однолітків, і тісно пов'язане з ним. У семи-, десятирічних дітей самооцінка постійно змінюється.

До моменту переходу в середні класи у школяра формується ставлення до своїх здібностей, успіхів, не пов'язаних обов'язково з навчанням. Школяр починає оцінювати й деякі якості свого характеру і риси особистості. Щоправда така оцінка не завжди збігається з думкою вчителя.

З віком ступінь збігання оцінки вчителя і самооцінки учня підвищується.

Серед почуттів, які формуються у школяра, слід відзначити й почуття, пов'язані зі ставленням до вчителя. У першокласників швидко складаються почуття довіри, прихильності, поваги до вчителя, проте ці почуття ще розпливчасті і глобальні, що характерно для шести-, семирічних дітей. Якщо вже сподобалася вчителька, то все в неї хороше: і зачіска, і голос, і пояснює вона зрозуміло, і посміхається ласкаво, і туфлі в неї гарні. Але до IV класу це ставлення диференціюється, і діти більш критично починають оцінювати дорослих, у тому числі й своїх вчителів. Однак рівень такої оцінки в десяти-, одинадцятирічних дітей має ще дуже поодинокий, конкретний і ситуативний характер: «Вредна яка ця Г.І., – поставила мені «двійку», адже вчора ж тільки запитувала»; «Цей учитель фізкультури – «правильний» дядько, він правильно зробив, що Генку не допустив до гри, бо той завжди задається».

Дослідження Т.П.Гаврилової показало, що абсолютна більшість першокласників, які вступають до школи, хоче вчитися, вчителька їм

подобається, вона добра, справедлива, сувора. Деякі учні вважають свою вчительку суворою тому, що «на уроках розмовляти не дозволяє», «лає тих, хто погано поводиться» [2].

Т.П.Гаврилова порівнює оцінку учнем учителя і уявлення дитини про ставлення до неї вчителя. Вона приходиться до висновку про взаємозв'язки цих оцінних ставлень. При цьому в учнів молодших класів ці показники не дуже часто збігаються і не дуже стійкі. Очевидно, першокласники ще не можуть відокремити ставлення до них учителя від його оцінки їх навчальної діяльності [2].

Морально обгрунтоване оцінне ставлення виникає в людини тоді, коли прийняті в суспільстві вимоги моралі, які вона відображає, стають виявом її власних особистісних оцінок. Цей шлях різні діти проходять у різні періоди, але молодші школярі ще не досягли цього рівня емоційного розвитку.

Розгляд тривалого і складного процесу формування моральних почуттів у дитини дає змогу виділити такі їх особливості: моральні почуття, моральні поняття, моральні якості та естетичні почуття.

Моральні почуття розвиваються на основі знань, поступового засвоєння моральних понять, оцінок. На цих знаннях, певним чином оцінених дорослими, будуються і власні моральні судження дітей.

У процесі набуття дітьми знань формуються перші елементарні моральні поняття, що, як і всі поняття, виражені в словах (хоробрий, чесний, акуратний). Кожне поняття включає в себе певну сукупність істотних ознак.

Суть моральних понять розкривається для дітей лише в процесі їх життєвої практики.

Однак знання моральних якостей людей ще не забезпечує виникнення в дитини відповідних моральних почуттів. Моральні почуття є виявом ставлення самої дитини до відповідного вчинку людини.

Моральні якості виявляються в надзвичайно різноманітних вчинках людини і в різних ситуаціях. Причому кожне моральне почуття звичайно вплетено в клубок дуже різноманітних переживань, відношень, що виступають

при оцінці певного одиничного факту.

Щоб визначити своє ставлення до вчинку того чи іншого літературного героя або реальної людини, дитина повинна вміти виділити їх істотні моральні якості і, абстрагуючись від різноманітних, іноді яскравих, але зовнішніх обставин, побачити в поведінці людини ті риси, які вже стали для дитини основою відповідних емоційних характеристик і оцінок.

Молодшому школяреві така складна робота – аналіз і узагальнення емоційно значущих фактів у поведінці особистості – ще не під силу. Він знає, наприклад, що обдурювати не можна, щиро осуджує людей, які обдурюють інших. Проте, списавши розв'язання задачі в сусіда, зовсім не бачить у своєму вчинку того самого обдурювання, заявляючи, що «це зовсім інше». Зневажаючи боягузтво, восьмирічний школяр не обурюється поведінкою товариша по класу, який промовчав про свій поганий вчинок, і не розцінює цю поведінку, як вияв боягузтва. Складність визначення свого емоційного ставлення до якогось факту посилює й те, що діти не вміють розкривати ієрархію моральних вимог. Запитання: що головне в поведінці? Які мотиви, оцінки, почуття повинні бути провідними, а які підпорядкованими? – або взагалі ще не виникають у семи-, дев'ятирічних дітей, або вони не завжди правильно їх розв'язують.

Складність виникнення і протікання моральних почуттів полягає ще й у тому, що вони безпосередньо виявляються і зміцнюються в спостереженні за конкретними діями і вчинками людини, які дуже різноманітні. Якщо немає органічного зв'язку знань (моральних понять), оцінного ставлення (добре-погано) і вчинку, то ні про яке мораль виховання не може бути і мови. Тимчасом у педагогічній практиці найчастіше виникає розрив спочатку між знаннями і переживаннями, а потім між переживаннями і діями. Щиро осуджуючи зухвалість, лінощі або боягузтво, школяр, однак, далеко не завжди може підпорядковувати свої дії цим оцінкам і переживати відповідні щирі почуття. Ще менше вдається школяреві визначити напрям своїх вчинків. Тому в семи-, десятирічних дітей часто має місце розбіжність між знаннями, почуттями і діями.

Однією з цих фактів є, очевидно, те, що вихователь окремо формує кожен ланку цієї єдиної системи. Робота над поняттями здійснюється найчастіше на уроках читання і трохи у побуті. Переважання бувають лише у формі словесних оцінок: щось сподобалося, а щось не сподобалося. Навчання дії провадять як виконання деяких підказаних дітям дуже трафаретних справ і доручень.

Моральний бік повсякденної поведінки людей вихователь (учитель) звичайно не піддає узагальненій оцінці. Вона не аналізується з позиції прийнятих у суспільстві норм моральної поведінки, моральних оцінок. Потрібно об'єднати знання, почуття, які переживають, і дії в єдину систему, тобто спеціально організувати моральну освіту і практичний досвід дітей як учасників суспільного життя.

У період молодшого шкільного віку створюються сприятливі умови для подальшого розвитку естетичних почуттів дітей, виховання естетичного смаку.

Дослідження В.М.Шацької, Н.Л.Гродзеньської, О.О.Апраксіної, Є.О.Мальцевої, С.О.Карцевої і Н.О.Ветлугіної переконують у тому, що в молодших школярів (і навіть у дітей дошкільного віку) легко викликати любов до слухання музики і співу. Вони з задоволенням виконують ті пісні, в яких можуть передати своє ставлення дорідної країни, до окремих знайомих їм історичних героїв та подій.

Слухаючи невеликі музичні твори, учні II-III класів здатні досить тонко розібратися в музичному творі і влучно його охарактеризувати. Прослухавши кілька музичних творів про героїв війни, учні III класу розповіли, що музика про них буває різна: урочиста – «коли герої йдуть у наступ», як марш – «коли вони йдуть колоною», «крокують по вулиці, коли перемогли»; буває бойова, весела музика, войовнича, героїчна, грізна, а буває й сумна, коли бійці ховають товаришів.

Часто учні молодшого шкільного віку естетичні почуття не можуть відокремити від їх моральних переживань. В учнів I-IV класів можна виховати естетичне ставлення до народного мистецтва, орнаментів, вишивок, до музейних виробів з фарфору та скла. Естетика побуту, якій у нашій країні

приділяють дедалі більше уваги, може виховати вже в 7-10-річних дітей добрий смак. Це виявляється у тому, що діти навчаються відрізняти справді красиве від усіляких підробок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодалев А.А. Личность и общение: Избр. психол. труды / А.А. Бодалев. – 2-е изд., перераб. – М.: Междунар. пед.акад., 1995. – 324 с.
2. Божович Л.И. Отношение к учению как психологическая проблема / Л.И. Божович // Известия АПН РСФСР. – Вып. 36. – 1951.
3. Гаврилова Т.П. К вопросу об эмоциональной социальной децентрации / Т.П. Гаврилова // Личность в системе коллективных отношений: Тез. докл. – М., 1980. – С. 50-51.
4. Гаврилова Т.П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т.П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы психологи познания людьми друг друга: Тез. докл. – Краснодар: КГУ, 1975. – С. 17-19.
5. Коган І.М. Особливості емпатії молодших школярів / І.М. Коган // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. акад. Максименка С.Д. – К.: 2000. – Т. II, ч. 6. – С. 273-279.
6. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит; перев. с англ. – М.: Республика, 1995. – 383 с.
7. Чеснокова И.И. Психологические исследования самосознания / И.И. Чеснокова // Вопросы психологии. – 1984. – №3.
8. Якобсон П.М. Изучение возрастных различий в сфере нравственных чувств и нравственных оценок у школьников / П.М. Якобсон // Советская педагогика. –1960. – № 5.

*Артур Шпанюк
(Переяслав-Хмельницький)*

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО МІКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ ДИТИНИ

Значні соціально-економічні та культурні перетворення, які відбуваються в сучасній Україні, зачіпають більшість сімей і впливають не тільки на їх рівень життя, але й на внутрішньосімейні взаємини. Зростання числа невротизованих дітей, збільшення кількості відхилень у процесі розвитку особистості багато в чому пов'язані з особливостями сімейного мікросередовища. У багатьох сучасних сім'ях складається несприятлива емоційна ситуація, пов'язана з напруженістю, невпевненістю батьків у майбутньому своїх дітей, незадоволеністю своїм соціально-економічним становищем, переосмисленням багатьох цінностей, що природно відбивається на психологічному благополуччі дітей, їх особистісному розвитку і на їх відношенні до батьків і до сім'ї в цілому [7].

Дослідження впливу сімейного середовища на здібності й інтелект дітей є важливим емпіричним шляхом аналізу фундаментальної проблеми психології: проблеми детермінації психічного розвитку. Протягом десятиліть філософи і психологи відводили вирішальну роль в описі психічного розвитку кільком фундаментальним категоріям: категоріям знаку (Л.С. Виготський, Е. Кассіер), діяльності (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв), спілкування (Б.Ф. Ломов). У внутрішньосімейній взаємодії присутні всі ці компоненти: обмін знаками, спільна діяльність, спілкування. Оцінюючи особливості цієї взаємодії і співвідносячи їх зі здібностями й інтелектом дітей, дослідник отримує факти, що дозволяють судити про шляхи детермінації когнітивного розвитку. При цьому створюються теорії середнього рівня, які, з одного боку, узагальнюють факти, одержувані в емпіричних дослідженнях, а з іншого, – конкретизують найбільш загальні психологічні категорії.

Проблема впливу середовища на здібності й інтелект становить інтерес у декількох площинах. Очевидно, що вона важлива для освітньої практики. Дослідження останніх років показують: дивно малий вплив на здібності дітей має застосування різних психолого-педагогічних систем, заснованих навіть на останніх досягненнях психології. Численні методи, створені для розумового розвитку дітей, підлітків і дорослих від вельми популярного на Заході «Інструментального збагачення» Фейерштейна до системи ARL, заснованої на піажеанських ідеях, при систематичній перевірці дають вельми сумнівні результати, які важко відрізнити від ефектів простої взаємодії з людиною, яка навчається. Все це може створити ілюзію, що інтелект і креативність взагалі не піддаються зовнішній стимуляції розвитку. Водночас дослідження сімейного середовища показують зовсім інше: здавалося б, певні аспекти сім'ї, які не мають нічого спільного з інтелектом, емоційні відносини і способи взаємодії її членів мають істотний вплив на здібності та інтелект дітей.

Все це разом узятє наводить на думки, що для успішного вирішення психолого-педагогічного завдання розвитку учнів, а не просто навчання їх певному обсягу знань, ми повинні запозичити методи у природно сформованих соціальних структур (сім'ї), подібно до того, як наші технічні винаходи ми часто запозичує у самої природи (наприклад, крила для літака). Якщо ми знаємо, як середовище впливає на здібності, то можемо їх формувати в цілях розвитку у дітей інтелекту, творчого потенціалу і т.д.

Не менш важливим, ніж практичний, є теоретичний аспект аналізованої нами проблеми. Дослідження впливу середовища відкривають особливий зріз аналізу когнітивної системи (Д.В. Ушаков, Т.М. Тихомирова). Захоплення інформаційним когнітивізмом в 60-80-х рр. ХХ ст. вивело на передній план «обчислювальні», «комп'ютероподібні» моделі розумового процесу. Проте, комп'ютер не піддається на впливи середовища, його функціонування не залежить від емоційного ставлення. Таким чином, необхідність теоретичного осмислення впливу середовища виводить на більш «олюднені» моделі когнітивної системи.

У руслі такого підходу вітчизняними та зарубіжними фахівцями в галузі психології були проведені дослідження, в яких виявлено вплив різних факторів соціального середовища, що оточує дитину з моменту її народження. В одних дослідженнях постулюється вирішальна роль спілкування між батьками та дітьми на розвиток інтелекту останніх, в інших описана залежність інтелекту від числа дітей у сім'ї і т.д. (Лейтес, 1984; Дружинін 1996; Скоблик, 1997).

Моделі, розроблені в ході більшості досліджень з даної проблематики, можуть бути більш адекватними для опису західної родини. Специфіка української родини – в її багатопокілності. В Україні збереглася особлива національна структура сім'ї: материнський уклад української родини, терпіння і працьовитість жінки, ставлення бабусі до всіх членів сім'ї з позиції старшої жінки в будинку (праматері). Враховуючи особливості справжньої соціально-економічної ситуації, коли батькам фактично не вистачає часу на заняття з власними дітьми, провідну роль у вихованні дітей займають представники другого попереднього покоління. І, як правило, бабусі й дідусі, якщо не живуть в одній квартирі зі своїми онуками, то взаємодіють з ними набагато частіше і продуктивніше, ніж батьки. Соціальна роль дідусів і бабусь у вихованні онуків величезна. Відповідно, при дослідженні української родини виникає питання про вплив бабусь і дідусів на інтелектуальні та творчі здібності дітей [4].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення цієї проблеми в окремій науковій роботі.

Мета статті – здійснити теоретичну розвідку проблеми впливу сімейного мікросередовища на розвиток інтелекту дитини.

Сучасна сім'я є об'єктом дослідження ряду наук: психології, педагогіки, соціології, демографії, етнографії, економіки, юриспруденції та ін. Дослідження поняття сім'ї як соціально-психологічного феномена відображає типологізацію сімей, функції, структуру, форми, особливості дитячо-батьківських стосунків, а також проблемні аспекти сучасної сім'ї, пов'язані з необхідністю здійснення психологічного сімейного консультування.

У міждисциплінарному науковому просторі сім'я визначається як соціальна група, що має історично визначену організацію, члени якої пов'язані шлюбними або родинними стосунками (а також стосунками з узяття дітей на виховання), спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та соціальною необхідністю, яка обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення [1; 2; 6]. У визначенні поняття «сім'я», таким чином, на перший план виступає міждисциплінарна подвійність: сім'я є і соціально-психологічною спільнотою, і соціальним інститутом [8].

Сім'я є найважливішою цінністю в житті багатьох людей, що живуть у сучасному суспільстві. Протягом дошкільного віку безперервно зростає число дорослих, з якими дитина знаходиться в спілкуванні, проте в нормальних умовах саме сім'я залишається для дитини найбільш істотною частиною середовища як в плані проведеного часу, так і близькості емоційних стосунків. Іншими словами, сім'я для дитини старшого дошкільного і молодшого шкільного віку в більшості випадків – первинний і основний компонент середовища, в якому безпосередньо складаються умови її фізичного, психічного, емоційного й інтелектуального розвитку.

Сім'я як соціальний інститут і психологічна спільність покликана реалізовувати ряд функцій. Під функцією розуміються способи прояву активності всієї сім'ї та окремих її членів з метою забезпечення її громадських, групових і індивідуальних потреб [1; 2]. Виділяються специфічні функції сім'ї (народження, утримання і виховання дітей) і неспецифічні (накопичення і передача власності, статусу, відпочинок і дозвілля, турбота про здоров'я і хороше самопочуття членів сім'ї).

У цьому контексті надзвичайно важливим є розкриття сутнісного наповнення понять «сімейне мікросередовище» та «сімейний мікроклімат».

Отже, сімейний мікроклімат – це своєрідна атмосфера відносин, що склалися в сім'ї між її членами. Поняття «благополучна», «не зовсім благополучна», «неблагополучна» сім'я характеризують зміст усталених в ній відносин і процесів, що обумовлюють атмосферу повсякденного життя. В

основі сімейного мікроклімату лежать передусім відносини між подружжям, іноді подружжям та старшими членами сім'ї (бабуся, дідусь, теща, свекруха та ін.) Складність міжособистісних відносин у тому, що кожен з подружжя повинен пристосовуватися до звичок, бажань, інтересів і потреб іншого, в той час як до шлюбу вони задовольнялися автономно або залежно від батьків. Можливі й зрозумілі різні відтінки в поведінці однієї людини з різними людьми. У сімейному житті ці відносини будуються з однією людиною – шлюбним партнером. В основі цих відносин лежать індивідуальність і неповторність кожного, а також гідність громадянина і людини. Сімейне життя – це здатність подружжя узгоджено діяти в усіх сферах: у мовному спілкуванні, в інтимних стосунках, у господарській та виховній діяльності, в процесі відпочинку і т.д. У більшості сфер внутрішньосімейної діяльності тільки чоловік від дружини і жінка від чоловіка можуть отримати оцінку, визнання і підтвердження своїх домагань. У невмінні чоловіка і дружини взаємно тонко і тактовно оцінювати один одного криються причини не тільки взаємних докорів, але і поступового охолодження сімейного мікроклімату. У сімейному житті неприпустимі загальні характеристики негативного типу («грубіян», «нахлібник», «нездара» і т.п.). Вони сприймаються як образи, отруюють мікроклімат сім'ї, руйнують її підвалини. У будинку, де панують непорозуміння, взаємні докори й образи, незатишно почувають себе як дорослі, так і діти. Тому краще оцінювати один одного за конкретними вчинками, при цьому зберігаючи у чоловіка або дружини віру в можливість подальшого виправлення, змін на краще. Важливе значення для підтримки нормального сімейного мікроклімату мають морально-психологічні якості подружжя – терпимість, уважність, доброта, співчуття, що створюють сприятливий фон для доброзичливих стосунків у сім'ї. І навпаки, зарозумілість, злість, нетерпимість і байдужість стають причиною різних сімейних конфліктів.

Що ж лежить в основі благополучного сімейного мікроклімату. В естетиці сімейних відносин немає строгих правил, тут потрібне творче начало кожного. З точки зору людських норм найбільш виправдані й бажані – це

рівність між подружжям (чоловіком і жінкою), взаємна повага, обов'язок перед сім'єю і суспільством. Мікроклімат в значній мірі залежить від загальної культури людини, її знань життя, уявлень про красу, доброту, міжособистісні відносини. В основі хороших відносин лежить поступливість подружжя. У щасливих сім'ях це правило зазвичай виконується неухильно. Іноді ним розпоряджаються усвідомлено, а частіше інстинктивно: спрацьовує єдиний в природі «вічний двигун» – механізм взаємного тяжіння, довіри. Свій неповторний стиль відносин притаманний кожній родині. Доброзичливі стосунки в сім'ї в поєднанні із затишком створюють ту особливу атмосферу, яка породжує відчуття домашнього вогнища. Щоб воно проявилось, потрібно спільне зусилля всіх членів сім'ї, їх колективний душевний і фізичний труд [3].

Як правило, дослідники виявляють фактори сімейного виховання, які впливають на розвиток особистісних якостей, психічного здоров'я дітей. Досліджень, присвячених когнітивному розвитку дітей, як схильного до впливу особливостей виховання значно менше.

У ході досліджень Д. Фуллер і У. Томсон сформулювали наступні висновки про вплив соціального мікросередовища на інтелект дітей [5]:

1. Вирішальну роль має спілкування батьків з дитиною, його тривалість.
2. В ході соціалізації дитина освоює нові ролі, при ідентифікації себе з батьками своєї статі дитина оволодіває відповідними способами поведінки.
3. Інтелект дитини залежить від числа дітей у родині.

Питання про якість впливу батьківського ставлення розглядався в дослідженнях В.С. Юркевич, яка вважає, що батьки можуть стати «великими інквізиторами обдарованості [9, с. 21]». Розглядаючи ставлення батьків до пізнавальної активності дітей, автор зазначає, що існує чимало способів, за допомогою яких батьки стримують пізнавальну активність дітей:

1. Примус до читання і взагалі до розумової роботи, котра з самого початку батьками розглядається як обов'язок.
2. Відсутність уваги та інтересу до численних запитань дитини.
3. Покарання за дослідницьку діяльність.

В.С. Юркевич звернула увагу на те, що обдаровані діти частіше виростають в сім'ях інтелектуалів, в яких саме пізнавальні інтереси стали головними. Вона провела експеримент, в якому виявила 4 стратегії поведінки матерів в умовах очікування експериментатора. Найбільш несприятливою вважається стратегія, при якій мати просто сиділа і чекала початку експерименту, іноді осмикуючи дитину та примушуючи її нічого не робити. Найбільш успішною виявилася стратегія, при якій мати знаходила цікаву для себе книжку, розглядала іграшку, не звертаючи уваги на дитину, тим самим надаючи їй самостійність. Крім того, наголошується, що «атмосфера яскравих пізнавальних інтересів самих батьків виявляється більш вагомим, ніж будь-які виховні заходи [9, с. 28]».

Потреба в проведенні подібних досліджень висока, оскільки саме сім'я є тим мікросередовищем, яке створює вельми різноманітні умови для когнітивного розвитку дитини загалом, розвитку інтелекту зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т.В. Семейная психология : учебн. пособ. / Т.В. Андреева. – СПб. : Речь, 2004. – 332 с.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 368 с.
3. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. / Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.
4. Тихомирова Т.Н. Влияние семейной микросреды на способности детей: роль поколений : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец. : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Т.Н. Тихомирова. – Москва, 2001. – 21 с.
5. Тихомирова Т.Н. Интеллект и креативность в условиях социальной среды / Т.Н. Тихомирова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – 230 с.
6. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей / В.С. Торохтий. – М. : Эксмо-Пресс, 1996. – 186 с.

7. Федонина И.А. Взаимосвязь семейного микроклимата и личностных особенностей детей и родителей, проживающих в условиях военного городка закрытого типа : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук: спец. : 19.00.07 «Педагогическая психология» / И.А. Федонина. – Москва, 2005. – 22 с.
8. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – СПб. : Речь, 1999. – 590 с.
9. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: Иллюзии и реальность / В.С. Юркевич. – М. : Просвещение, Учебная литература, 1996. – 220 с.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор Ващенко І.В.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ*Тетяна Ляшенко**(Київ)***СУТНІСТЬ МАС-МЕДІА.****НІКЛАС ЛУМАН «РЕАЛЬНІСТЬ МАС-МЕДІА»**

«Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа.»

Н. Луман

Ніклас Луман один з найвідоміших німецьких соціологів, він також являється представником системно-функціонального підходу. Одні з найвідоміших книг «Суспільство суспільства» та «Реальність мас-медіа». Остання розкриває сутність поняття «мас-медіа», його роль і функціонування в сучасному суспільстві. Книга може зацікавити і бути корисною представникам різних професій: психологам, маркетологам і звісно ж соціологам. Н. Луман пропонує оригінальну, на мою думку трактовку поняття «мас-медіа», яке розглядається як особлива відособлена система, якою мають бути охоплені всі громадські установи, які користуються технічними засобами для розповсюдження повідомлень. Під це визначення попадають всі тексти, створені при допомозі техніки(книги, журнали, ксерокси). Н. Луман говорить, що саме завдяки техніці в цій комунікативній системі між відправником і адресатом не відбувається безпосередня інтеракція.

Про реальність мас-медіа можна говорити в двоякому сенсі. Реальність мас-медіа, можна було б сказати, їх реальна реальність, полягає в їх власних операціях (незліченних комунікаціях підготовки та обговорення). Під реальною реальністю Н. Луман пропонує нам розуміти комунікації, які протікають і пронизують засоби масової комунікації. Комунікація поєднує в собі інформацію(зміст), повідомлення (передачу цього змісту), а також розуміння. Суть другої (спостережуваної) реальності полягає в тому, що мас-медіа виробляють так звану трансцендентальну ілюзію (якщо використовувати

кантівську термінологію). Вона досягається як щось незалежно існуюче, але те, що насправді є конструкцією, створеною самою мас-медіа. Мас-медіа має доступ лише до тої реальності, яку вони самі конструюють.

Н. Луман також вводить поняття самореференції і іноереференції. Він говорить, про те, що самореференція засобів масової комунікації – це посилення на реальність, яку масмедіа створюють самі, а іноереференція – це посилення на звичайну реальність. Нам тільки здається, що звичайно мас-медіа залежать від звичайної реальності, але коли вони набирають силу, то починають вже ссилатися виключно на себе, відбувається заміщення реально існуючої реальності на реальність мас-медіа, та реальність, яку вони сконструювали.

Теми – це необхідні умови комунікації. Теми служать для структурного сполучення мас-медіа з іншими сферами суспільства; вони еластичні і сприяють тому, що мас-медіа за допомогою них можуть проникати в усі сфери суспільства. Автор пише, що саме на тематичному рівні відбувається узгодження іноереференції і самореференції. Щоб краще зрозуміти це у книзі приводиться приклад такого узгодження. Така тема як СНІД не є власне винайдена ЗМІ, але вона підхоплюється і публічно розвивається саме ними. Але публічна доля цієї теми буде не відома, якщо тільки посилатись на результати досліджень лікарів. З одного боку це самореференція (ця тема зародилася і розвивається поза системою ЗМІ), а з іншого боку ми можемо простежити і самоереференцію так, як кожна згадка цієї теми припускає певну зацікавленість у продовженні цієї теми. Успіх мас-медіа в рамках всього суспільства ґрунтується на досягненні ними громадського визнання їх тематик, які зберігають незалежність від того, позитивну або негативну позицію займають мас-медіа стосовно інформації.

ЗМІ виробили власну мову, власну систему кодування інформації і власну логіку функціонування. Код ЗМІ - це розрізнення «інформації / не інформації», завдяки якому відбувається відбір тих змістів, які не відповідають логіці комунікаційного процесу, що протікає в рамках даної системи. З інформацією

система може працювати. Так, відбір нової інформації здійснюється, згідно з Н. Луманом, у відповідності з наступними критеріями.

1. Інформація повинна бути новою. Повторення повідомлень небажані.

2. Перевага віддається конфліктів. В якості теми вони володіють перевагою, так як відсувають розрядку в майбутнє, а також викликають напругу серед тих, хто отримує цю новину.

3. Особливо ефективними збудниками уваги є кількісні показники.

4. Порухення норм також заслуговують особливої уваги. Це стосується правопорушень, але насамперед – порушення моральних норм.

5. Увагу найлегше привернути зазначенням кількості. У цифрах є завжди щось, що змусить звернути увагу і це не залежить від того, чи розуміє одержувач інформації, про що йде мова.

6. Порухення норм відбувається у тих випадках, коли потрібно дати моральну оцінку. Відтак, вони можуть дати привид поваги чи неповаги до задіяних персон. Тому мас-медіа здійснюють важливу функцію щодо збереження та відтворення моралі.

7. Щоб зробити нормативні порушення більш примітними, але разом з тим полегшити читачеві / глядачеві формування власної думки, мас-медіа вважають за краще посилатися на події, а значить, і на самих дійових осіб.

8. Вимога актуальності призводить до того, що повідомлення концентруються навколо окремих подій – пригод, нещасних випадків, помилок, прозрінь. Повідомляється про події, які вже сталися до моменту повідомлення.

9. Особливий випадок – поширення в якості новин висловлюваної кимось думки.

Реклама відноситься до загадкових феноменів всієї сфери мас-медіа. Реклама намагається маніпулювати, вона працює нещиро і припускає, що це припускають інші. Реклама декларує свої мотиви. Вона відточує і, досить часто, приховує свої кошти. Сьогодні мова вже не йде тільки про те, щоб адекватно і з інформативними деталями описувати пропоновані об'єкти, інформуючи про їх

наявність та ціну. Рекламують за допомогою психологічних комплексно-впливають засобів, які намагаються обійти схильну до критики когнітивну сферу. Усвідомлена увага залучається на дуже короткий час, так щоб не залишилося часу на критичну оцінку і продумане рішення. Дефіцит часу компенсується виразністю. Крім того, в рекламних сюжетах теми й образи змінюються від моменту до моменту без жодного уваги до «інтертекстуальності».

Найважливіша латентна функція реклами - постачання смаком людей без смаку. Успіх реклами – це не тільки економічний успіх. Ця частина системи масмедіа служить тому, щоб стабілізувати співвідношення надлишку і різноманітності. Надлишок породжується необхідністю і далі виробляти ходовий товар, а різноманітність – бажанням виробника постачати на ринок відмінні один від одного продукти. Реклама спонукає покупця витратити гроші на те, що у нього вже є, доводячи, що мова йде не про те ж саме, а про щось нове і кращому.

Розваги, без сумніву, є частиною сучасної культури вільного часу, їм довіряється функція знищення зайвого часу. Н. Луман починає аналіз з загальної моделі гри. Гра також є подвоєнням реальності. Реальність, що розуміється як гра, вичленяється зі звичайної реальності, але не заперечує її, – навпаки, кожна операція гри містить вказівку на існуючу одночасно з нею «реальну реальність». У соціальних іграх партнери дотримуються певних правил. Розвага – гра іншого роду. Тут немає партнерів і немає правил. Основою гри тут стає інформація. Інформація, згідно відомим визначенням Грегорі Бейтсона : «відмінність, яка створює відмінність»; більш точно: «... створює важлива відмінність». Але відмінність, що створює відмінність, може стати першою ланкою в ланцюжку: відмінність, яка створює відмінність, яке створює відмінність і т. д.

Розвага ґрунтується не просто на проходженні елементів інформації один за одним, а на зробленому самою системою обмеження, визначальному ймовірність надходження подальшого елемента ланцюжка. Розвага харчується

несподіванками і напруженнями, які саме ж і виробляє. Публіка вміє відрізнити цю реальність розваги від реальності як такої, про яку повідомляють новини.

Усі галузі мас-медіа припускають інтерес до індивіда і, навпаки, інтерес індивідуума до цієї галузі. Але людина в них постає не складною тілесною і психічною реальністю, а специфічним конструктом. Мас-медіа цей конструкт допомагає відтворювати специфічний міф про те, що ніби то вони служать людині.

У поняття «публічного» спочатку, мабуть, був вбудований момент непередбачуваності. У класичному правовому дискурсі «публічне» визначається через поняття «доступності для кожного», тобто через вилучення контролю над доступом. Згідно з цим, друкована продукція і передачі мас-медіа є публічними, оскільки виключений контроль над тими, хто їх сприймає. Але з точки зору цієї це лише частина сфери публічності. Поняття доступності в реальному або метафоричному розумінні вказує на простір і дію.

ЗМІ не тільки продукують, скільки репрезентують сферу публічного. За межами нашого суспільства та за межею мас-медіа є щось невизначене, реакція «громадськості» – інших систем або людей, «причому звідси не виникає жодних зобов'язань ставитися до цього якимось певним чином. Репрезентація цієї сфери за допомогою мас-медіа гарантує певне тематичне знання у вигляді конкретизованих об'єктів і невизначеність у питанні про те, хто і як на ці знання реагує».

Фундаментальною передумовою всієї лумановської теорії є наступна. Єдиним об'єктом «адекватною» соціологічної теорії є комунікація, орієнтована на коди-розрізнення. Комунікація та способи її відтворення (коди, серед яких і код мас-медіа) – справжній предмет соціологічного аналізу і єдина суспільна реальність, по відношенню до якої все людське являє собою «зовнішній світ». Комунікації, як уже сказано, «самостійно» вибудовують свої системи, «відбираючи» саме те, що цій системі комунікацій повинно належати.

Науковий керівник – старший викладач Клименко М. І.

*Анна Сьоміна**(Київ)*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У першу чергу, для того, щоб розглядати дану тему потрібно звернутися до історії самого поняття «волонтерство». Існує доволі багато припущень щодо зародження такого явища як волонтерство. Деякі джерела стверджують, що волонтерство як суспільний рух зародилось на Заході, за іншими джерелами – це рух, що виник у Франції у форматі створення Червоного Хреста. Визначень часових рамок виникнення волонтерства також доволі багато, однак більшість дослідників переконані, що волонтерство – феномен, що виник саме у ХІХ столітті.

Отож, що таке «волонтерство»? Використовуючи основні положення Загальної декларації волонтерів, прийнятої на ХІ Конгресі Міжнародної Асоціації волонтерів у вересні 1990 року в Парижі, поняття волонтерства можна визначити наступним чином:

- це добровільний вибір, що визначається особистими поглядами та позицією;
- активна участь громадянина у житті суспільства;
- самореалізація в суспільній діяльності, як правило, в рамках різноманітних асоціацій, добродійних організацій та громадських об'єднань;
- сприяння покращенню якості та рівня життя, особистісному розвитку та поглибленню почуття солідарності, крос-культурного розуміння;
- сприяння реалізації основних людських потреб заради справедливості та миру в суспільстві;
- сприяння більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, створенню нових робочих місць та професій [3].

З наведеної вище інформації ми можемо зазначити, що поняття «волонтер» можна трактувати по-різному, але у повсякденному житті волонтер – це людина, що займається суспільно корисною діяльністю надаючи певну допомогу тим, хто її потребує. Волонтери можуть працювати в школах, лікарнях, бібліотеках, таборах з біженцями, при захисті навколишнього середовища – всюди, де є потреба у людській допомозі.

Практично кожен хоча б раз в житті по своїй волі брав на себе виконання трудових обов'язків, не вимагаючи грошової компенсації. Добровільна праця давно відома як основа економії та виховання, на яку звертають увагу владні та підприємницькі еліти розвинутих країн, де існує чітко відпрацьована система пошуку добровольців та робота з ними.

У країнах Західної Європи та США, добровільна праця вже давно є звичною та досить популярною практикою серед усього населення. Люди приймають участь у суспільно-корисній роботі не зважаючи на свій вік, статус або ж професію. Наприклад, популяризація волонтерських рухів, проведення благодійних заходів із залученням волонтерів представниками шоу-бізнесу, політичних партій чи просто відомих організацій давно не є чимось дивним для жителів більшості європейських міст. Тоді як жителі України не можуть розглядати щось подібне з боку українського політика чи відомої людини інакше як передвиборчу агітацію чи піар кампанії.

Нажаль, поняття добровільної праці є спотвореним у свідомості громадян ще з радянських часів, коли діяльність на користь суспільства носила характер добровільно-примусової та мала статус державної повинності. Як наслідок, істинне значення поняття такої праці було змінено, а на його якісне відновлення потребується досить тривалий час. Також, тут слід звернути увагу на те, що тільки разом із поступовими перетвореннями у свідомості українця можливе і формування фундаменту демократичної країни – громадянського суспільства. Доцільно вважати, що добровільна праця не може грати другорядну роль у становленні громадянського суспільства, адже така праця

впливає на духовну, моральну, етичну та культурну базу соціуму, які є базовими основами здорового функціонування суспільства.

В дійсності, на даному етапі розвитку громадянського суспільства в Україні серед більшості людей поширена ідея – те, що не приносить фінансової вигоди не є престижним та суспільно прийнятним. Це є однією з основних проблем, що стоять перед шляхом розвитку волонтерського сектору на Україні.

Нині пересічний громадянин не має чіткої інформації про значення волонтерства для всієї держави, що також не сприяє популяризації добровільної праці. Більшість людей не готова до регулярної участі у безплатних роботах, хоча і сприймають добровільну працю як позитивне явище у суспільстві.

На сьогоднішній день, до потенційних добровольців та волонтерів відноситься здебільшого категорія людей, що має невисокий рівень доходів. В основному це люди похилого або, навпаки, молодіжного віку, в більшості жінки, люди, що гостро переживають нестачу уваги зі сторони своїх близьких, друзів, знайомих, колег тощо [4]. Участь в добровільній праці часто аргументується відчуттям потреби в спілкуванні з іншими, самореалізації, самоствердження. Для молоді добровільна праця може бути корисною для здобуття нових навичок, соціальних контактів, а діяльність у сфері майбутньої професії студентів дозволяє отримувати безцінну практику та рекомендації для майбутнього працевлаштування.

Проте, коли мова йде про державну систему організації певного виду волонтерської діяльності, то вона досі не в змозі задовольнити навіть базові потреби потенційного волонтера та стимулювати його до добровільної праці, навіть за умови, що запити таких людей не здаються такими, що нереально виконати. Так, молодь здебільшого прагне одержати не так фінансові вигоди, як перспективи для майбутньої діяльності, для людей середнього віку головне - працювати в добре організованій групі, а старше покоління справедливо очікує отримати від добровільної праці забезпечення комфортного емоційно-психологічного стану. Спільне те, що всі потенціальні добровольці важливою

умовою називають можливість до самореалізації, поважне відношення до своєї діяльності, яке ми сьогодні зустрічаємо надзвичайно рідко [2].

Доречно відмітити, що в рамках популяризації волонтерської діяльності варто робити акцент більш широку просвітницьку діяльність саме серед студентської молоді, як найбільш активної та потенціальної верстви населення. Більш за все студенти у своєму небажанні брати участь у добровільній праці посилаються на брак часу. Можна зробити припущення, що насправді більш значна передумова ігнорування суспільно корисних робіт – це проблеми із мотивацією. Потенційні волонтери самі по собі є немотивованими до здійснення волонтерських практик, а організації, що займаються волонтерською діяльністю не здійснюють спроб їхньої мотивації, або ж здійснюють їх не так активно, наскільки це було б потрібно для досягнення позитивного результату.

Загалом, доцільно вважати, що для України найоптимальніший шлях до перспективного розвитку волонтерського сектору-брати приклад з більш успішних програм розвитку волонтерства у розвинутих країнах. Наприклад, волонтерська діяльність в Німеччині здійснюється переважно на базі громадських організацій, а для того щоб зорієнтуватися та знайти для себе найбільш прийнятну діяльність, активісти можуть звертатися до волонтерських агенцій. Такі центри накопичують інформацію про організації, котрі потребують допомоги волонтерів та консультують їх в питаннях роботи з добровольцями. В багатьох містах Німеччини щорічно проводяться дні волонтера, коли можна стати учасником різноманітних волонтерських заходів – попрацювати в саду, прикрасити молодіжний клуб, провести екскурсію для людей похилого віку чи інвалідів. В усій Німеччині проводиться також волонтерський тиждень, а багато міст організують волонтерські біржі, де всі бажаючі можуть отримати інформацію про можливості волонтерства у їхньому місті. Також важливим відгалуженням волонтерської діяльності є тривала добровільна служба, котра представляє інтереси не лише молоді, але й людей старшого покоління. Така служба цікава й корисна, переважно, для випускників

шкіл – вони можуть, наприклад, замінити нею службу в армії аби використати її для професійної орієнтації та виявлення власних професійних нахилів [1].

Україна також має усі необхідні ресурси, щоб вивести волонтерство у процесі формування громадянського суспільства на якісно новий рівень, зробити його більш поширеним та затребуваним.

Першим кроком процесу ескалації волонтерської діяльності на теренах України може виступити активна популяризація громадських центрів, соціальних служб різного спрямування у мас-медіа та залучення до суспільно корисної праці усіх верств населення, а також громадських діячів, представників відомих організацій тощо.

Без сумніву, що будь-які благодійні акції та заходи на волонтерських засадах необхідно робити більш прозорими, надавати можливість громадськості спостерігати результати збори фінансових та матеріальних благ, залучати до висвітлювання подій благодійного характеру більшу кількість ЗМІ. Було б раціонально створити інформаційний портал, де можна відслідковувати процеси збору коштів, дізнаватися про категорії нужденних, поміч яким є найбільш актуальною, про їх потреби та шляхи допомоги.

Досить важливим є популяризація добровільних робіт у вищих навчальних закладах. В дійсності, вдалою є ідея включення заходів на волонтерських засадах у практику для студентів, надання волонтерам зареєстрованих сертифікатів, які підтверджуватимуть виконання певного виду діяльності, що може бути доречним при майбутньому працевлаштуванні. Як приклад, майбутні юристи можуть надавати професійні консультації вразливим категоріям населення, педагоги – проводити додаткові заняття з дітьми, що цього потребують, лікарі – надавати консультації щодо здорового способу життя чи проводити профілактичні огляди, а студенти креативних спеціальностей можуть займатися розробкою та поширенням соціальної реклами, організовувати благодійні концерти тощо. Такий крок може бути досить дієвим, враховуючи сучасну ситуацію, коли роботодавці потребують від молоді, що ще вчора навчалась певний стаж роботи.

Саме реалізація подібних заходів та вироблення чіткої політики держави з питання зможе дати змогу здійснити перші значимі кроки по розв'язанню основних проблем, що стоять на шляху розвитку широкомасштабного волонтерського сектору в Україні, а також сприятимуть формуванню нової демократичної свідомості українця. В свою чергу, виведення волонтерства на нову стежку розвитку зможе слугувати фундаментом для якісного перетворення нашої держави, формування і розвитку здорового громадянського суспільства та досягнення суспільного благополуччя в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Волонтерство без кордонів. Інформаційна брошура. – Рівне, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spc.rv.ua/dovidnyk/Volonter_book.pdf
2. Волонтерський рух – ефективний інструмент здорового способу життя! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elar.fizmat.tnpu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/111/broshura.pdf?sequence=5>
3. Загальна Декларація Волонтерів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volunteer.kiev.ua/pages/70-zagalna_deklaracya_volonterv
4. Лях Т.Л. Волонтерство: poradnik dla organizatora volonter'skogo ruhu / Т.Л. Лях, О.В. Безпалько, Н.В. Заверико, І.Д. Зверева та ін. – К.: ВГЦ «Волонтер», 2001. – 176 с.

*Надія Хуторна
(Київ)*

КУЛЬТУРНІ СУПЕРСИСТЕМИ П. СОРОКІНА. КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Згідно з П. Сорокіним кожна культура являє собою єдність елементів, систему. Ця єдність ґрунтується на цінностях, які і становлять фундамент культури. Основними системами культури у суспільстві є мова, наука, філософія, релігія, мистецтво, мораль, право, прикладна технологія, економіка, політика. Крім них «існують ще більш широкі культурні єдності, які можуть бути названі суперсистемами». На відміну від Гегеля, який розглядав історичний процес, як прямий поступальний рух, П. Сорокін трактував його як «циклічну флуктуацію», тобто такий, що йде завершеними циклами, зміною та перетіканням з одного типу культурної спільноти в іншу. Таким чином, історія людства є послідовною зміною соціокультурних суперсистем, об'єднаних періодично мінливою єдністю цінностей, норм і значень. Під впливом "двоїстої" природи людства: істоти мислячої і істоти яка відчуває, формується кожна культурна суперсистема. Основним критерієм, покладеним в типологію культур П. Сорокіна, є специфіка способу сприйняття і освоєння світу. В основі кожної культурної епохи лежить світогляд. Кожному типу світогляду відповідає три види істини: духовна (інтуїція), чуттєва, раціональна. Відповідно до цього він виділяв три типи культури: ідеаціональну, де переважає «істина віри», чуттєву (сенситивну), де переважає «істина почуттів», а третій тип є ідеалістичним, змішаним, де керує «істина розуму». Соціолог наголошує, що в «чистому вигляді» ідеаціональна і чуттєва суперсистеми культури ніколи не реалізуються. Вони можуть лише домінувати, або панувати в той чи інший історичний період.

Ідеаціональна культура, за своєю суттю, релігійна. Вона заснована "на принципі надчуттєвості і розумності Бога, як єдиної реальності і цінності. Все виходить з того, що реальність, істини та цінності впливають із нематеріального буття. У ідеаціональній культурі мистецтво тяжіє до

умовності, символічності, створюється відповідно до певних канонів і найчастіше знеособлено. Сприйняття і пізнання світу в основному здійснюється через одкровення, інтуїцію, містичний досвід. Раціональне пізнання відкидається, людина не довіряє своєму розуму, більше думає про кінець світу, ніж про природний порядок речей і можливості перетворення дійсності.

Ідеаціональне мистецтво націлене на релігійну тематику, де домінуючим сюжетом є надчуттєве царство Бога, героями - сам Бог, ангели, святі і грішники, таємниці світобудови, спокутування, розп'яття, порятунку та інші трансцендентні події. Стиль цієї художньої культури символічний і багато в чому формальний. Художній образ ідеаціонального мистецтва втілюється: в архітектурі церковних будівель, богослужбових музичних співах, в молитвах. Ідеаціональні етичні цінності та норми будуються на єднанні із Абсолютом і сприймаються як безумовні, незмінні, вічні. У свою чергу, ставлення до життєвих насолод і задоволень в цій культурі негативно. Головним є бездоганне виконання людьми своїх обов'язків між Богом і суспільством. Ідеаціональне право також спиралося на абсолютні і незмінні принципи, дані Богом. Норми, закони і форми застосування релігійних підвалин у цій культурі дуже жорсткі. Джерелом правових та етичних норм є божественний початок. Норми вважалися встановленням або єдиного Бога, або міфологічних персонажів, героїв і предків. Тому порушення норм вважається святотатством. Зміна і переосмислення норм неможливо.

Чуттєва (або сенситивна) культура є протилежністю ідеаціональній, адже тут домінує матеріалістичне світовідчуття. Для людей цього типу культури реальністю є те, що може бути сприйнято органами чуття. Вони не визнають надчуттєву реальність. Світ для них є матеріальним і доступним для пізнання розумом. Домінують фізичні потреби, а акцент робиться на їх задоволенні. Сенситивні цінності мають змінюваний і відносний характер, вони інструментально підпорядковані гедонізму і прагненню щастя. Матеріальне багатство тут вважається чеснотою і мірою цінності людини. Сенситивне мистецтво живе і розвивається у світі почуттів. Його персонажами є реальні

представники різних соціальних груп. Завдання мистецтва – принести задоволення глядачеві, слухачеві або читачеві, здобути у нього успіх, визнання і славу. Стиль сенситивного мистецтва натуралістичний, вільний від будь-якого символізму. Творцем такого мистецтва є професійні художники.

Третьою суперсистемою, на думку П. Сорокіна, є *ідеалістична культура*. Вона пов'язує надчуттєвий і раціональний аспект, виступаючи як проміжна і перехідна між вищеназваними суперсистемами. Для головних складових ідеалістичної культури діє вихідний принцип: реальна дійсність різноманітна, в ній задіяні чуттєва і надчуттєві сторони, поєднуються ідеаціональні і сенситивні цінності. Її потреби та цілі теж і духовні і матеріальні, однак матеріальні підпорядковані духовним. Способи їх реалізації полягають як у духовному самовдосконаленні, так і в перетворенні зовнішнього чуттєвого світу. Таким чином ідеалістична ментальність сприяє контролю людини над собою і над зовнішнім світом.

Як вже зазначалося спочатку, за соціологом окремі епохи, періоди та процеси можуть характеризуватися повторюваними флуктуаціями, циклами. П.А. Сорокін, як і його попередники О. Шпенглер і А. Тойнбі, стверджував, що суперсистемам культури притаманна своя внутрішня динаміка життя, що охоплює тривалі історичні фази: генезису (походження) – зростання – дозрівання – в'янення – занепаду і, нарешті, розпаду. У той же час П. Сорокін був переконаний в тому, що так звана "смерть" культури не має тотального і незворотного характеру. Більш того, ця "уявна смертна агонія була не чим іншим, як гострим болем народження нової форми культури, родовими муками, супутніми вивільненню нових творчих сил". Таким чином, історичні тенденції мають обмежений часовий характер, і коли вони досягають межі свого розвитку на зміну їм приходять нові. Кожна соціокультурна система також має свої межі. Вичерпавши наявні можливості, соціокультурна система або завершує своє існування, або, щоб існувати й далі, повинна повторити в тому чи іншому порядку форми, через які раніше вже пройшла.

Своєрідність кожної з типів суперсистем культури втілюється в праві, мистецтві, філософії, науці, релігії, структурі суспільних відносин і певному типі особистості. Їх радикальне перетворення і зміна зазвичай супроводжуються кризами, війнами і революціями. Детально аналізуючи історію європейської культури, П. Сорокін відносив до періодів розквіту "чуттєвої" культури греко-римську цивілізацію III-IV ст. н.е., тобто періоду її розпаду і занепаду, і західну культуру останніх п'яти століть, з епохи Відродження до нашого часу. До ідеаціональної культури, він відносив ранньосередньовічну культуру християнського Заходу (з VI по XIII століття), а до ідеалістичного – велику культуру епохи Відродження.

За П. Сорокіним існує чотири фази стану суспільства і його культури, які необхідно пройти перш ніж народиться нова культурна система з новою свідомістю у людства.

Первісна фаза – занепад чуттєвої культури, суспільства і людини – це криза. Він постане перед всіма в жахливому вигляді, коли «наростаюча атомізація чуттєвих цінностей, включаючи саму людину, знецінить їх, зробить більш чуттєвими і матеріальними, далекими від усього божественного, священного, абсолютного»; коли «сила стане правом», коли «замість хліба будуть давати народу бомби, замість свободи – нести смерть, замість закону – насильство, замість творення – руйнацію»; коли функції сім'ї перетворяться в випадкове співжиття ... в основному для сексуальних контактів»; коли «культурні цінності минулого піддадуться знищенню». Під час стану кризи почастишають депресії, матеріальний рівень життя знизиться, зменшиться безпеку життя та майна, самогубства, психічні розлади та злочини почнуть рости, і «нудьга вразить все більше широкі верстви населення»

Наступна фаза – це катарсис. На цьому шляху «неминучі банкрутство і саморуйнування чуттєвої культури і чуттєвого людини». В умовах кризи вже ніщо не зможе перешкодити відкритися очам людям Заходу «на порожнечу минаючої чуттєвої культури». Люди знову обернуться до розуму, до вічних неминучих, універсальним і абсолютним цінностям, пройшовши очищення

через трагедії та страждання. З досягненням стану катарсису криза закінчиться. Далі суспільству, «очищеному вогнем пережитої катастрофи буде послана нова благодать» – харизма, а разом з нею – воскресіння і «Вивільнення нових творчих сил». Таким чином, народиться нова ера культури Заходу.

Щодо української культури ХХІ століття, то можна зробити висновок, що вона перебуває в глибокій кризі, яку й передбачав Сорокін. Свідчення цього є не лише катаклізми попереднього і теперішнього століть (дві світові війни, ряд революцій, в ході яких відбилася жорстокість, руйнування загальнолюдських цінностей, соціальний, моральний, економічний та інтелектуальний хаос та ін.), але й глобальна криза суспільства, показником якої є екологічна катастрофа, що насувається, вичерпання ресурсів, наркоманія й т. ін. Нині спостерігається глобальна криза, до якої втягується мистецтво, наука, філософія, релігія, право, політика, коли процес переходу від одного типу культури до іншого народжує нову цивілізацію з притаманним їй набором культурних цінностей та норм.

Мистецтво найчутливіше реагує на ледь помітні зміни в житті. Саме сучасна криза мистецтва демонструє руйнацію почуттєвої форми живопису, скульптури, музики, літератури, драматургії та архітектури. Мистецтво підлягло тиску ірраціоналізму. Більшість художників нашого століття, що належали до різних шкіл живопису, відійшли від зображення світу таким, яким ми його бачимо. Світ постає на полотнах деформованим, іноді зовсім невпізнаним, бо художники більше керуються лише своїм уявленням, ніж зоровим сприйняттям оточуючих нас явищ. Художники своїми творіннями намагаються сказати: світ зовсім не такий, яким ми його бачимо, він за своєю суттю безсмысленний, абсурдний. Досить згадати такі напрямки як кубізм, експресіонізм, сюрреалізм, авангардизм та ін.

Якщо розглядати етику, то можна сказати, що сучасне українське суспільство надає пріоритет почуттєвому щастю, насолоді, корисливості, комфорту як вищим цінностям. Для такої етики не існує священних абсолютів, універсальних цінностей.

Криза не обмежується сферою мистецтва та етики, вона охоплює й право, що виявляється у неухильній девальвації правових норм. В наш час юридичні норми та закони підлягають постійним змінам, вони все більше й більше розглядаються як знаряддя в руках еліти, котра тримає владу та експлуатує інші, менш впливові групи населення.

Кризу сучасної культури, позбавлену абсолютних ідеалів, тобто віри в Бога, і спрямовану до чуттєвої насолоди і споживання, П. Сорокін пов'язував з розвитком матеріалістичної ідеології, яка нанесла вагомий удар по духовним цінностях людства. Будучи людиною віруючою, Сорокін бачив вихід з нинішньої кризи в неминучому відновленні "ідеаціональної" культури з її абсолютними релігійними ідеалами. П. Сорокін казав: "Ми живемо, мислимо, діємо наприкінці осяяного чуттєвого дня, що тривав шість століть. Промені сонця, яке заходить, все ще освітлюють велич минаючої епохи. Але світло повільно згасає, і в густішій п'тьмі нам все важче розрізнати цю велич і шукати надійні орієнтири в сутінках. Ніч цієї перехідної епохи починає опускатися на нас, з її, страшними тінями, нестямним жахом. За її межами, проте, розрізняємо розквіт нової великої ідеаціональної культури, що вітає нове покоління – людей майбутнього".

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ*Тетяна Семашко**(Київ)***ЛІНГВІСТИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ КАТЕГОРИЗАЦІЇ
ТА МІСЦЯ В НІЙ СТЕРЕОТИПУ**

Когнітивна лінгвістика, як новий напрям у системі сучасних наук, зумовлює розширення кола мовознавчих досліджень щодо вивчення складних когнітивних процесів та їхнього впливу на мовне відображення дійсності. Такі дослідження інтегрують нові підходи до аналізу та трактування явищ, які раніше сприймалися апріорно, зокрема, понять «категорія», «категоризація», «стереотип» як елементів сучасного комунікативного простору, що, віддзеркалюючи світ національного сприйняття, забезпечують його оперативне осмислення та пізнання.

Особливу роль у цьому процесі відіграють стереотипи – структури культурно-специфічних фонових знань, утворені у результаті узагальнення особистісного досвіду, що існують на когнітивно-ментальному рівні, допомагаючи людині відчутти себе членом певної соціально-культурної спільноти, та мають вербальне і невербальне вираження. Це дає підстави розглядати стереотипи як складову ментально-лінгвального комплексу та важливий засіб категоризації мовного досвіду носія етнічної свідомості.

Категоризація в найзагальнішому сенсі – це процес систематизації засвоєних знань, основний засіб надати сприйнятому світові упорядкованого характеру, систематизувати якимось те, що спостерігається, і побачити в ньому подібність одних явищ на противагу відмінності інших [4, с. 84]. Щоразу сприймаючи порцію нової інформації про світ, людина намагається розмістити її в мозку шляхом віднесення до тієї чи іншої категорії.

Здатність класифікувати явища, розподіляти їх за різними класами, розрядами й категоріями свідчить про те, що людина, сприймаючи світ, судить

про ідентичність одних об'єктів щодо інших, про їхню подібність або, навпаки, відмінність. Здійснюючи категоризацію дійсності, свідомість людини зводить безкінечну різноманітність своїх відчуттів і об'єктивну багатоманітність форм матерії в певні рубрики, класифікує їх [7, с. 5]; процес категоризації спрямований на об'єднання схожих або тотожних одиниць у крупніші розряди – «категорії аналогічних об'єктів або подій (у тому числі концептуальних категорій як узагальнення конкретних смислів, або концептів)» [1, с. 23].

Категоризація значною мірою спирається на досвід людини, а не здійснюється за встановленими теоретичними правилами. Таким чином, процес категоризації як пізнавальний процес, є не просто членуванням світу на категорії та співвіднесення з ними певних об'єктів та явищ, це також спеціальне виокремлення базового рівня як психологічно найзначимішого, оскільки переважна частина нашого знання локалізується саме на цьому рівні, ідеологічно детермінованому поведінкою людей, їх активною участю в житті соціальних груп чи суспільства загалом.

При тому зауважимо, що категоризація відображає не випадковий розподіл явищ навколишньої дійсності, а, натомість, базується на когнітивних здібностях людського мозку: порівнянні, ототожненні, аналогії. Категоризація досвіду людини, на думку О. Селіванової, «є переважно неусвідомленою і автоматичною, має статичний і динамічний характер, оперує предметними сутностями й абстракціями, раціональним й ірраціональним» [6, с. 377]. У більш загальному сенсі категоризацію можна потрактувати як процес систематизації засвоєних знань, особливою формою структурування знань, уявляючи її як когнітивний процес, що дає змогу людям усвідомлювати світ, фіксувати й структурувати його в зручний для діяльності мозку спосіб.

І хоча проблеми мовної категоризації дійсності віддавна привертали увагу дослідників, однак особливої актуальності вони набули тільки з другої половини двадцятого століття. Каталізатором дослідження мовної категоризації світу стала розбудова лінгвокультурології, для якої категоризація є одним із найфундаментальніших понять (див. праці Н. Арутюнової, А. Вежбицької,

Е. Рош, М. Джонсона, О. Кравченко, В. Кононенко, О. Кубрякової, Д. Лакоффа, Р. Лангакера, М. Полюжиної, Л. Талмі, Д. Тейлора, Р. Фрумкіної та ін.), яка продукувала сумніви щодо класичної теорії категоризації, за якої категорії виділяються на основі необхідних і суттєвих ознак і відсутність хоча б однієї із них призводить до непопадання об'єкта до означеної категорії («схоластична» або «Аристотелева теорія категоризації»).

У результаті проведення емпіричних досліджень в галузі когнітивної психології (Дж. Брунер, Л. Вітгейнштейн, Л. Вигоцький, У. Лабов, Е. Рош) та отриманих експериментальним шляхом даних, був спростований один із постулатів класичної теорії – про чіткі і незмінні межі категорії; прийшло усвідомлення того, що категоріальні межі не завжди чітко визначені, а категорії відмежовані одна від одної. Більш того, на думку А. Вежбицької, ознаки категорії виявилися не пов'язаними з внутрішніми якостями предметів, а, скоріше, відображали їх функцію у відповідній культурі [2].

Науковці, що працюють у руслі сучасної когнітивної парадигми, розширили круг пошуків: для більшості сучасних концепцій категоризації характерне чітке усвідомлення зв'язку між категоризацією і моделюванням когнітивних процесів, що відбуваються під час аналізу і синтезу знань людиною; категоризація розглядається як спосіб конструювання знань про світ, виступаючи ключовим компонентом процесу пізнання.

Таке бачення поглибило розуміння поняття «категоризація» та продукувало новий його зміст. Прийшло розуміння категоризації як теорії систематизації значень слів у мовній свідомості людини у межах наявної в свідомості носія мови наївної картини світу [9, с. 159-160]; як «когнітивне розчленування реальності, суть якого полягає у поділі всього онтологічного простору на різні категоріальні ділянки, структурування світу, акт співвіднесеності слова / об'єкта з тією чи іншою групою, спосіб встановлення ієрархічних відношень типу «клас – член класу» [5, с. 41].

Більш того, розбіжності у визначеннях поняття «категоризація» призвели до виникнення значної кількості класифікацій, у яких суміщені дві лінії

сучасного осмислення феномена «категоризація» та сформовано два варіанти прочитання змісту терміна, відображені в поняттях «категоризація-1» та «категоризація-2».

Перший тип категоризації – абстрактна (штучна, абстрактно-символічна) категоризація – є результатом раціонального освоєння світу людиною. Така категоризація яскраво проявляються в ранньому дитинстві, коли відбувається знайомство дитини з навколишнім світом.

Абстрактній, штучній категоризації у її класичному розумінні протиставляється категоризація понять як природна (природномовна) ментальна операція, як когнітивна модель – категоризація-2. Другий тип категоризації сформувався у надрах гуманітарних (частково природничих наук). Він виявляє залежність від соціального та етнокультурного досвіду людини, від її сенсомоторної активності, уяви, здатності до сприйняття і почуттєвого опрацювання сигналів зовнішнього світу [8, с. 94].

Оскільки, як зазначає О. Селіванова, дослідження категоризації є важливим щодо розуміння операцій індивідуальної та колективної свідомості, для вивчення способів зберігання, обробки та систематизації знань [6, с. 277], означений підхід дає змогу по-новому інтерпретувати категоріальний потенціал природної мови, розглядаючи його як модель формалізованого представлення знань та визначити в ньому місце стереотипів, які є основними чинниками визначення етносу оскільки у них зібрано «стандартизований колективний досвід» [3, с. 7]. Звернення до стереотипів продуковано прагненням людини вилучити з наявної ситуації все, що в ній є корисного, та відкласти про запас вироблену мобільну звичку, щоб використати її у відповідних ситуаціях. За допомогою стереотипів ми розпізнаємо об'єкти (чи суб'єкти) навколишньої дійсності: це образ дійсності, який функціонує у суспільній свідомості, спрощений і вартісний, який спирається на знання про світ, однак є таким, що встановлюється через традиції і практично не змінюється.

Стереотипи є неминучим наслідком категоризації. Зв'язок між ними, насамперед, полягає в тому, що стереотипи наповнюють змістом соціальні

категорії. Створюючи соціальні категорії, ми фокусуємося на характеристиках, завдяки яким люди, що належать до певної категорії, сприймаються одночасно схожими між собою і такими, що відрізняються від інших людей. На зв'язку категоризації і стереотипізації ґрунтується визначення стереотипу як перебільшеного уявлення чи переконання, що асоціюється з категорією, чия функція – раціоналізувати нашу поведінку щодо даної категорії.

Цілком очевидно, що категорія і стереотип, взаємозалежні явища, оскільки стереотип є категорією пізнання, знанням, переданим соціальним шляхом, а отже, може відрізнитись від об'єктивної реальності. Разом із тим соціальна категоризація є важливим когнітивним процесом, який відповідає за розчленування соціального світу на соціальні категорії та групи з метою спрощення складності інформації, що надходить, прискорення швидкої ідентифікації об'єкта та його ознак, передбачення і керування поведінкою. На взаємосприйняття етнічних груп впливають такі аспекти категоризації як походження (національність), зовнішність, соціоекономічний статус, соціокультурні норми і цінності, релігія, переконання, мова, типові дії й особисті розумові якості, виховання, освіта, оточення, географічне розташування, торгівельні відносини, туризм тощо.

При тому зауважимо, що стереотипізація не тотожна категоризації. Підтвердженням цієї думки є розмісли Т. Стефаненко, яка наводить наступні аргументи: стереотипізація не є абсолютно неминучим наслідком категоризації, оскільки ми можемо ідентифікувати індивіда як члена категорії, разом із тим не приписуючи йому жодної стереотипної якості; стереотипізація є наслідком категоризації соціальних об'єктів, яка відрізняється від категоризації об'єктів фізичного світу впливом на неї стосунків між групами [9, с. 155].

Підсумувати сказане можна таким чином: реальний світ не хаотичний, а певним чином структурований, що дозволяє нашій свідомості групувати об'єкти реального світу в певні мисленнєві структури – категорії; елементи цих категорій не рівнозначні між собою: одні є центральними, найбільш типовими елементами відповідної категорії, в яких втілені найхарактерніші ознаки

категорії, інші – менш типовими, які групуються навколо центральних елементів. Межі між категоріями можуть носити невизначений характер, а самі категорії можуть не мати чітко окреслених меж. Соціальним змістом категорії наповнюють стереотипи, які акумулюють стандартизований колективний досвід. Їх ефективність полягає у більшій модальності і спроможності швидкого акумулювання нових даних, можливості пластичності та адаптації до постійних змін. Концептуальний акцент полягає в тому, що саме категоризація опосередковує стереотипізацію, яка ефективніше забезпечує і пояснює мисленнєві процеси і процеси використання мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 270 с.
3. Квас О. В. Вплив етнічних стереотипів на процес міжособистісного оцінювання : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / О. В. Квас; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2003. – 20 с.
4. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 330 с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : Учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск : Тетра Системе, 2004 (а). – 256 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 711 с.
7. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / М. В. Скаб. – К., 2009. – 30 с.

-
8. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навчальний посібник / Н. В. Слухай, О. С Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 367 с.
  9. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія : Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 368 с.
  10. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К. : АРТЕК, 1998. – 336 с.

ЗМІСТ**СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА***Аніта Токарева*

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....4

Тетяна Трященко

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ....9

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ*Ірина Верховцева, Людмила Мельникова*

СЛОВ'ЯНИ УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я В СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ
ІСТОРІЇ КРАЮ 17

Ірина Верховцева

КОМУНИ ІЗМАЇЛЬЩИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): МІСЦЕВЕ
САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ КУЛЬТУРНОГО РІЗНОМАНІТТЯ.....27

Олег Ночовний

РОЛЬ ПРЕСИ У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ РОБОТИ ПОСТІЙНИХ
КОМІСІЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР.....37

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА*Надія Круглицька, Лідія Ляш*

КОМПЛЕКСНІ ЧИСЛА В ЕЛЕКТРОТЕХНІЦІ.....46

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА*Євген Богуш*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА.....62

Юрій Кривенко

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВУЗУ ДО ФІЗИЧНОГО
САМОВИХОВАННЯ.....71

СЕКЦІЯ: ПРАВО*Вікторія Темирова*

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В УКРАЇНІ.....	77
---	----

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ*Ольга Грейліх, Карина Заїка*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У СПІЛКУВАННІ ПІДЛІТКІВ.....	82
--	----

Ольга Грейліх, Надія Олійник

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	93
--	----

Артур Шпанюк

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО МІКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ ДИТИНИ.....	104
--	-----

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ*Тетяна Ляшенко*

СУТНІСТЬ МАС-МЕДІА. НІКЛАС ЛУМАН «РЕАЛЬНІСТЬ МАС-МЕДІА».....	112
---	-----

Анна Сьоміна

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ВОЛОНТЕРСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	117
---	-----

Надія Хуторна

КУЛЬТУРНІ СУПЕРСИСТЕМИ П. СОРОКІНА. КРИЗА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....	123
--	-----

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ*Тетяна Семашко*

ЛІНГВІСТИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ТА МІСЦЯ В НІЙ СТЕРЕОТИПУ.....	129
---	-----

Збірник наукових статей

Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 138 с.

Випуск 6

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до друку публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів та посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на «Вітчизняну науку на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку».

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст.

Матеріали конференції розміщені на сайті РМУ ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
за адресою: <http://rmuphdpu.webnode.com.ua>

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30, Рада молодих учених університету (к. 203)
Тел.: (04567) 5-46-44
E-mail: rmuphdpu@ukr.net

Упорядники: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Підписано до друку 28.06.2014 р. Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 6,27. Зам. № 187
Виготівник ФОП О.М.Лукашевич, свідоцтво про державну реєстрацію
№ 2 358 000 0000 002997 від 12.10.2011 р.
08400, Київська область, м.Переяслав-Хмельницький,
вул.Покровська, 49.к. 12, тел.: 097-750-27-17
E-mail: lom80@ukr.net

